वा.टी
१

श्रीगणेशायनमः॥ ॥श्रीकामदेवायनमः॥ ॥वात्स्यायनीयंकिलकामसूत्रंव्याख्यापितंकैश्चिद्विद्वद्भ्यश्चेतसा
हिधन्यैर्जयमंगलख्यांटीकामहंसर्वविघ्नप्रणाश्य॥१॥इहचत्वारोवर्णाब्राह्मणादयश्चत्वारश्चाश्रमाब्रह्मचारी
गृहस्थोवैखानसोभिक्षुरितितत्रब्राह्मणादीनांगृहस्थानांमोक्षस्थाननिमित्तत्रिवर्गःसुखपार्श्वः॥तत्रापि
धर्मार्थयोर्हेतुत्वात्कामएवफलभूतःप्रलघुःसुखपार्श्वइतिकामवादिनः॥सचोपायंविनाभवंतीतित
मुपायमाचिख्यासुराचार्यमल्लिनागःसर्वाचार्यमतानुसारेणशास्त्रमिदंप्रणीतवान्॥ननुतद्धेतुत्वाद्धर्मार्थिभिर्वो
पादेयौतौचशास्त्रविहितौ॥सत्यंतद्धेतुत्वेपुपायांतरापेक्षत्वात्सम्प्रयोगपराधीनःकामःसम्प्रयोगश्चोपायमप
क्षते॥उपायपरिज्ञानंचकामशास्त्रान्नधर्मार्थिभिश्शास्त्रात्॥वक्ष्यतिचप्रयोजनवाक्ये॥सम्प्रयोगश्चपराधीन राम
त्वाडपायमपेक्षतेसाचोपायप्रतिपत्तिःकामसूत्रादेवेतितत्रोपायोभिधेयः॥तत्त्वकाशनंकामशास्त्रेणकि १
यमाणंप्रयोजनमन्यथाकथंप्रतिपत्तिःशास्त्रान्तरेणधीतशास्त्राणांतुतच्छास्त्रोपायपरिज्ञानंस्यतोसौनवा
त्सरोपदेशाश्यात्सरोपदेशाश्चैत्कथंनशास्त्रान्फलगमः॥तथाचायं॥उपायपरिज्ञानंतद्गुणोत्तरकल्पंसम्यक्

शास्त्रेषु

रणीयवर्जनीयापरिज्ञानात्॥ततश्चोपायवाङ्मात्रेनागरकैरनागरकाःक्रियंतेतथाचोक्तं॥यदविज्ञातशा
स्त्रेणकदाचिन्नाधितंनवेत्तिनचेतद्बुद्धमंतव्यंघुणोत्कीर्णमिवाक्षरं॥१॥इति॥यद्यपिकामशास्त्रविदांके
षांचिद्व्यवहारकौशलंतद्दोषमेवदोषोनशास्त्रस्यापतिपत्तिदोषाच्चशास्त्रान्नर्थक्यंसर्वत्रतुल्यं॥नहिचिकित्सा
द्यर्थंपुंसवनादिदुःपथ्याहारादिकंसेवंते॥तस्मात्तद्दर्शनोपेतैरप्यन्विताःसंतःपिशास्त्रप्रयोजनहेतवः
॥तत्रैवंदेवतानमस्कारसर्वकंशास्त्रप्रणयनमविघ्नितप्रसरंभवतीत्याह॥धर्मार्थिकामेभ्योनमःशास्त्रप्र
णेतृभ्यइति॥त्रर्छशिष्टस्यत्रजाद्यदंतलेपिनसर्वनिपातोधर्मस्यप्राधान्यहितत्वात्॥वक्ष्यतिच॥सर्वःसर्वंगिरीया
निति॥त्रन्यदेवतामत्रोक्तेपिकिमितितेभ्योनमइत्याह॥शास्त्रेप्रणेतृत्वादिति॥त्रर्थिप्रणेतानर्थिप्रणेतेप्रतिपत्ति
गरीयसीतिमन्यतेयद्यपिचतुर्वर्गेवैनकामोभिलाष्यस्त्रिवर्गतस्तथातद्धारेणधर्मार्थिभिरपि॥एतदुपदिष्टोपाय
सर्वकंप्रवर्तमानस्यक्रियासिद्धेः॥तथाचवक्ष्यति॥त्रन्योन्यानुबद्धंत्रिवर्गंसेवेत॥तद्यामवर्णायांशास्त्रतो॥
धिगतायांधर्मार्थिपुत्राःसंबंधःपक्षद्वयेनुपस्कृता--॥श्वेति॥तेषांचाधिकारादधिष्ठात्र्योपिदेवतात्र

धिरुतउपचारात्तद्वाच्यान्यथाधर्म्मादीनांवक्ष्यमाणलक्षणानामदेवतात्मकत्वान्नमस्कारोनोपपद्य
तेत्रधिष्ठात्रदेवतास्तित्वेचागमात्। तथाहिश्रुतिरवाःश्राद्धदर्शनायस्वर्गंगतोमुनिर्मनोधर्म्मादीन्दृष्ट्वोपगा
यधर्म्ममेवेतरावनाद्दत्यप्रदक्षिणीचकारातोसौतान्योतिरस्कारामर्षितायामनिशास्मृतोस्यकामा
निशापाऽवर्त्तीविरहौत्सिरुत्। तस्योवकथंचिदुपशांतायामर्त्तीनिशायादतिप्रहृलोनश्चातुर्वर्ण्यस्या
र्थमाऽतवांस्तोर्त्तीपहारायजादिक्रियाविरहोहिप्रेब्राह्मणोदर्भपाणिर्हतोनानाद्योत्येतिहासिका॥
तत्समयाबोधकेत्यत्रावार्येणसंबंधात्। तेषांधर्म्मादीनांसमयस्तत्त्वमवबोधयतीत्यवबोधकस्त
समयावबोधकाइतिषष्ठीसमासप्रतिषेधस्यानित्यत्वेतत्त्वयोजकोहेतुश्चेतिनिदर्शनाद्येतत्समर्थं
प्रतिपादयितुंतत्रास्त्रेत्रणीतत्वेतस्त्रेत्योनमोनान्येभ्यइत्यर्थः। उक्तश्चत्याहातसंबंधादिति। तेषामिहशा
स्त्रेसंबंधादित्यर्थः। तत्प्रणीतशास्त्रसंक्षेपेणाहिशास्त्रस्यप्रणयनात्॥ प्रजापतिर्हिप्रजाःसृष्ट्वातासां
स्थितिनिबंधनंत्रिवर्गस्यसाधनमध्यायानांशतसहस्रेणाग्रेप्रोवाच॥ प्रजापतिहीत्यादिना। आगमवि

शुद्धयर्थंगुरुरर्वक्रमलक्षणंसंबंधमाहप्रजापतिहीतिहिशब्दोयस्मादर्थे॥ अथविपरीतोयमार्गोगुरुपरंपरया
न्यायतेयतःस्थितिनिबंधनमिति। प्रजानांतिस्रोवस्थाःसर्गस्थितिप्रलयलक्षणास्तत्रसर्गाऽर्धंप्रबंधे
नावस्थानंस्थितिःसाहिद्विविधासुखावासुखावत्रिवर्गापिद्विविधउपादेयोनुपादेयश्चतत्रदुर्वोधर्म्मोर्थिकाम
इतिहितीयोप्यधर्म्मोनर्त्तोद्वेषइति। तत्रधर्म्मादमुत्रसुखागतिरधर्म्मादसुखा। अर्थोदिहैवपरिभोगोधर्म्मप्रवर्त्त
नंच। अनर्थोक्लिष्टजीवनमधर्म्मप्रवर्त्तनंचाकामासुखंप्रजोत्पत्तिश्चद्वेषान्नोभयंतस्यचनिःसुखस्याप्रजस्य
तृणस्येवस्थितिरित्येवंस्थितेस्त्रिवर्गोनिबंधनंतस्योपयानुपयप्राप्तिपरिहारौनोपायंविनेतिनह्युपायज्ञासनत्व
ज्ञात्वेणसम्यगुपचारान्निबंधनं। ज्ञातसहस्रेणेतिलक्षणार्थेप्रोवाचेति। तदिदानींशास्त्रांतरानावादिदमेवास्मि
तिस्मृतिरपिमर्वज्ञनविषयेतिनामेवमुद्दिश्यमनुसंहित्यमाधारणत्वंतस्मात्तशास्त्रेप्रकर्षेणोवाच। तमेवं
दृशंकंमनुस्वायंभुवोधर्म्माधिकारिकंदृष्ट्वाऽऽह। तस्मैतिप्रजापतिप्रोक्तस्मैकदेशास्त्रायसत्तत्रयत्रधर्म
र्थिभिस्तत्तन्मनुःदृष्ट्वाऽऽहकारयत्राऽर्थंसंदृहस्यतिर्यत्रकामस्तन्नंदीति। स्वायंभुवऽतिवेवस्वतनिहत्यर्थी। ध

Digitized with financial assistance from the
Government of Maharashtra
on 11 June, 2017

मोधिकारिकमितिधर्मप्रस्तावोयत्रास्तिधर्मशास्त्रमित्यर्थः। बृहस्पतिरर्थाधिकारिकमर्थशास्त्रंचकारेत्यर्थः। ह
योरप्यनयोरप्रस्तुतत्वान्नाध्यायसंख्यादर्शिता। महादेवानुचरस्यनंदीमहस्रेणाध्यायानांदृष्टकाममब्रवीत्प्रोवाच॥
मत्रे। महादेवमनुचरतियोनान्योयंनंदिनामाकश्चित्तत्याहिश्रूयते॥दिव्यंवर्षमहस्रमुमयासहसुरतसुखम
नुभवतिमहादेवेवामपृहद्वारगतोनंदीकामस्यत्रीप्रोवाचेति। अत्राध्यायसंख्यानमुक्तंशास्त्रस्यप्रस्तुतत्वान्न
देवनुपैचलिरध्यायशतैरौद्दालकिःश्वेतकेतुःसंचिक्षेपसूत्रे। तदेवलिति नंदिप्रोक्तंतत्पैकदेशीतुश्वेतकेतोपण वि
र्छे औद्दालकिरितुद्दालकस्यापत्यंयःश्वेतकेतुः॥ तथाहि॥परदारागिगमनंलोकेआगामीत्॥ययोच्चतो
मद्यपानान्निवृत्तिश्चब्राह्मणानांगुरोःसुतात॥परस्त्रीस्पृश्चलोकानामृषेरौद्दालिकादपि॥१॥ततःपितुरनु ज्ञा
नात्कृत्वागम्यव्यवस्थया॥श्वेतकेतुस्तपोनिष्ठःसुक्ष्मांसूत्रंनिबद्धवान॥इतिातदेवतुष्टनरध्यर्द्धनाध्याय राम
शतेनसार्धरणमांप्रयोगिककन्यासंप्रयुक्तकंनार्थाधिकारिकंपारदारिकंवैशिकंपौरोपनिषदिकंसप्तभिर २
धिकरणैर्वात्स्यः पांचालःसंचिक्षेप॥सूत्रे। तदेवलितियदेवौद्दालकिसंक्षिप्तंनरर्छेतोग्रंथतश्चसंचिक्षेपसू

त्रंत्रपरदारागिगमनंसामान्येनप्रतिषिद्धमिहतुविशेषेणेत्येवंपारदारिकमत्रोक्तं। अत्र्यर्द्धनपेक्षाद्दधिकेन
तत्रोत्तरेणाधिकरणेनासाधारणत्वात्सापूर्वेणप्रयोगःप्रयोजनमस्येतिसांप्रयोगिकंतथापारदारि
कंकन्यायाःसंप्रयुक्तंसंप्रयोगोवायस्मिन्नितिकन्यासंप्रयुक्तकंनार्थाधिकारिकोयस्मिन्नस्तीतिनार्थ
धिकारिकं॥वैशोवेश्यारहस्तत्प्रयोजनमस्येतिवैशिकंतथौपनिषदिकमुपनिषद्रहस्यंसाधारणाच्च
पादानंशास्त्रवारीरक्षापनार्थंछेत्तावेतोर्छोःशास्त्रइत्याचार्योपितथैवस्वशास्त्रमतःसंचिक्षेप। सप्तभिरिति
नियमार्थं॥अधिक्रियंतेप्रकरणान्तरेधित्यधिकरणानि। वात्स्यायनोवात्स्योरपत्यंयः पांचालोमधुर्वात्स्यो रि
तियावत्तस्यषष्ठंवैशिकमधिकरणंपाटलिपुत्रिकाणांगणिकानांनियोगाद्दत्तकःषष्ठकृकार॥सूत्रे। त
स्येतिवात्स्यस्यसंक्षिप्तस्यपरमितीयमेवानुसर्वीनान्येतिप्रदर्शनार्थं॥अन्यथापाठदेवसंख्यालक्षातोवा
नुसर्व्यंविस्तारयिष्यामः॥पाटलिपुत्रिकाणामितिमगधेषुपाटलिपुत्रंनामनगरंतत्रभवाइति। रोधेतिप्राचामि
तिकुत्सा॥नियोगादिति। अन्यतमोमाथुरोब्राह्मणःपाटलिपुत्रेवसतिंचकारतस्योत्तरेवयसिपुत्रोजातस्त

वाली स्पर्जामात्रस्यमातामृतापितापितत्रान्यस्मैब्राह्मणायेतेषुत्रत्वेनदत्वाकालेनचलोकांतरंगतोब्राह्मणपिमायं
४ दत्तकःपुत्रइत्यनुगतार्थमेवनामचक्रेमचतयासंवर्द्धितोसिरकालेनसर्वाविद्याःकलाश्चाधीतंवान्।व्याख्या
नशीलत्वाद्दत्तकाचार्यइतिख्यातोतिसुपगतःएकदाचतस्यचेतस्येवमभवत्।लोकयात्रापराज्ञेयास्तिमाप्राय
शोवेश्यामुत्थितेतितोवेश्याजनीपरिचयपूर्वकंप्रत्यहमुपगम्यतयातांविवेदययापएवोपदेशग्रहणंवास्य
चार्थेनीयोक्तातोसौवीरसेनाप्रभुरेषगणिकाजनेनानिहितोस्माकंउपरंजनमुपदिश्यतामिति।
तन्नियोगात्एषऋकारेत्ययमाम्नायः।त्रन्यस्तुअर्थमधिगम्ययुक्तियुक्तमाह।यत्रगर्ब्यात्रायोदत्तक
नामातत्पदावधृतेनप्रतिश्रायितेनत्रक्षेणशास्त्रःस्त्रीवत्रूवउनश्वकालेनलब्धवरःपुरुषोक्त।तेनो
नयज्ञेनएषकृतमिति।।यदिवात्रोक्तमेवएषकृतेकिमर्थंत्वमत्रेउदिरितेयेनोनयरसज्ञता क
ल्प्यते।यदिचार्यमर्छःशास्त्रतोप्यनिमतस्तदानींनियोगाउनयरसज्ञोदत्तकइत्येवमनिदध्यात्।तत्र
मेगाङ्गायणःसाधारणमधिकरणंवाच्य।।सुवर्णनाथेनःसांप्रयोगिकंकन्यासंप्रयु

क्तकंघोटकमुखोगोनद्दीयानायोधिकारिकंगोणिकापुत्रःपारदारिकंकुचुमारअपनिषदिकमित्येवंक्रमेणाचार्यस्य
छात्रवंइत्रःप्रणीतमुउन्नकल्पमन्त्।महस्तिचवात्रवीयस्यउरध्येयत्वाद्दत्तकादिनिःप्रणीतानां
शास्त्रावयवानामेकदेशत्वादितिपरित्यिप्यसर्वमर्छमल्पेनग्रंथेनकामसूत्रमिदंप्रणीतवानितिवाख्याय
नः।।मत्रीतत्यमेगाङ्गायणःसाधारणमधिकरणंवाच्य।।सुवर्णनाथेनःसांप्रयोगिकंकन्यासंप्रयु
क्तकंघोटकमुखोगोनद्दीयानायोधिकारिकंगोणिकापुत्रःपारदारिकंकुचुमारअपनिषदिकमिति
दत्तकेनवैशिकंएषकृतमित्येतत्यमेगाङ्गायणादयोपिएषक्रकर्णोणेचुःप्रकर्षश्चग्रंथस्यसुसम
तप्रकाशनंतत्रस्थानस्थानेषुस्वशास्त्रेदर्शयिष्यति।एवमित्यादिनास्वशास्त्रप्रयोजनमाह।।तछास्त्रं वा
त्रव्योक्तंवैशइतिवैशउरंजत्योक्तउन्नकल्यमीषउन्नमिवकविद्दत्पमाणत्वान्नेद्यादिश्लोकमुउन्नमेवे
त्यर्थः।।तत्रेतिशास्त्रस्थानेशास्त्रावयवानामितिब्रात्रव्योक्तस्यसंहर्षशास्त्रस्यप्रयोजनमाह।।त्रवय
वत्रूतानामेकदेशार्छत्वादितिएकदेशार्छत्वान्नोगीनूतात्रोषवसुपरिज्ञानंबात्रवीयस्येतिवाप्रयोक्तस्यत

स्यसंश्लेषणस्योपिमहदितिस्तत्वाऽऽवेनाध्ययनंतस्यनिरधिकरणैःसप्तसहस्राणिसंक्षिप्यसर्वमर्थमल्पेनग्रंथेनेतिसंक्ष
र्तोस्वाध्येयतांचदर्शयति।इदमितिबुद्धिस्थमाह।प्रणीमितिसमासमासंक्षेपतेत्यादिनास्वशास्त्रस्यावयवावा
र्त्तनावक्ष्यमाणोग्रंथःप्रक्रियतेप्रसूयतेयेयथेतिषकरणानितेषामधिकरणानांचसमुदायःसंक्षे
पान्निधानंशास्त्रस्यसंग्रहस्त्रिवर्गप्रतिपत्तिरित्यादयोमुक्तार्थास्तांश्चदर्शयति।यंथनागाअर्पितसमाख्यायथाकंसवे
धकाव्यमिति।शास्त्रंचेदंतंत्रमावापश्चेतिद्विधास्थितं।तत्रतंत्र्यतेजन्यतेरतिर्येननत्तंत्रमालिंगनादि।तऽपदिश्यतेयेन
तदपितंत्रंसांप्रयोगिकमधिकरणं।समंतादवाप्यतेस्त्रियःऊढपाश्चयेनसत्रावापःसमागमोपायइत्यर्थःसयेनो
पदिश्यतेतदप्यावापःकन्यासंप्रयुक्तकाद्यधिकरणंचनुष्ठ्यंतत्रतंत्रावापाऽनुष्ठानंसाधारणानुष्ठानंविनै
तिन्नाक्याधारणमुच्यते।अपनिषदिकंतुतंत्रावापास्यामसिद्धेव्याख्यियतइतंतेवक्ष्यतिनऽनयमपितंत्रा वा
पांतर्गतमेवतदंगत्वान्नत्रसाधारणेशास्त्रसंग्रहप्रकरणमादावुक्तंतत्रशास्त्रस्यसंगृह्यमाणत्वात्॥षड्विंशादि
त्यादिनास्वशास्त्रस्यावयवसमुदायात्मोसंख्यानमाह॥तत्राध्यायसंख्यानेषड्वैशास्त्रेत्यइहश्लोकमितिदर्शनार्थेप्र

PANJAB UNIVERSITY CHANDIGARH
राम
५

करणाधिकरणसंख्यानमन्यनिरपेक्षार्थश्लोकसंख्यानमहीनाधिकत्वज्ञापनार्थमुत्तरग्रंथसंधानायाह॥संक्षे
पमितिअस्येतिशास्त्रस्यविस्तरोतः॥प्रोक्तइतेसंक्षेपाऽर्थेकिमर्थमेवंशास्त्रविन्यासइत्याह॥इष्टहीतिलोकेयेशा
स्त्रेधिज्ञतास्तेविद्वांसश्लोकांसंक्षेपविस्तारान्यांशास्त्रस्यमननंधारणमिष्टज्ञातप्रकरणाल्लघ्वादसंमोहोय
थाचिलषितप्रकरार्थंप्रत्यवमर्षःस्यादितिवाक्यायनीयटीकायांविदग्धांगनाविरहकातरेणगुरुदत्तेइपादान्नि
धनेनयशोधरेणैकत्रज्ञतसूत्रनाप्यायांसाधारणेप्रथमेऽधिकरणेशास्त्रसंग्रहःप्रथमोध्यायः॥१॥ ॥
॥ ॥छ॥ ॥श्रीः॥त्रिवर्गप्रतिपत्तिफलंशास्त्रंतस्मिन्प्रतिपन्नेविप्रतिपन्नेवातदुपायपर्येषणमपियुक्तंतस्मा
च्छास्त्रसंग्रहादनंतरंत्रिवर्गप्रतिपत्तिरुच्यतइतिप्रकरणसंबंधः॥ईदृग्शास्त्रेज्ञातयावत्संबंधित्वेकथमुद्देशइ
तिचिंत्यं।प्रतिपत्तिस्त्रिविधा।अनुष्ठानमवबोधःसंप्रतिपत्तिश्चेति।तत्राधान्यादनुष्ठानमधिकृत्याहवात्स्या
यनोवैदुषोविनष्यत्कालमन्योन्यानुबंधंपरस्परस्यानुपघातंत्रिवर्गंसेवेत॥सूत्रं॥ज्ञातायुरितिज्ञातमा
युरस्येतिज्ञातायुःज्ञातशब्दःसामान्यवाच्यपिवर्षगतसंख्यानमाहहत्रौतथार्थेस्यविवक्षितत्वात्कालविनाशा

र्थं वैतदपि विरुद्धं न्यायुषो विनागमं नवात्पुरुषश्रुतिप्राधान्यख्यापनार्थं स्त्रीणां तु पुरुषाधीनाखिलवर्गसेवेत्यस्यातंत्रं
विनज्यवच्चमाणेनन्यायेन। अन्योन्यानुबन्धमिति धर्मादीनामन्यतमेशब्दाभ्यामेकेनवाऽनुबन्धं तद्यथा। अजाछि
नोधर्मपत्न्यामनग्निप्रेतायामृतावग्निगमनंधर्मोर्थानुबन्धः॥ अजाछिनोग्निप्रेतायामृतावग्निगमनंधर्मःकामानु
बन्धः॥ अपरिणीतस्यसवर्णादनग्निप्रेतकन्यालाभोऽर्थधर्मानुबन्धः॥ परिणीतस्याधमवर्णादग्निप्रेतकन्यालाभो
ऽर्थःकामानुबन्धः॥ धर्मपत्न्यामग्निप्रेतायांकामानुरायामनृतौकामोधर्मानुबन्धः॥ परिणीतस्यनिष्किंचनस्या
धमवर्ण्यायामर्थवत्यामग्निप्रेतायामग्निगतायांकामोर्थानुबन्धः॥ इत्येकानुबन्धाः। अपरिणीतस्यसवर्णायामन
न्यपूर्वायामग्निप्रेतायांयथाविधिसंयोगोधर्मोऽर्थकामानुबन्धः।तस्यैवाग्निप्रेतसवर्णकन्यालाभोऽर्थधर्मका
मानुबन्धः।तस्यैवार्थरूपवत्यांपरस्परोकंठयोढायांकामोधर्मोर्थानुबन्धः॥ इति द्व्यनुबन्धाः।परस्परस्यानुप
घातकमितियत्रानुबंधोस्तितत्रैकमितरोनुपघातकमेकानुबंधेवान्यस्यानुपघातकंसेवेत॥ अत्रोदाहरणं
वक्ष्यामः॥ वयोद्वारेणकालविनागमाह बाल्येंशहरणादीनर्थानमूत्रं। बाल्यशतिवयोविनागस्तत्रांतरउक्तः॥ आ

षोडशाब्दवेद्यालोद्यावच्छीरान्नकर्तृकामध्यमःसप्ततिंयावत्परतोदृढउच्यते॥ इति॥ विद्याग्रहणमादिर्येषांमर्थानांतान्से
वेतइत्येवंकामंवयोवने॥ सूत्रंतदोचितत्वात्॥ स्थाविरधर्ममोक्षंच॥ सूत्रं॥ स्थाविरधर्ममोक्षावनुन्नतविषय।
त्वात्।मोक्षग्रहणंपरमतापेक्षज्ञानवादिनांचतुर्वर्गः पुरुषार्थः अस्मिन्नेवकालेतेरप्याध्यात्मिकंचित्यमिति।ननु
चत्रिवर्गस्यनियतकालत्वादन्योन्यानुबंधोनास्तितत्रैवमत्रमंगइति॥ नायंनियमोऽनुबन्धत्वान्नावेनिरनुबन्धम
प्युक्तं।अथवायथाकालमहन्यहन्यनामेवात्रनिषेधपरत्वाद्धर्मादिनियमस्ययथाकालंतुधर्मादिषुप्रेक्ष्यमाणेष्वय
द्यनुपैगदितमनुबंधोनवतुनदोषाय॥ अनित्यत्वादायुषोयथोपपादंवासेवेतासूत्रं। अनित्यत्वादिति वर्षशताद्वा
विनाशादर्शनात्।।यथोपपादमितियद्यदोपपद्यतेतत्तदासेवेत॥ बाल्येचधर्ममपियौवनेकामंधर्मार्थविपिस्थाविरे
धर्ममर्थकामानुष्ठानसामर्थ्येचेत्यावपीति॥ अन्यथैकमेवायामममयःपुरुषार्थःस्यात्। सवेतेतिपुनर्वचनंस्त्रि
स्मात्पक्षात्पक्षांतरादर्शनमन्यस्मिन्यदेविद्याग्रहणार्थंसेवायाःकालत्रयेपिमंत्रवान्नियमयतिब्रह्मचर्यमेवत्वावि
द्याग्रहणांत॥ सूत्रं॥लौकिकत्वादृष्टार्थत्वादप्रवृत्तानांयज्ञादीनांज्ञात्वात्प्रवर्तनंलौकिकत्वादृष्टार्थत्वाच्चप्रवृत्तेर्यो

मांसभक्षणादिन्यः शास्त्रादेवनिवारणंधर्म्मः॥ सूत्रं॥ यावद्विद्यानगृहीतेनावत्कामंनभेवेतान्यथाचधर्म्मस्तद्ग्रहणविद्यातो
विद्यार्थलाभाभावश्चाऽभ्याद्यर्जनेतुनियमः॥ अन्येतुविद्याग्रहणवर्जंश्चायेणनभूम्याद्यर्जनंभवति॥ अतस्तस्य
स्त्रिंशरदष्टाचत्वारश्चमासाइतिप्रत्येकंवयोविभज्ययोजयंतिअस्मिन्विवाहेषोऽब्दावर्षाऽर्धंकामस्यनावाऽल्पेपिध
र्म्मार्ह्कामान्सेवेतइत्युक्तमनुष्ठानेऽवबोधोपिस्वरूपबोधेनेतस्वरूपंयतश्चपरिज्ञातंतदुभयमप्याह॥ अलौकि
कत्वादित्यादिनातत्रलोकेभ्यादिवदविदितस्वरूपत्वादलौकिकायस्तादयः॥ ननुविशिष्टद्रव्यगुणकर्म्मात्मकत्वा
द्विदितस्वरूपाःकथमलौकिकाइत्याह॥ अदृष्टार्थत्वादितितेषामनंतरंफलमुपदर्शनात्येदृष्टफलाःसंतोलौकि
कानतेपेक्षावज्रिरदृष्टसामर्थ्यौषधिवत्यवर्तंतइतिप्रदर्शनाद्यादिग्रहणंस्वरणादयः॥ तेषामप्रवृत्तानांरा
त्र्यादित्यवर्जनंधर्म्मः॥ इत्यर्थंप्रवृत्तिरूपोधर्म्मः॥ लौकिकत्वादृष्टार्थत्वादितियेदृष्टफलाःसंतोलौकिकास्तेत
र्द्धिनिमृगादिर्मांसभक्षणंवत्यवर्जंतेतस्मात्यवृत्तेर्न्यमांसभक्षणादिन्यआदिग्रहणात्वानिग्रोहपरस्वादानादि
न्यःशास्त्रादेवनिवारणंप्रतिषेधनमित्ययंनिवृत्तिरूपः॥ कथमत्रशास्त्रंप्रमाणमितिचेदुच्यतेतत्रकृतेर्धर्मं

क्षममवायात्प्रतिपद्येतेतिसूत्रंतमित्युक्तस्वरूपंधर्म्मंकृतेरितिस्मृत्यनुगताद्दात्योधिकृतःशास्त्रेणाधिकृतो
वाधर्म्मंक्षममवायाद्भुतिस्मृत्यर्थतत्वज्ञसंमर्मोदित्यर्थः॥ प्रतिपद्येतावबुध्येतविद्यान्मिहिरण्यपशुधान्य
डोपस्करमित्रादीनामर्जनमर्जितस्यविवर्द्धनमर्थः॥ सूत्रं॥ विद्याश्चान्वीक्षिक्यादयोभूमिःक्षेत्रंवाक्षेत्रावा
हिरण्यंभुवर्णादिपशुर्हस्त्यादिधान्यंसर्वमध्यावरंवापोनांडोपस्करंगृहोपकरणंलोहकाष्ठमृद्दलवर्म्ममर्यमित्रं
सहपांशुक्रीडितादिग्रहणंवत्स्वानरणादयः॥ अर्जनंद्विविधंनित्यनानांहस्यादीनांस्वीकरणंनित्यना
नांधान्यादीनांनिष्पादनं॥ अर्जितस्येत्येकवचनमेकैकस्यद्रव्यस्यार्जनवर्द्धनयोरन्वर्थोपदर्शनार्थंमन्यथास
मुदायस्यैवार्जनंवर्द्धनंचार्थः स्यात्॥ वर्द्धमानमुपचयभूम्यादिव्यापारदर्शनार्थीतयोः शास्त्रेणोपदिश्यमान
त्वात्तमध्यक्षप्रचारादर्शनसमयविशेषणिभ्यइतिसूत्रं॥ अध्यक्षाप्रचरंत्यनेनेत्यध्यक्षप्रचारोवार्त्ता शा
स्त्रंतस्माच्छास्त्रेणोधिकृतइतरस्ववार्त्तासमयविशेषःक्षपिपाशुपाल्यवणिक्कृतत्वविशेषणिभ्यइत्युपलक्षणार्थं
कर्षकस्योगवादिपोषकस्यस्वप्रतिपद्येतेत्येवंस्योत्तरत्रकुर्जिकाघ्राणानामात्मसंयुतेनमनसाधिष्ठिता।

नांस्वेषुस्वेषुविषयेष्वानुकूल्यतःप्रवृत्तिः कामः॥सूत्रे॥त्वगितिकार्येंद्रियंकायोद्विविधःसामान्योविशेष
स्यतत्रसमान्यमाह।आत्मसंयुक्तेमनसेति।आत्मासमवायिकारणंसुखदुःखेच्छाद्वेषप्रयत्नादिगुणानांत
त्रसमवायात्तत्रप्रदानस्यप्रयत्नगुणउत्पद्यतेतदायंमनसासंयुज्यतेमनइंद्रियेणत्वनेनक्रमेणाधिष्टि
तानांस्वेषुस्वेषिंतियथाक्रमंशब्दस्यर्शरसरूपगंधेष्वानुकूल्यतइतियदात्मनःस्वप्नादीन्विषयान्भोक्तु
मिच्छावतितदाप्राप्याप्यकारिणांश्रोत्रादीनांबुद्धींद्रियाणामनुलोम्येनयाप्रवृत्तिरिच्छोपगृहीताश्रोत्रा
दिबुद्धिरित्यर्थः।साविषयोपभोगस्वभावाकामइत्युपचर्यते॥आत्मादितद्ग्राह्यविषयंनुजानःसुखमनु
भवतियत्सुखंप्रधानैकामस्यनिबंधनमिच्छोपगृहीताप्रवृत्तिःसापिकामइत्युच्यतेतस्मात्सास्येनु
फलत्वेदामान्यकामोद्विविधः॥प्रातिकूल्यतस्तुप्रवृत्तिर्दुःखहेतुत्वाद्देयइत्यर्थोक्तं।विशेषकामोद्विविधःप्र
धानमप्रधानंचतत्रयमपिदर्शयन्नाहस्पर्शादिविशेषविषयात्वस्यानिमानिकसुखानुविधाफलवत्यर्थप्र
तीतिःप्राधान्यात्कामः॥सूत्रे॥स्पर्शादिविशेषविषयात्विति·वाक्यशेषःपादपायूपस्थानिकर्मेंद्रियाणितेषां

वचनादानविहरणोत्सर्गानंदकर्मनिष्पादनात्।तत्रस्त्रीपुंसयोर्यद्धोव्यंजनंसंबाधकादितन्मात्रस्वभावंत
त्वगिंद्रियमेवात्मनःकस्मिंश्चिदेवशरीरावयवेउपलब्धींद्रियमुच्यतेयोविमध्यवस्थायामानंदकर्मजनयतितस्यव्यंजन
स्ययोनतगतिःस्पर्शादिविशेषस्तस्मिन्विषयेप्रवृत्तिरसावर्थप्रवृत्तिरितित्वगिंद्रियबुद्धिरस्याःसंप्रयोगेलालक्षणः
कामिताख्योभावःकारणंत्रस्येतिस्त्रीआत्मनःसुखमात्मनश्चात्रस्त्रीआत्मनःसुखंव्यंजनस्पर्शादिविशेषविष
येस्त्रीव्यंजनत्वगिंद्रियप्रवृत्तिःसुखमात्मनश्चस्त्रीव्यंजनस्पर्शादिविशेषविषयेसुखंव्यंजनत्वगिंद्रियप्रवृत्ति
रित्यर्थः।विशेषग्रहणात्सुखस्योदकस्नानादिस्पर्शविशेषविषयेस्त्रियाश्चोपनाय्यादिस्पर्शविषयेप्रवृत्ति
र्निरस्तातस्याश्चप्रधानत्वात्।एवंविधाप्रवृत्तिःसामान्यएकामएव॥कथंविशेषग्रहणंवेत्॥आहफलव
तीतितस्यांप्रवृत्तौप्रबंधेनोत्पद्यमानायांसुखस्मरणंतत्तुल्यकालमेवचानंदाख्यंफलंसुखंमित्युक्तं॥
तेनयुक्तास्पर्शादिविशेषविषयेप्रवृत्तिरपरानवतितस्माच्चप्रवृत्तिरफलाकारणमतोविषय
नैदाम्यरूपनैदाच्चद्विधाप्रवृत्तिः।अर्थप्रवृत्तिरित्यर्थग्रहणात्स्वप्नव्यंजनस्पर्शाश्लेष्यालीकत्वात्फलवत्

पि नकामस्तस्याऽप्रधानत्वात्। यद्येवंवियोनावयोनोवाऽनभिप्रेतेऽर्थेप्रतीतिरेवंविधाप्यस्तीत्याह॥ आ
भिमानिकसुखानुविद्धेत्यभिमानिकंचुंबनादिसुखंवस्तुतश्चुंबननखदशनक्षेपादिदुःखहितत्वेतत्रस्त्रा
नेऽपयुज्यमाणेपुंस्त्रीपुंसोरागसंकल्पवशात्सुखमित्यभिमन्यते॥तेनसुखेनानुविद्धेत्यर्थः॥ इहसैकार्थे
प्रतीतिः॥ आधान्यात्कामस्तेनवियोनावयोनोवाऽनभिप्रेतस्त्रीपुंसयोःफलवत्यपिचेप्रतीतिर्नकामस्त
स्याऽभिमानिकसुखानावाद्प्राधान्यात्तस्मात्सदृव्यविशेषेविशेषःकामः॥ तंकाममूत्रान्नागरक
जनसमवायाद्व्याप्तिपद्येत॥ सूत्रं॥ तमित्युक्तस्वरूपंसामान्यंविशेषंप्रधानप्रधानंचकामसूत्रादस्मा
देवशास्त्रेधिक्रतोंतरश्चनागरकसमवायात्कामव्यवहारःसंपद्यतेत्येवंधर्मादीनिपुरुष
त्रेविनुमधिगंतुंवानसेनवंतीत्यतिगुरुलाघवमपिबुध्येतेत्याह॥ एषांसमवायेसर्वेःसर्वेगरीयान्
॥सूत्रं॥ समवायेसंनिपातेतदुपायमेनिधानात्॥ सर्वेऽर्थाकामादपिगरीयात्कामस्यार्थसाध्यत्वात्॥
ततोपिधर्मोमुख्योप्यपेक्षयधर्मसाध्यत्वान्नार्थमर्वविधिविषयक्रमइत्याह॥ अर्थस्तुराजसान्मूलत्वात्तो

कयात्रायावेश्यायाश्चेतित्रिवर्गप्रतिपत्तिः॥ सूत्रं॥ अर्थेतुराजऽतिवर्त्मन्याचारलक्षणोलोकयात्रामा
मादन्यथेतितस्याःपालनंराज्ञोधर्मसूतश्चप्रजानुरागःकोशदंडबलंतेवार्थेऽतिति
तन्मूलालोकयात्रा॥ वेश्यायाश्चेगरीयानर्थप्रतिवद्धत्वात्तज्जीविकायाः॥ वेश्याहिकामातुरा
लक्षणानिप्रेतनागरकविषयोधर्मकामावुपनतौत्यत्कापश्चाऽविष्यतऽत्यनिष्टेपित्रयमर्थदृऽति प्र
वर्त्तेत्रिवर्गप्रतिपत्तिरनुद्घाटावबोधलक्षणोक्ता॥ विप्रतिपत्तिसूर्विकांसंप्रतिपत्तिंदर्शयन्नाह॥
धर्म्मएलोकिकात्तदनिधायकंशास्त्रमुक्तमुपाददर्वकत्वादर्थसिद्धेसोपायप्रतिपत्तिःशास्त्रात्॥ सूत्रं
॥ धर्म्मएत्यादिकामसूत्रेणवतद्विप्रतिपत्तिंदर्शयति॥ अलौकिकत्वात्॥ यद्योक्तंप्राक्शास्त्रमनिधाय॥
कंज्ञापकमर्थसिद्धेरित्यर्जुनवर्हनाख्यावार्थसिद्धिरन्यथोपायंविनाप्रवर्त्तमानस्यानर्थोपिस्यात्तस्मा
यत्र। तत्रधर्मार्थेमर्थेवशास्त्रंयुक्तंकामार्थत्वयुक्तमित्याह॥ तिर्यग्योनिष्वपितुस्वयंप्रवृत्तत्वात्काम
स्यनित्यत्वाच्चनशास्त्रेणकृत्यमस्तीत्यावार्याः॥ सूत्रंतिर्यग्योनिष्वपीतिगवादिष्वपितमोवऊलेषुशा

स्योपदेशंविनाकामःप्रवर्त्तमानोदृश्यतेकिंतुनर्म्मनुष्येषुरजोबलेषुनप्रवर्त्तते।तथाचोक्तं।विनोपदेशंसिध्येद्धि
कामोनाख्यातशिक्षितः॥स्वकांतारमणोपाये कोगुरुम्मृगपक्षिणां॥१॥इति॥नित्यत्वाच्चेति॥आत्मनिद्रव्यप
दार्थेसदैवेच्छाद्वेषादयोगुणाःस्थिताःतश्चनित्यःकामः॥तथाचोक्तं॥मुमुक्षवोपिसिध्यंतिविरागाद्रागइत्व
त्॥विषयेष्वनुबंधिन्योनिसर्गात्प्राणिनांधियः॥२॥तस्मात्प्रवर्त्तमानेनकोयमस्त्रीशास्त्रेणकार्यंतन्निवर्त्त
नेतुयुक्तं॥आचार्यधर्म्मार्द्धमोक्षवादिनः॥अत्रसंप्रतिपत्तिमाह॥संप्रयोगपराधीनत्वास्त्रीपुंसयोरुप
पायमपेक्षते॥सूत्रं॥सैषसंप्रयोगपराधीनत्वादितिविशेषःसामान्योवाकामः।संप्रयोगपराधीनः॥संप्रयोगश्च
द्विविधःआयतनसंप्रयोगोऽंगसंप्रयोगश्च॥तत्रायतनंकामस्याश्रयिष्टानमंगानिचमाल्यादीनि॥तथाचो
क्तं।सुखंकामस्तदंगानिरूपणंलेपनस्रजः॥तथोपवनहर्म्यंचवस्त्रंकीर्तिरादयः॥१॥यस्मायतनमु
द्दामरूपयौवनविभ्रमाःललनाश्चाददतिप्राप्याकृष्टजनमानसाः॥२॥इतितत्रायतनेनसंप्रयोगः॥स
वहिर्विधोबाह्यआभ्यंतरश्चतत्रयोरहसिसआभ्यंतरोरतारव्यःसविशेषकामस्यनिमित्तंबाह्यसमागमलक्ष

रणोरतस्यस्यद्वंद्वेंद्रियाणांयथास्वमंगैःसंप्रयोगःसोंगसंप्रयोगइति॥इंद्रियार्थसंनिकर्षलक्षणःसचसा
मान्यकामस्यनिमित्तं॥अनयोश्चकामयोर्यद्यप्यंतर्बहिर्भेदेबाह्यकारणंतत्कर्त्तृकत्वात्तदभावेऽभावात्॥तत्रा
द्यःसंप्रयोगोयःसामागमलक्षणःस्त्रीपुंसयोरन्यतरानिलयारक्षणाऽऽयात्तयाघापरतंत्रायांनघटतइत्या
वापमुपायमपेक्षतेरतारव्यश्चपाश्चात्यश्चतुष्टियोगानन्तरीयांकथंस्यादितितंत्रमुपायं।द्वितीयोपिसंप्र
योगोनित्यनैमित्तिकनागरकसंदृब्धंविनानभवतीत्युपायापेक्षा।सचोपायप्रतियत्तिःकामसूत्रादितिवा
स्यायनः॥सूत्रं॥उपायपरिज्ञानंचकामसूत्रात्तेनोपदिश्यमानत्वाद्वात्स्यायनइतिस्वगोत्रनिमित्तासमाख्या
मच्चनागरइतिवसंस्कारकोगवादिषुगौण्यमितिचेत्तदार्हतिर्यग्योनिषुनरनाहतत्वाच्चस्त्रीजातेश्चक्रतोप
वदर्च्छयाचरत्तेरबुद्धिपूर्वकत्वाच्चप्रवृत्तीनामनुपायःप्रत्ययः॥सूत्रं॥पुनःशास्त्रेविशेषणार्थः।अनाहृत
त्वाद्धितिरक्षणाद्यावरणाभावात्स्त्रीजातिःस्वतंत्रा।किंतत्रोपायेनेत्यनुपायःप्रत्ययइतिसंबंधःप्रत्ययः॥प्र
त्ययग्राह्योन्यरूपोपिसंप्रयोगउक्तःतस्यकामोत्पत्तौनिमित्तत्वात्तत्रावरणाभावाद्यावोक्तोपायस्यनः स

मागमइत्यर्थः॥ ऋतौयावदर्थमितिऋतुकालएवतेतिर्यंचःसंप्रयुज्यंतेमनुष्यास्तुप्रजार्थंमृतौस्त्रीरमणंचा
ऽन्यतावपीत्यसमानंतथाचोक्तं॥ ऋतावुपेयात्सर्वत्रवाप्रतिषिद्धवर्जमितितत्रापियावदर्थंयावदेवत्
सिद्धएवोऽर्थोनिष्पद्यतेतावदेवसंप्रयुज्यंतेननुद्वितीयंसंप्रयोगिणमपेक्षंतेकिमस्यत्सिद्धस्य
वेतिसमानार्थत्वादनुपायः॥ अंतरंप्रयोगःतत्रसमानार्थजन्यमेवस्त्रीरक्षणोप्ययोनास्त्री
तिमनुष्येष्वेवमितिवेदतएवास्योपदेशः॥ अन्यथाऽन्यसमानार्थत्वादनुपायस्तत्पत्न्योःपुरुषां
तरगमनेनकश्चित्पुरुषार्थोस्यात्स्यात्॥ यथोक्तं॥ नजातेमैथुनेप्रेमापरंवेदयतेक्वामिनी॥ नष्टेधर्म्महतेह
वेसुखंहरेहतेऽकले॥१॥ तस्मात्समानार्थताजन्यमेवप्रेमस्त्रीरक्षणेपायः॥ यच्चस्त्रीरक्षणार्थंमनुनोक्तमसुकुमा रामसाधनार्थंसंक्षेपतोहिगृहकर्मतदुपायोदेशजननादनुपायएव॥ तथाचोक्तं॥ कर्म्मापिमृदुकुमाराणिरक्षणार्हेविदन्मनुः॥ तासांस्वजइवोद्दामगजालानोपसंहिता॥२॥ असविघ्नमितस्वर्गमित्याचार्योभ्यवस्थिताः
।समानार्थतयातत्रनस्त्रीरक्षोपदिश्यते॥३॥ इति॥ अस्तुहिसर्वकर्त्तादितिधर्मोऽर्थःसुतरांसैवंविधःपत्न्यहिंसा

दित्येवंबुद्धिरत्रनप्रवर्त्ततेकेवलंपशुधर्म्मामात्रेणेतिअनुपायःप्रत्ययः॥ अंतरंसंप्रयोगोऽनुद्वेधोपायरहितत्वात्
स्मादेवरक्षाकिंयुक्तारतिकिंतिर्यग्योनिशास्त्रश्रवणयनेनानुकूलेषुवापुरुषेष्वतरत्रविपर्ययेनैषोपायःप्रत्यय
इतियुक्तंशास्त्रश्रवणयनं॥ धर्म्मविघातपत्तिमाह॥ नधर्म्मश्चरेद्देष्यफलत्वाद्धांत्रायिकत्वाच्च॥ सूत्रं॥ एष्यत्फलत्वादिति
यस्मादयोनेहलौकिकाजन्मांतरफलाउत्क्रांतप्राणाहस्तगतद्रव्यत्यागेनपेक्षावान्समीहते॥ किंतिहैवतेनलब्धाहिफ
लेननिष्पाद्योयत्नोनपरंपरागमपेक्षतेःसांशयिकत्वाच्चनविघ्नतःफलस्येतिउपस्कारःतत्रपश्वयज्ञेशास्त्रार्थश्च
यावन्निष्पादितोपियत्नोहोतनःकिंस्वर्गादिफलंस्यान्नवेतिसंदिग्धःकारणानांकार्योत्पादनेनियमादर्शनात्संदि
ग्धेचकोसंशयितार्थत्यागेनप्रवर्त्तनइतिहेतुरयंतत्रप्रयमस्यश्लोकस्यसिद्धमाह॥ कोहिबालिशोहस्तगतंपरहस्त
गतंकुर्यात्॥ सूत्रं॥ कोहीतिअबालिशःपेक्षावान्यथाकश्चिन्नहस्तगतंद्रव्यंपरहस्तीकृतंकार्यकालेस्वयंग
त्वासाध्यंहास्यतिनच्छिनत्तिवानेनस्यादितिनविघ्नसंकोतियाज्जन्मांतरेनोत्पेहमितियत्नादिनियोज्यविघ्न
प्रसक्तेकःकुर्यात्॥ तत्रतस्मादिहद्रव्यसाध्यफलंतावन्मात्रकतावत्कालंवाधुत्रविपरीतमित्याह॥ वरंच

कपोतः श्वेतमयूरान्॥सूत्रे॥वरमद्येतियथापक्षिमांसार्थिनोमहतःश्वेतमयूरलाभाद्यकपोतलाभेपिगरीयांस्तद्वि
ह्यापीति।द्वितीयश्लोकप्रतिरूढमाह॥वरंसांशयिकान्निष्काद्मांशयिकःकार्षापणइतिलोकायतिकाः॥सूत्रे॥एहा
णकार्षापणंनोचेद्दास्यतिमेहेमत्रातनोनिष्कंदास्यामीति॥तत्रत्वनुपस्थितकार्यस्यासंदिग्धःस्वल्पोपिकार्षापि
णोगरीयान्नसंदिग्धनिष्कात्।लोकायतिकाइतिलोकायतिमधीयतेयेउक्तादिपाठात्कृतत्रसंज्ञतिमाह॥ग्रा
स्त्रस्यानर्थक्यादनिवारणनुव्यवहारयोश्चक्वचित्फलदर्शनान्नत्वत्रचंडतारामूर्यग्रहवक्रस्यलोकार्थज्ञदृष्टसर्वक
मिवग्रहत्रेहर्शनावर्णनंश्रमावारणस्थितिफलत्वाच्चलोकयात्रायाइत्यगतप्यबीजस्यनविष्यतःशस्यार्थेत्यागा
दर्शनाच्चरेधर्म्मानितिवाक्यशेषः॥सूत्रे॥धर्मस्यलौकिकात्वान्नदानेधायकशास्त्रमुक्तंतद्वाक्येपौरुषेयम
पौरुषेयंवतत्रसर्वमनित्यंकनीयंकिमिदंसत्यंमिथ्यावेतिदुरुपाहारागादिनिरविद्यायोपप्लुतावित
थमपिब्रुवंति॥अपौरुषेयंववेदाख्यंदुरुपसंबंधानावादुष्टमनित्यंकनीयं॥यथोक्तं॥दोषाःसंतिन
संतीतिपौरुषेयस्ययुज्यते।वेदेकर्त्रभावात्तुदोषाणांकैवनास्तिनाइत्यपौरुषेयत्वसाधनं।अन्यत्रोक्तमिति

तेनेहावरेधर्म्मानितिसंबंधः॥तेनसंस्थापितत्वादित्यनसिद्धं॥अनिचारेहिमात्मकंकर्म्मानुव्याहारःश्रोतिकयोष्टिकं
तयोश्चोदितयोरनिचारनूत्पेनेनयजेतेत्यादिनाकचिदितियत्रप्रयुज्यतेहिश्रोतिदृष्टिफलदर्शनावशेषस्याप्यग्नि
होत्रादेःस्वर्गादिफलेनविष्यतीतिचेद्धर्म्मे॥नन्वपौरुषेयत्वेनानित्ययोःस्त्रावयवपोवितथावितथत्वनेहो ११
युज्यते।वितथत्वेचेतरस्यापिवितथत्वप्रसंगादृष्टसाधनमाह॥नक्षत्रेतिनक्षत्राण्यश्विन्यादीनिवैऽसूर्योग्रहसि द्धो
तारायहाअंगारकादयःपंचतेषांवक्रमिवचक्रंमंडलंनिवेशविशेषोघादृशाशिविनक्रमस्यलोकार्थंनात्मार्थंतु
बुद्धिपूर्वकमितिबुद्धिपूर्वकस्यैव।यथाकश्चिद्बुद्धिपूर्वंप्रवर्त्ततेतद्देवतेमूर्योदियोनक्षत्रेणयुज्यमानाऽन्यथा
ऽन्यथाप्रवर्त्तमानादृष्टंतेनवतथेवेतीयार्थः॥तथाचेषांनलोकस्येदंकरिष्यामइतिप्रवृत्तिः॥साचशास्त्रांतरेवऊप
कारोक्तादर्शनादितिवचनात्॥प्रत्यक्षप्रमाणसिद्धेतिदर्शयितातस्योक्तप्रकारेणलोकस्यशुभाशुभात्मकंफलंहिविधंसा
धारणंशुभनिमित्तइतिदुर्निमित्तादितत्रयहवारेदृष्टव्यं॥असाधारणंतुग्रहतिसत्रंप्रतिनियतेलाभालाभसुखदुःखादिता
वज्जातकेदृष्टव्यं॥सतैविधात्रवृत्तिःकारणांतरमदृष्टंगमयतितच्चलोकस्यशुभाशुभात्कर्मणः॥किमन्यत्॥एषांवक्र

मसाधारणंवातत्रसाधारणं२

रूपाणांकारणीतरनिरपेक्षाणांमहाप्रवृत्तिरप्रवृत्तिर्वास्यात्॥कालान्नियमप्रवृत्तिश्चेत्सोपिकारणनिरपेक्षःसर्वदा
प्याप्रवृत्तित्यवर्त्तकमदृष्टमितिचेदृष्टकर्म्मा॥नहृत्रयहपंञ्जरमहर्निशालोककर्म्मविहिन्नीनमतिशुभाशुभम
खिलंत्रकाग्रायत्तंजन्मभवति॥॥वर्णाश्रमेतिवर्णाब्राह्मणादयआश्रमाब्रह्मचारियहस्थादयस्तेषामाचारःस्व
धर्म्मस्तत्प्रभृतिर्वृत्तिस्तैवलक्षणंयस्यालोकयात्रायाःसालोकायतिकैर्म्मानुदम्यव्यवस्थायांमाभ्यो न्याय
इतिदृष्टान्तर्विर्णितासैवरणमात्रेहत्रयीलोकयात्राविदइतिचलोकविश्वासनार्थमाचरन्तिकथंसाचरितो
धर्म्मः॥दृष्टार्थश्चयश्चादृष्टार्थःस्पष्टोविरोधः॥एतेनधर्म्माश्चेदितिप्रतिज्ञायाःप्रकृतमवाधंदर्शयति॥यच्चोक्त
मेष्यत्फलत्वादितिदृष्टेष्यन्तीतिदर्शयन्नाह॥हलगतस्पेतितुल्येनविष्यत्फलत्वेसत्येकत्रप्रवृत्तिरन्यत्रनिषे
धइत्ययुक्तमुक्तं॥नकदाचित्तत्रदृष्टमितिचेत्कथंतर्हिलोकवैचित्र्यंनहिमन्त्रिसमानादृष्टकारणंदृश्य
यादृष्टफलनेदः॥नापिस्वानावित्कंसदासिद्धिप्रसंगात्॥त्रयीवित्रितिपतिमाह॥नास्त्रीश्चेत्यत्नतोपिस्युः
नुष्ठीयमानानैवकदाचिस्युरनुष्ठीयमानास्त्रियत्नयानवेयुः॥सूत्रं॥नास्तीतितिउपापाल्किलास्तसिद्धि

पायानुष्ठानेचयत्नस्तथानुतिष्ठेदित्यर्थस्तदन्वयव्यतिरेकानुविधानादस्तसिद्धेर्यदाहत्रयन्नतइति॥त्रयन्ने
नाऽर्थमानानैवकदाचिस्युरित्यर्थेक्रियदास्युस्तदाकालसंनिधानादितिमन्यतेःनुष्ठीयमानाःत्रयन्नेनेत्य
र्थः॥यदर्थेत्येवमेवस्युरकस्मान्निधानादिदन्नितात्॥तस्माडपायपरिज्ञानार्थंशास्त्रमप्यनर्थकंकिंतुतेत
दर्थंतदित्याह॥तत्सर्वंकालकारितमितिकालोनामत्रयपदार्थोनित्यस्तेनकारितंश्रयोज्ञकव्यापारेणचुरु
षस्यपरायत्तत्तामाहतदेवदर्शयन्नाह॥॥कालएवचुरुषानर्थानर्थयोर्जयपराजययोमुखंरक्ष्योश्चस्ता
पयितेति॥सूत्रं॥कालएवेतिहेयोपादेयाः॥षष्ठदार्थोलानालाभादयस्तेषुकालएवमूलमितिनत्यागोपादा
नार्थश्चयंपन्नमातिष्ठेदित्यर्थोलोकप्रसिद्धिमाह॥॥कालेनबलिरिंद्रःकृतःकालोनव्यपरोपितःकालएवचु
नरेनंकर्त्तीतिकालकारणिकाः॥सूत्रं॥ईश्वरकृतोपिद्वारूपदेशेरितःस्थापितोव्यपरोपितइतिपरिवर्त्तमानेन
तस्मात्पदादपनीयपातालेनियोजितःपुनरेनंकर्त्तीतिविपरिवर्त्तिष्यमाणःप्रेरयन्निदंकरिष्यतीत्यर्थोनत्र
वाऽः॥॥कालःपचतिभूतानिकालःसंहरतिप्रजाः॥कालःसुप्तेषुजागर्त्तिकालोहिदुरतिक्रमः॥१॥॥कालकार

णि क्रमेकालकारणमधीयते॥ईश्वरकारणिका अप्येवंदृष्टव्यास्तुल्ययोगक्षेमत्वात॥अत्रसंप्रतिपत्तिमाह॥
पुरुषकारस्तुर्वलवान्सर्वप्रवृत्तीनामुपायः॥सूत्रं॥पुरुषकारस्तुर्वकत्वादितिकालाऽपायतोवाःर्छसिद्धेतद॥
र्छिनोयाःप्रवृत्तयस्ताःसर्वाःपुरुषकारस्तुर्विकाइष्टव्याऽनयत्रापिपुरुषकारस्यंव्याक्रियमाणत्वात्पुरुषकार
स्योपायंविनाना र्छसिद्धिंसाधयतीत्युपायःप्रत्ययःकारणमर्छसिद्धेरित्यर्थः॥यथैवहिपुरुषकारोःर्छसि
द्धौकालमपेक्षतेतथान्याक्रियादेशसाधनान्युपायमपेक्षतेतेष्वसत्सुकालस्याकिंचित्करत्वादसतिकाले
तेषांसामर्थ्यात्तस्माच्छक्रियादेशकालसाधनानिपरस्परापेक्षाणिकार्यसाधकानीतिताएवोपायसू
त्रेणोक्ताइतिपुरुषकारादर्छसिद्धिः॥अनंतगुणेपुत्ववस्तुन्येवकदाचित्स्याद्यादृष्टिकीकस्यचिदर्छसि राम
द्धिः सापियादृष्टिक्रमेवोपायमाश्रित्य॥यदाह॥अवश्यंनाविनोभाव्यर्छसोपायसुर्वकत्वादेवननिकर्म १४
णोऽनुरूपमस्तीतिवात्स्यायनः॥सूत्रं॥यतश्चैवंतस्मान्निर्घृणेऽपायानुष्ठानरहितस्यनरूपमितिकालाणीस्व
र्गजन्मनस्तैकर्म्मनिष्पत्तेःप्रसज्यतइतिचेन्नपरस्परापेक्षत्वात्तुनयफलतीतिद्रष्टव्यं॥यथोक्तं॥देवमानुषं

हिकर्म्मलोकपालयतिएतेनदैवमात्रवादोपिव्युक्तः॥कामविप्रतिपत्तिमाह॥नकामांश्चेद्धर्म्मार्छयोःप्रधानयो
रेवमन्योन्यापेक्षतांप्रत्यनीकवर्त्तित्वादनर्छजनसंसर्गमसाधुसमायमश्लीलमनायतिंचैतेषुपरसज्जनयंतीति
॥सूत्रं॥प्रधानयोरितिताभ्यांकामोत्पत्तेःप्रत्यनीकत्वादितिकामासक्ततयाधर्म्मस्यानाचरणात्तद्विलोमाचर॥
णाच्चार्छस्यानर्छनादृष्टिंतस्यमद्यनाटीपरितोषिकामासक्ततया [redacted]
[redacted]र्छिस्यद्यूटीरितोषि[redacted]सद्यपाद्विरोधवत्तीकामासतामितिज्ञानदृष्टान्तोपदर्शनाः संतःका
मासक्तंजंतिनेपोचप्रत्यनीकवर्त्तिनोःनर्छजनानटनर्त्तकगायनादयस्तैःसंपर्कंजनयंतिअसाधव
सायमश्लीलनव्यवसायंनिर्घृणाक्रियामरणंवाकारंलघनादिकमशोचंयोऽनुचाकरणादनायतिमश
स्तावंकामगर्हनइति॥तथाचमादंलाघवमप्रत्ययमयाघतांच॥सूत्रं॥तथाचमादंनारीरोपघातंपरदारा
भिगमनादौलाघवंतारल्यंसहसाप्रवर्त्तनादप्रत्ययमविश्वासमसंगमाहृदयाघतांदेयतांमप्रहृज्यवृत्ति
त्वात्॥बहवश्चकामवशगालिंगिणश्चविनष्टाःश्रूयंते॥सूत्रं॥बहवोऽनेकेकामायत्वाविनष्टाइतिसंबंध

मगणानकेवलंसेवितारस्तत्परिवाराश्चपीत्यर्थस्तथाचदृढीकरणार्थमाख्यानकांयथादांडक्योनामनोज
कामाघ्राणकन्यामपिमन्यमानःसबंधुराष्ट्रोविननाशोमत्रं। दांडक्यइतिसंज्ञानोजइतिनोजवंशजोसौ
मन्यमानोनिर्गत्यमृगयांगतोनार्विकन्यामाश्रमपदंदृष्ट्वाजातरागोरथमारोप्यजहारततोनार्विक
मित्कुशानादायागत्यतामपश्यन्निध्यायचयथादृत्तंराजानमनिशशापततोसोबंधुराष्ट्रःपांसुवर्षेण
वैश्योननाशतस्थानमद्यापिदंडकारण्यमितिगीयते॥देवराजस्याहल्यामतिसुंदरस्त्रीचकोडोपदेश
वशश्चसीतामपरेचान्येचबहवोदृश्यंतेकामवशागाविनष्टाइत्यर्थविंतकाः॥मत्रं॥देवराजइशोहल्या
मतिमन्यमानइत्येवमहिगोतमाश्रमेनशार्यामहल्योचक्रमेततःसमित्कुशानादायागतेगोतमशार्यादृ
ल्यारूपंगृह्यमकरोत्तदैवोपनिमंत्रणेनगोतमःसनार्यएवाश्रमांतरंगतस्तेनयोगबचुपासमुपलभ्य
आगमनेनास्मैसमुपनायितमासनंदृष्ट्वासौकिमेतदार्यहितीयस्यममेति।ज्ञाताशंकोध्यानेने
यदाहृत्तमवलोक्यरोषात्सहस्रभगोभवेतिवाशापतोसौदेवराजोपिकामाहिनाशाख्यांतादृशीमव

स्थामासादयत्स्याद्यापिकमहल्यायैजारइतिनास्तमेति।अतिबलोनागसहस्रबलत्वाच्चोपिकामाद्यैपरी
मत्रिलपत्नीमसेनेनहतइतिप्रतीतमेत्।विनश्यंतोदृश्यंतइतिप्रत्यक्षप्रमाणंकिंतत्रसर्वदृष्टोद्धारणो
नेतिमतंतेअत्रसंप्रतिमाहाशरीरस्थितिहेतुत्वादाहारमधर्म्मिणंहिकामाःफलभूताश्चधर्म्मिण्यः॥मू
त्रं।आहारमधर्म्मिणइत्याहारतुल्यायथाआहारोऽजीर्ण्यादिदोषैर्जनयन्नपिप्रतिहिनंशरीरंस्थित
येसेव्यतेतथाकामोप्यन्यथारागोद्वेषोऽन्माहादिदोषोमनंशरीरस्थितिरिफलभूताश्चेतिधर्म्मोर्थयो
रितिमुख्यार्थेधर्म्मार्थयोःसेवातदसेवायःसौवंध्यभूतोकेवलमायासफलोस्यातो।तथाचोक्तं॥धर्ममू
लंस्मृतंस्वर्गस्तत्रापिपरमास्त्रियः।गृहस्थधर्म्मेऽतिहीनानरणांधर्म्मयत्नजः॥१॥हिताश्चापत्यसंतानेः
स्त्रियस्तिस्रःपरंत्वत्रापरंप्रत्ययोनोगःपक्वपक्षीयवैस्त्रियः॥२॥यद्येवंदोषप्रसंगइत्याह॥वोढव्यं
तुदोषेविवनहिनिच्छुकाःसंतीतिस्वल्पोनाधिश्रीयतेनहिमृगाःसंतीतियवानोप्येतइतिवान्याय
नः॥मत्रं॥वोढव्यमितिजीर्ण्यादिदोषेविवोढव्यंप्रतिविधानमितिशेषः॥इदमाह॥यत्रक्वचनदोष

प्राप्तिरवश्यंसेव्यश्च कामस्तंदोषप्रतिविधानेनसेवेतेत्ययंचन्यायोलोकेषप्यस्तीतिदर्शयति। नहीत्यादिना।तथा चोक्तं।तृ
णानामिवहि व्यर्थंनृणांजन्ममुखद्विषां॥शेषास्तुपरिहर्तव्याश्चत्वार्यैःस्थिरीकृतो॥१॥ अनुष्ठानलक्षणायाःप्रतिपत्तेःफल
माह।भवंतिचात्र।एवमर्थेचकामंचधर्मंचोपाचरन्नरः॥इहामुत्रचनिःशल्यमत्यंतंसुखमश्नुते॥१॥सूत्रं॥एवमितियथो
क्तेनन्यायेनप्रतिष्ठापितौरणमर्छेप्रागाचरंसूतोऽधिगतार्छःकामंधर्मंचेहामुत्रचेतीहलोकेपरलोकेचनिःशल्यंसु
खमश्नुतइत्यनुतापात्रावासमयामेदुरुषार्छेइतिमनःप्रतीतिमवाप्नोतीत्यर्छः।त्रिवर्गंहिसेवमानस्यनतावदिहलो
केनेहिकंसुखमवाप्नमितिविप्रतिसारोरंकंकामानुबंधनान्नापिपरलोकेनमयासूदेनप्राकृतमवदातंकर्मेतिध
र्मानुपक्रत्वान्नास्तिकनिरूकसुखद्विषस्त्वेकांगविकलत्वात्सशल्यमवाप्नुवंतीतिमन्यते॥परस्परस्याघातुंपघा ३
तकमन्योन्यानुबंधमित्युक्तंतत्पवंसेयंहःशोकक्षयेन।किंस्यात्पात्रेत्यत्रीकाकार्यंतस्मिन्नजायते। नचार्छंघ्नमुवे राम
चेतित्रिष्टास्तत्रवयवस्थिताः॥१॥सूत्रं।किंस्यादित्युपघातोःसर्वेणोत्तरस्योत्तरेणवासर्वस्यतत्रयस्मिन्कार्येःसेसि सा १५
धयिष्यंतेपरत्रकिंस्यादपायोवेत्यत्रीकानास्तिधर्मोवाधनाद्यत्रमुवेनार्छंहंतितस्मिन्नर्छेमुवेवत्रिष्टास्त्रिवर्गोविद

स्थिताश्चनुष्ठातुंसर्ववाधकेतुनस्थिताःयस्तुदानेनधर्मोऽर्छंबाधतेत्रसत्वंगेणचविद्याग्रहणमर्छःकामंतस्मिन्नुत्तर
बाधकेस्थिताइत्यर्छेकं।अपिनामत्रिवर्गेस्मिन्सेवेतोत्तरबाधकं।सर्वस्यतुप्रधानत्वान्नसेव्यःसर्वबाधकः॥१॥इति।
त्रिवर्गसाधकंयस्यांद्वयोरेकस्यवाधनः॥कार्यंतदपिकुर्वीतनत्वेकार्छंद्विबाधकं॥१॥सूत्रं।त्रिवर्गसाधकमिति।ध
र्मादीनांयदन्यतमंकार्यमनुष्ठेयमात्मनइतरयोस्साधकंतत्कुर्वीतायमुत्रमःपक्षोऽनुबंधेऽतन्नूतस्तमुनयम
पिप्रागुदाहृतंयदेकस्यात्मनएवसाधकंतदपिकुर्वीतायंजघन्योनिरनुबंधेतन्नूतस्तथापोवाचैमहायज्ञानां
प्रवर्तनंधर्मोनिरनुबंधोनूम्याधनमर्छोनिरनुबंधःपरिचारिकायामर्जितेतायांकामोनिरनुबंधोऽस्मिन्यत्रेपर
स्परस्यानुपघातकंपदर्शयन्नाहानत्वेकार्छंद्विबाधकमिति॥एकत्रात्मेवार्छःप्रयोजनंयस्यतदेकार्छंद्वयोर्बाधकं
नेऊर्ध्यात्।अतिदानेनधर्मोऽर्छंबाधतेकामंचबाधतेतपसावात्यंतमेवितःकामंबाधित्वाप्राप्तस्यादर्छमुपहं।
तिंतथार्छस्त्रादात्मिकउपादीयमानःपुरुषवशादवधर्मकामौबाधतेकामस्तूत्तमवर्णादेऽकस्मिंश्चिदन्यत्रवात्यासे
वितमुनयेबाधतेयदेकस्यसाधकमनस्यबाधकंतत्कुर्वीत्तरबाधापेक्षयाऊर्ध्यंतूनवायथोक्तेप्रागितिः॥४॥॥

॥ ॥इति वात्स्यायनीयकाममत्रवृत्तौ कायोज्जयमंगलाभिधानायां विदग्धांगनाविरहकातरेण गुरुदत्तेंद्रपादाभिधानेन।
नयशोधरेणैकत्रिंशत्तमसूत्रभाषायां साधारणोप्रथमेऽधिकरणेत्रिवर्गप्रतिपत्तिर्द्वितीयोऽध्यायः॥२॥ ॥छ॥ ॥एवंप्रतिपन्नत्रिवर्गस्यभिक्षोरुपयमउपायोयद्विद्याग्रहणं॥ अग्रेहीतविद्यस्यानेतरव्यापारांतरासंभवादितिविद्यासमुद्देशः॥
उच्यतेऽसमुद्देशस्यसंक्षेपाभिधानेनिर्देशात्सर्वशास्त्रेतराऽपदेशाच्चापेक्षणीयोयथावतासांग्रहणंतथादर्शयिष्यन्नाह धर्मार्थिनांगविद्याः कालानुपरोधयकाममत्रेतदंगविद्याः पृथगेवोधीयात्। मत्रोधर्मेत्यादितत्रधर्मविद्याश्रुतिस्मृतिभ्यश्चविद्यावार्त्तशास्त्रेतयोरंगविद्यादंडनीतियोगिक्षेमसाधनौन्विक्षिकीतत्त्वनिश्चयहेतुत्वात्तासांपृथग्नानोपयोगात्कथमध्ययनमनुपरोधयन्नेतांतरांतरकंममत्रमित्रमित्रमेवतदंगविद्यागीतादिः
कोऽधीयीतपाठश्रवणाभ्योवाग्योवनाद्यवतिः प्रज्ञावप्तुरनिघायाद्योषितोशास्त्रग्रहणस्यामंत्रणादनर्थकमित्याशास्त्रेस्त्रीशासनमित्याचार्याः॥ सूत्रं॥ ॥आग्योवनास्त्रीकाममत्रेतदंगविद्याश्चाधीयीतपितुर्गृहएवतदर्थापरिणीतत्वादस्यतंत्रायाऽकृतोऽध्ययनंयुवतिरितिपाराशरंतत्रस्त्रीपर्यायोऽत्रग्राह्यः प्रज्ञाचेतिश्रकर्षेणदत्ता।

त्रिष्वायामेवउपसर्गान्नेतिवृत्तं॰ऊढेत्यर्थः॥त्रिविधंदानंमनसावाचाकर्मणेतिपतुरनिघायादितियहात्पत्नुज्ञातात।
दाधीयीतान्यथोत्तरिणीत्याशंकनीयास्तत्रशास्त्रग्रहणस्यानावादितितासांशास्त्रानधिकारीत्यशास्त्रंयहीतुमसमत्वाच्चेहतिकामशास्त्रेस्त्रियमुद्दिश्यशास्त्रानभिदंकार्यमिदंनेतेवंरूपमुद्देष्टुमनर्थकमित्याचार्याभिमतेऽप्रयोगग्रहणंत्वासां।
प्रयोगस्यचशास्त्रपूर्वत्वात्कृत्वादितिवात्स्यायनः॥ सूत्रं॥प्रायेणग्रहणमितिप्रायुज्यतइतिप्रयोगोऽस्यग्रहणंतासांतद्धितेनोमानत्वात्शास्त्रग्रहणंसचयोषिदुपयोषिदुपयोगीशास्त्रेणाचोदितःकथमन्यैरुपदिश्यतेतस्मान्नानर्थकंस्त्रीशासनंतत्तत्केवलमिहैवसर्वत्रैवहिलोकेकतिचिदेवशास्त्राणांसर्वजनविषयश्चप्रयोगः॥ सूत्रं॥ तन्नकेवलमिहैवेतितत्वयोगग्रहणंनकेवलमिहैवकामशास्त्रेसर्वत्रहीतिशब्दोहेतौसर्वेषुव्याकरणज्योतिःशास्त्रादिष्वदृश्यतेतदेवदर्शयतिलोकइत्यादिनाकतिचिदेवशास्त्रज्ञायेतग्रहणंसमर्थस्त्रियःसमर्थैरसमर्थैश्चप्रयोगोगृहीतइतिसर्वजनविषयः।प्रयोगग्रहणेचशास्त्रग्रहणात्यधानेगृहीतस्यापिशास्त्रस्यप्रयोगज्ञानफलत्वात्प्रयोगस्यचदूरमपिशास्त्रमेवहेतुः॥ सूत्रं॥प्रयोगस्यचेतिगृहीतशास्त्रस्यदूरस्थापीतिशास्त्रस्यजनाधारत्वाद्धिप्रज्ञफलमपिशास्त्रंपर्येणहेतुरेकःशा

स्वृत्तात्वयोगंगृह्णातितत्तोन्यत्रतोन्यइत्यत्रदृष्टांतमाह।त्रस्तिव्याकरणमित्यवैयाकरणाश्रियाज्ञिकाऋङ्मंत्रंऋतु
ष्वेवप्रयुंजते॥सूत्रं॥अस्तीतिशब्देनाचोदितार्थस्यप्रयुक्तावितृश्यवस्थापनमूहः।यत्रतियदिकलिंगवचनांतरेणा
दानेनव्याकरणेउक्तस्तद्व्याकरणमस्तियतोयमूहः।पारंपर्यान्नायादित्यवैयाकरणाश्रियाज्ञिकास्तंऋतुष्व
त्रयुंजते।तद्यथाग्नेयमष्टाकपालंपुरोडाशंनिर्वपेदितिप्रकृतियोगः।और्यंचरुंनिर्वपेद्ब्रह्मवर्चसकाम
इतिविकृतियोगः॥अत्रसूर्यमुद्दिश्योहानिर्वपेदितिलिंगाच्चौर्यंचरुंनिर्वपेदाग्नेयवदित्यस्तिज्योतिष्मि
तिपुण्याहेषुकर्मसुवर्तते॥सूत्रं॥पुण्याहेष्वित्यस्तिज्योतिष्मज्योतिष्किात्रपिकुतश्चिदुपलभ्यशास्त्रदिने
ष्वेवकर्मऋवर्तेतत्रशास्त्रमेवहेतुस्तथाचारोवाहगजारोहाश्वाश्वानाजानमधीत्यापिविनयंतेऽनधि
गतशास्त्राइतिहस्त्यश्ववैद्यकंहस्तिशिक्षेत्यतधीत्यान्नायात्पोषेणहस्त्यादिकंकर्मऋवर्तइत्येवतत्रापि
शास्त्रमेवहेतुर्नशास्त्रएवायंन्यायोयद्दूरस्थमपिहेतुःकिंतुलोकेपीत्याहतथास्तिराजेतिदूरस्थाश्रपिजन
पदानमर्यादामधितिवर्त्ततेतद्देतत॥सूत्रं॥अस्तिराजेतिदूरस्थाश्रपिदृष्टराजत्वादस्तिव्यवस्थापकोयतस्त

नधीतशास्त्राः॥सूत्रं॥

र्यंव्यवस्थेवितऋयान्नमर्यादामतिक्रमंतितद्देतदितिदार्ष्टांतिकयोजनमथवास्त्येवशास्त्रंयत्रहणंकार्यंविदित
हासंत्यपिखलुग्रहतल्लक्षयोगेणिकाराऋत्रोमहामात्रऽइतिरत्र।सूत्रं॥संत्यपीतिशास्त्रेणग्रहतास्विनाल्ल
क्षयंसंमितिमहामात्राइतिमहतीमात्रायेषामितिसामंतमहासामंतादस्तिशिक्षायांवातत्स्वरूपमनुसर्त्त
व्यं।तस्माद्वेद्यासिकाजनात्वयोगेलक्षंमेकदेशावास्त्रीगृह्णीयात्।सूत्रं॥यस्मात्वयोगग्रहणंशास्त्रग्रहणं
चोभयंतस्माद्वेद्यासिकाद्विद्यासार्हत्वज्ञानिहत्यर्थप्रयोगान्यायशास्त्रग्रहणसमर्थोऽमेधाः॥१॥शास्त्रंतऋ
हणसमर्थामेधाविनीशास्त्रैकदेशौवासंप्रयोगांगंयामध्यमेधसागृह्णीयादन्यासप्रयोज्यांस्यातुःपरि
कान्प्रयोगांस्यतुःपरिग्रवान्॥कन्येतितदानीमस्यस्त्रीयौवनेरहसीतिलक्षानिहत्यर्थेएकाकिन्याचार्यनि
रपेक्षाकःपुनर्वैद्यासिकइत्याहआचार्यस्तुकन्यानोग्रहत्तपुरुषासप्रयोगामहमीग्रहत्साधात्रेयिकातयान्
नाचनिरत्ययमेनाषण्मरवीसमानवयामाद्यसाविसद्यातस्थानीयावाद्यदासीसर्द्धमेमशाचानिचुकीस
साद्धेविश्वास्योगात।सूत्रं॥आचार्यस्त्विति।तुशब्दोविशेषणार्थःपुरुषाणांस्वातंत्र्यमुत्सृज्याउपदेशारस्तत्रप्रवृत्त

उरुपसंग्रयोगाः पुराचानुनूतारसत्वारिनिशाधात्रेयिकाधात्र्या अपत्यंसाहिपहसंग्रहदृत्वाद्विश्वास्येत्येकमं
वैधआचार्यस्तथानृताचेतिग्रहदृउरुपसंग्रयोगामखीवानिरत्ययेतिनिर्दोषसंज्ञापणत्वाद्विश्वास्येतिधिती
यासवयाश्चेतितुल्यवयाप्रीतिविश्वासयोरास्पदंवशाद्वयानृतेतिवर्त्ततेमातृघसामातुर्नगिनीतितृतीया।
विस्रब्धेविश्वस्तात्मानीयामातृघसृतुल्यामात्मानंगिनीतिगृहीतादृढदासीविदितवंकृतज्ञातेतिचतुर्थीरु
वंमंसृष्टाऽर्हयायासहप्रीतिंसेत्यन्तायाविश्वास्यानिच्छुकीनिर्हरणशीलायाकाचिन्मादेशाद्हिरनऊरालेतिपंचमी
स्वसाविश्वास्यानिच्छुकीनिर्हरणशीलायाकाचिन्मादेशाद्हिरनऊरालेतिज्ञेयाधगिनीविश्वासप्रयोगादियद
तत्रमर्त्तविश्वासात्पुरुषांतरेणसंप्रयुक्तास्पादन्यथावसान्नसारमपिनेर्ष्यायांश्चित्तयतिषष्टीत्वर्थंग्रहणंकाम
सूत्रमंगविद्यातासामंगविद्यानामयमुद्देशःशास्त्रंतेरेचतुःषष्टिर्मूलकलाउक्ताःसूत्रकर्मक्रियाश्चतुर्विंशति
तद्यथानृत्यंगीतंवाद्यंलिपिज्ञानंवचनंचोदाहरणंचित्रविधिःपुस्तकर्म्मपत्रछेद्यमाल्यविधिराख्याद्यविधानंर
त्नपरीक्षास्त्रीव्यंगपरिज्ञानंनृपकारिणक्रियामानविधिराजीवनानितिर्यग्योनिचिकित्सितंमायाकृतंपा
संडसमयज्ञानंक्रीडाकौशलंलोकज्ञानंवैचक्षण्यंसंवाहनंशरीरसंस्कारविशेषकौशलंचेतिद्यूतार्थया।

विंशतितत्रनिर्दोषावाःपंचदशाद्यया।आयुःप्रासिरुविधानंमपसंख्याक्रियामात्रबीजग्रहणंनयज्ञानंकरणादानं
विज्ञाचित्रविधिर्युक्तंगतंनृत्तंचेतिज्ञायनोपचारिकाःषोडशातद्यथा।पुरुषस्यस्त्रावग्रहणंस्त्रागयकाज्ञानंन
खदंतयोर्विचारोनीवीस्त्रंसनंगुह्यप्रसंख्यानानुलोम्यपरमार्थकौशलंहर्षणंसमानार्चनाताडनाःनुषो
ज्याहननंमृडक्रोधप्रवर्त्तनंसम्यक्रोधनिवर्त्तनंकृत्रिमप्रसादनंमुखपरित्यागश्चस्त्रीस्वापविधिर्गुह्यगूहनमितिचतं
स्वउत्तरकलाःतद्यथासाम्रपातंरमण्यायनस्वयंरूपक्रियाप्रस्तितानुगमनंपुनःपुननिर्हरणंचेति
।चतुःषष्टिर्मूलकलाःस्त्रीवांतरनिविष्टानामेतरकलानामसादन्नाधिकानिपंचशतान्युक्तानितत्रकर्म
द्यूताश्रयाप्रायशआबालंगवतेनाएवान्यथाविनाऽपचतुःषष्टिरुक्तायास्तुशायनोपचारिकाउत्तरकलाश्च
ताःप्रायशस्तत्रास्योगतांप्रतिपद्यतइतिपांचालिकयाएवचतुःषष्ट्यामंतरकलावेदितव्याभाष्यतयाप्रस्तावे
वर्त्तेतेतत्रापोपचिकीचतुःषष्टिमाहःगीतंवाद्यंनृत्यमालेख्यंविशेषकेद्यूतंउत्संगुमवलिविकाराःपुष्पा
स्तरणंदशनवसनांगरागोमणिभूमिकाकर्म्मशयनरचनमुदकवाद्यंउदकाघातश्चित्राश्चयोगामाल्यग्रथनविक
ल्पाःशेखरापीडयोजनानिमित्तंपत्रयोगाःकर्णपत्रभंगागंधयुक्तिरासवयोजनंहस्तलाघवंविचित्रशाकयूष

मारा अप्रयोगा हस्तकाद्यवविचित्रशाकमूपनस्यविकारा अपानकरसरागयोजनेसूचीसेधानकर्माणिसूत्रक्री
डाविरणडमरुकवाद्यानिप्रहेलिकाप्रतिमालाढुर्वचिकद्योगाःपुस्तवाचनेनाटकाख्यायिकादर्शनीकाव्यसमस्याछर
णपट्टिकादानंवेत्रवानविकल्पाश्चर्चकर्मणितक्षणंवास्तुविद्यारूप्यरत्नपरीक्षाधातुवादोमणिरागाकरज्ञानवृक्ष
युद्धेदयोगामेषकुक्कुटलावकयुद्धविधिःशुकसारिकाप्रलापनमुत्सादनेप्रसाधनेकेशमार्जनेचकौशलमहस्तमु
ष्टिकाकथनंसंस्कृतिविकल्पादेशभाषाज्ञानंउपरागकटिकायंत्रमातृकाधारणमातृकासंपाद्यमानसीकाव्यक्रियाः
निधेर्ज्ञानंकोशज्ञानंछन्दोज्ञानंउपरागकटिकायंत्रमातृकाधारणमातृकासंपाद्यमानसीकाव्यक्रियाज्ञानंकोशछं
दोज्ञानंक्रियाविकल्पाश्चलितंयोगावस्त्रगोपनानिद्यूतविशेषाश्चाकर्षक्रीडावालक्रीडनकानिवैनयिकीनांच
जयिकीनांचविद्यानांज्ञानमितिकामसूत्रस्यांगविद्यापांचालिकीचतुःषष्टिरपरातस्याःप्रयोगाःसं
प्रयोगिकेवस्त्रास्त्रादात्मकत्वाच्चीप्रयोगस्यांचानिसत्कृतावेशरूपशीलगुणान्विताःलनतेगणिकाश्चदेव
नैवजनसंसदि॥१॥अजितासामदाराजागुणवज्जिश्चहैजिताःआर्यनीयानिगम्याचलहृतृताचजायतेशयो
गजाराजभट्टीवामहामात्रसुतातथासहस्त्रोतःस्रोनाग्युपजायते।देशकालावपेक्ष्यासांप्रयोगःसेनवेन्नवा॥५॥
×पुरमपिस्ववशेऽकृतेपतिं॥३॥तथापतिवियोगेचव्यसनंदारुणंगताःदेशांतरेपिविद्यास्तिस्रोमुखेनैवजीवंति॥४॥कलानांग्रहणादेवा

MORIAL

नरःकलासुकुशलोवाचाटश्चाटुकारकःद्यूतंसंस्तुतोपिनारीणांचित्तमाद्येवविद्वतिः॥६॥सूत्रंगीतमित्यादिगीतंवा
द्यंनृत्तेस्थानिचत्वारिस्वशास्त्रविहितानिचानितथापिसंक्षेपतःकथ्यंतेस्वरगंपदगंचैवतथालयगमेवचावेतो
वधानगंचैवगेयंतेयंचतुर्विधं॥७॥घनंचवितंतंवाद्यंततंसुखिरमेवचाकांस्यउघरतेत्रीणिवैणुनाचयथाक्रमं
॥८॥करणांगहारास्त्रविनावत्तावएवचात्रनृत्तावोरसाद्येतिसंक्षेपान्नृत्यसंग्रहः॥९॥तद्विधंनाट्यमनाट्यंचे
तियथोक्तंस्वर्गेवामर्त्यलोकेवापातालेवानिवासिनोनृत्तानुकरणंनाट्यंनर्तकास्त्रितमिति॥१०॥तच्चांतरंतु
नृत्तंनेदृशापनार्थमेवदृश्यमानंघकलोकेतिविरतेयैरूपनेदाःप्रमाणानिभावलावण्ययोजनासाध्यंवस्तिकानी
र्गतिचित्रंपदंगकमिति॥११॥एतानिपरानुरागजननान्यात्मविनोदात्मकानिचाविशेषकछेद्यमितिविशेषक
तिलकोयोलल्लाटेदीयतेतस्यनखादिपत्रमयस्यानेकयकारछेदनमेवछेद्यंपत्रछेद्यानिनानानिशायानतानि
विषयेदिसत्यंविशेषकग्रहणमादरार्थंविलासिनीनामप्रियत्वात्तांडलकुसुमवलिविकारास्तत्परवंउतंडुलैर्नानावर्ण
णिःसस्यतीनवनेकामदेवनवनेवामणिकृत्रिमेपुनर्नक्तिविकारास्तद्यथाकुसुमैर्नानावर्णैर्गंधैर्णिवलिंगादिसज्जाछेद्यनक्ति
विकारास्त्रत्रयथनंमाल्यग्रथनएवांतर्वतिनक्तिविशेषेणवस्त्रावस्त्रापनंकलांतरंपुष्पास्तरणंयन्नानावर्णैःपुष्पैःसर्वो

नानाद्यं
वस्तिं
छेद्यमि
वनकमं
नेछे

वानादिवद्वैरन्यस्यतद्देववामगृहोपस्थानमंडपादिशुद्धस्यशुष्कशयनमित्यपरासेना। दशनवसनांगरागइतिरागश्च
ष्टःप्रत्येकंयोज्यतेतत्रांगरागोंऽमार्ष्टिःऊर्ध्वमादिनारंजनविधेरितिवक्ष्येदशनादियहणमादरार्थंविलासिनीनांदश
नादिसंस्कारस्यात्यंतानीष्टत्वात्। मणिभूमिकाकर्ममणिभूमिकातलकुट्टिमादिभूमियीपेशयनापानकांतेस्पो
मरकतादिनेदंनकारणंशयनरचनमितिशयनीयस्यकालापेक्षयारक्तविरक्तमध्यस्थानिशायादहारपरिणामवशा
द्रचनंउदकवाद्यमुदकेमुरजादिवद्यंउदकाघातोहस्तयंत्रमुक्तेमदकेस्नाउनंतरंजलक्रीडांचित्राश्चयो
गानानाप्रकारादीनप्यपेक्षियपालितीकरणादयईर्ष्ययापरातिसंधानार्थंस्त्रीनोपनिषदिकेवक्ष्यंतिएतेचकौचुमा
रयोगेषुनोतर्नवंतीतिदृष्टयुक्ताःऊचुमारणतेषामनुक्तत्वात्। माल्यग्रथनविकल्पामाल्यानांमुंडमालानांदेवताद्य
र्चनायेनेषप्यानांग्रथनविकल्पाःशेखरकापीडयोजनंग्रथनविकल्पएवार्थेकिंतुयोजनंकलांतरंतत्रशेखरक
स्यशिरोवस्तेवलंबनन्यासेनपरिधापनादापीडस्यचमंडलाकारेणग्रथितस्यकार्ष्टिकायोगेनप
रिधापनान्नानाघर्स्रैःपुष्पैर्विष्पैर्विरचनंयोजनं। वर्णैःपुष्पैर्विरचनंयोजनं। उनविरचनवचनमादरार्थंउन्म
त्तनागरकस्यप्रधानंनेपथ्यांगं। नेपथ्यप्रयोगादेशकालापेक्षयागादेशकालापेक्षयावस्त्रमाल्यादिनिवेशना

र्छेशरीरस्यमंडनाकाराःकर्णपत्रनेगादंतशंखादिनिःकर्णपत्रविशेषानेपथ्यार्छांगंधयुक्तिःसच्छास्त्रविहितप्रपंचाप्रतीत
प्रयोजनेवान्यूषणयोजनमितिलंकारयोगःसद्विविधःसंयोज्योऽसंयोज्यश्चतत्रसंयोज्यस्यकंचिंकेंछेदोदेर्मणिमुक्ताप्र
वालादिनियोजनमसंयोज्यस्यकटककुंडलादिविरचनंयोजनंतदुभयंनेपथ्यांगंनतुशरीरंभूषणयोजनंतस्यनेपथ्यप्र
योगाइत्यनेनैवसिद्धत्वात्। ऐंद्रजालाऐंद्रजालंशास्त्रंप्रभवायोगाःसैन्यदेवलयादिदर्शनोद्भावविस्मापनार्छाः॥कौ
चुमाराःऊचुमारस्यैतेसुभगंकरणादयउपायांतरासिद्धसाधनार्छाःहस्तलाघवंसर्वकर्मसुलघुहस्ततालातिपा
तनिरासार्छंद्रव्यहानिश्रुवालाघवंक्रीडार्छंविस्मानार्छंचविचित्रशाकयूषफलरसविकारक्रियापानकरसरागासवयोज
नमिति। चतुर्विधआहारोनक्षपेयोज्यलेह्यपेयमितितत्रनोज्यंभक्ष्यंव्यंजनयोव्यंजनराधनंप्रायशोनमुद्गानमितिव्यंज
नाग्यस्यशाकस्योपादानेनदर्शयतितत्रशाकंदशविधंपथ्यार्छं॥मूलपत्रंकरीरंफलंकोंडंप्ररूढंकोत्तकुष्मकंटकं
चितिशाकंदशविधंस्मृतंश॥पेयंद्विविधमभिनिष्पाद्यमितरच्चतत्रपूर्वंपूषाख्यंतच्चद्विविधंशुष्कादिनिर्भृष्टंतत्काथ
रसंचनक्षरखंडखाद्यादिएषांनानाप्रकारोरागःक्रियापाकविधानेननिष्पादनंयदन्नेनिष्पादनेसदन्नेनिष्पादनेपेयंत

द्विधेविधंसंधानकृतमितरच्चतत्राद्यंप्रावितमप्रावितंचतत्रयमुडतिंतिडिकादिजलेनसंयोज्यक्रियतेतप्रावितंपानकाख्यंयच्च
वकौषधेनताल्मोवादिफलानिसंयोज्यक्रियतेतदप्रावितंरसाख्यंत्रासवयहणेनसंधानमुपलक्ष्यतितन्मृडमध्यती
क्ष्णसंधानयोजनात्तथाविधमेवमिष्याद्यतरागग्रहणंलेह्यंसूचयतितस्यचैविध्यात्तायद्योक्तं॥रागोरागविधानज्ञैर्ल
ह्यचूर्णोडवःस्मृतःजवणस्तकटुस्वादईषन्मधुरसंयुतइति॥१॥एतच्चतुर्विधमास्वाद्यकल्पायःप्रपंचितंशारीरस्थि
र्छेयोगविनागोऽभिज्ञानमिजकर्म्मदर्शनार्छेतत्रपाकेनरागादिक्रियाविनापाकेपानकादियोजनमन्यथास्वाद्यविधि
रिसुक्तस्यात्तस्मात्कर्म्मनेदास्वाद्यविधानज्ञोपिद्विविधःस्तद्यथादेकापिकलाद्विधात्तत्रोक्ता।सूचीवानकर्म्माणिसूच्याय
संधानकरणंतसूचीवानंत्रिविधंसीवनैस्तननंविरचनंतत्राद्यंकंचुकादीनांद्वितीयंचुटितवस्त्राणांतृतीयंऊर्ध्वास्तरण
दीनांइयंपतीनार्छेवसूत्रक्रीडानार्छेलिकासंचारानार्छेजालादिसूत्राणामन्यथान्यथादर्शनंछित्वादग्ध्वाचुनरछित्वादग्
ग्ध्वादर्शनंतद्यागुलिन्यासादेवऊर्ध्वजालादिदर्शनमितिसेवंप्रकाराक्रीडार्छेवीणाडमरुकवाद्यंवादित्रांतर्गतत्वेपितंत्रीवाद्यं
प्रधानतत्रापिवीणावाद्यंडमरुकवाद्यमावरूपकार्छेवालोपक्रमहेतुत्वाडवितेयत्वाच्चवतोद्यच्चराणिस्पष्टानुच्चार्यमाणा

निश्रूयंतेप्रेक्षेनिकालोकप्रतीताक्रीडार्छावादार्छाचाप्रतिमालायस्याश्चंत्वाच्चरिकेतिप्रतीतिःसाक्रीडार्छावादार्छावायथो
क्तंप्रतिश्लोकंक्रमाद्यत्संधायाच्चरमंतिमंपठेतश्लोकमन्योन्यंप्रतिमालेतिसोव्यंइतिः॥१॥डर्वाचकयोगाःशुष्टोऽर्छी
तश्चडःसेनोयतइतिडर्वाचकैतस्यप्रयोगाःक्रीडार्थावादार्थाश्चायथाकामादर्शंदेशार्थंधर्म्मप्राप्योप्राप्तमंडुलेछो
मुच्चिछेपेदेवधृङ्धृङ्धौत्विक्सुतोयुष्मान्सोमासर्प्पकेतुः॥१॥इतस्पार्छेःदेशाग्रसन्नधाप्राक्पूर्व्वयोप्राक्शीप्रंस्पृ
शीमंडुनोऽतस्थापातालस्थामुच्चिछेपोहिप्रवान्देवान्द्युयंतीतिदेवधृडोऽसुरास्तान्कृणोतीतिदेवधृङ्धृत्हिंशब्दः
पादपूरणेऽतिग्निःस्तुतःसर्प्पान्नतीतिसर्प्पान्गरुडःसकेतुर्ध्वजोयस्पेतिपुल्लकवाचनैनरतादिकाव्यानांडुल्लक
स्तानांशृंगारादिरसापेक्षयागातंतःस्वरेणवाचनमनुरागजननार्छेमात्मविनोदार्छेचानाटकाख्यायिकादर्शनं।
काव्येष्वगद्यपद्येषुनाटकस्यबऊप्रपंचत्वादाख्यायिकायाश्चप्रधनगद्यत्वादर्शनंपरिज्ञानमितिसादरार्थेविज्ञेषणवि
धानंकाव्यदर्शनमितिनोक्तंतत्रनाटकेदशरूपाणिव्याख्योक्तैनाटकमेकोवीथीप्रकरणमीहामृगोडिमोनाणःव्यायोग
समवकारोप्रहसनमितिनाटकविकल्पाः॥१॥काव्यसमस्याप्रश्नमितिसमस्यतेसंक्षिप्यतइतिसमस्याउद्गासामान्य

संज्ञापूर्वको विधिरनित्यः प्रतिषेधो नवतीति यद्यप्यत्र बहुलमित्यनुवर्त्तते तेनापि यद्बहुलग्रहणात्काव्यस्य श्लोकस्य समस्यापादस्यार्थस्तस्याः पूरणक्रीडार्थं वादार्थं वा तद्यथा। कामादर्थी आशासंजनयति राजमुख्यमधश्चयं वादुद्योगपर्वणि विष्णुर्यानेत्रिभिः पादैः संयंश्चित्तस्पैष्यश्चितिसमस्यादत्तात्रत्रयः पादाः॥ इत्येतन्हिरदउरंगतस्यविष्णोर्बंधार्थं पतिविहितस्य धार्त्त राष्ट्रैः। कूपाणित्रिउतिन्नूतिमंदितिरोषादाशासंजनयतिराजमुख्यमधो॥॥ इत्यादि॥ अत्रविष्णोर्बंधनार्थं उर्योधनादिभिर्मंत्रीकृतः त्रिभुवनैकेश्वर्यंनूतिमंतिरूपाणिक्षीप्रमासन्वनूवुः राजनस्यसनागन्तस्यतीनोरामकर्ष्णादीनोराजमुख्यानोचवाक्षीकपन्नतीनोमध्यइति। एताः प्रहेलिकादयः षडूचनकौशलोत्तराः कलाइहप्रायशउपयुज्यंतइतिसंगृहीताः। पद्धिकावेत्रवानविकल्पाक्षुरिकायावानविकल्पाःखट्वायात्रासनस्यचवेत्रैर्वानविकल्पाः प्रतीताः। तत्रकुकर्म्माणिकुत्सितकर्म्माणिपण्यद्रव्याणि। तत्रणंवर्द्धकिकर्म्मत्रायनासनाद्यर्थं वा शुल्पविद्यागृहकर्मोपयोगिनीरूप्यरत्नपरीक्षारूप्यमाहतद्रव्यं दीनारहिरत्नवज्रमणिमुक्तादितेषांगुणदोषमूल्यादिभिःपरीक्षाम्यवद्यरागोधातुर्वादःक्षेत्रवादःसहिमृत्यस्तरंरत्नक्षत्नीपातनशोधनमेलनादिज्ञानहेतुरर्थार्जनमणिरागाकारज्ञानस्फटिकमणीनांरंजनमर्थार्थंचपद्मरागा

२२

ज्ञान दिमणीनामुत्पत्तिस्थानंमर्थार्थंइत्त्वायुर्द्वयोगारोपणाउष्टिविकिसावैचित्र्यतोगृहोद्यानार्थः मेषकुक्कुटलावकयुद्धविधिरितिसंडीवद्यूतविधानमेतत्त्रयोत्रोपस्थानादिनिश्चतुरंगैर्युद्धविधानंक्रीडार्थंवादार्थंवशुकसारिकाप्रलापनंशुकसारिकाहिमानुषभाषयाप्रलापिताःमुनाषितंपठंतिसंदेशंवाकथयंति। उत्सादनेकेशमार्जनेकोशलंमर्दनंद्विविधंपादाभ्यांहस्ताभ्यांचतत्रपादाभ्यांयन्मर्दनंतदुत्साद्नमुच्यतेहस्ताभ्यांयच्छिरोभ्यंगकर्म्मतत्केशमर्दनंकेशानांतत्रमृद्यमानत्वात्तैरेवतद्यपदेशः शेषांगेषुमर्दनंसंवाहनंकेशग्रहणमत्राद्यार्थंतत्रकौशलंपराराधनार्थंत्रत्तरमुष्टिकाकथनमत्तरामुष्टिरिकागुप्तिरितिपर्यायः सामान्यासानिरासाऽक्षरमुद्देशमुच्यतेतयाकथनेगूढवस्तुमात्राणांग्रंथसंक्षेपार्थंवतस्यात्राचार्यरविगुप्तेनचेदृशनाविजयकाव्येप्रकरणंदृश्यमुक्तंयथोक्तं। गृहनप्रसन्नसर्वगकतिपयसूत्रामिमामनंतमुखीत्रनधीनाक्षरमुद्देशवादसमुद्देपरिवर्तइति॥ तत्रेदमुदाहरणं॥ मेरुमिकासेंकतुदधमकुंभीमूषसवांशुजावनिधकआत्मानःफाचवेज्यैआत्मानाकामापौमाचैवेति॥ अत्रस्यात्आर्यायात्रयमर्थः॥ प्रथमपादेनमेषादयोराशयउक्ताद्वितीयेनराशीनांलग्नात्वनतिमूर्त्तिधनसहजबांधवसुतशत्रुकलत्रनिधनधर्म्मकर्म्मायसंज्ञाइति विशेषसंज्ञाइ

तरार्हेनफाल्गुनादयोमासाइतिनिरानासमुद्देक्ष्यतेतयाकथनंगुह्यवस्तुमैत्रेणार्द्धं॥यथोक्तं॥मुष्टिःकिसलयंचैववस्तुतात्रिप
ताकिका॥पताकोऊर्ध्वमुद्राश्चमुद्रावर्गेष्टसप्तमु॥१॥त्रेणुल्पश्चाक्षरान्तेषांस्वरा ह्रांगुलिपर्वसुमैयोगादक्षरंयुक्तंनूतमुद्रा
प्रकीर्त्तितेति॥२॥एवमन्यापिकाव्यसंज्ञानूतमुद्राद्रष्टव्यास्त्रिछितविकल्पा॥यत्साधुशास्त्रोपनिबद्धमप्यक्षरविन्यासादसमर्थ
स्तेतन्म्लेछितंगूढवस्तुमंत्रार्चनेतस्यविकल्पाश्चत्वार्याचार्योक्ताः॥तद्यथा॥कौटिल्लीर्यदृदेक्षंतेःस्वरयोश्चस्वरयोश्चसदीर्घयोः
विंदुभ्रमणंविपर्यासाऽर्द्धबोधमितिसंज्ञितं॥१॥त्रकौखगौघङौचैवचौतपोयशौतथा॥एतेव्यस्ताःस्त्रिराःशेषामूलदेवीय
मुच्यते॥२॥ग्रहनयनवस्तुसमेतंषड्ाननाख्यानिसागरामुनयः॥छलनागंतुकछंगऽर्द्धिविंतेगूढलेख्यमितं॥३॥इत्येवं
प्रकाराश्चन्येऽपिद्रष्टव्याः॥देशनाषाविज्ञानमप्रकाश्यवस्तुज्ञापनार्थंतद्देशी यैर्मवद्वाराचेंगुंगुष्पकेशेटिकापुष्पाणि
निमित्तीकृत्यहंप्रणीतानिमितंधर्त्तुमाषकेंतर्गतंशुनाशुनादेशपरिज्ञानंछलंतत्रचप्रश्नुरनिज्ञानार्थंमेर्धरूपयास्त्रियात
वसंप्रयोगइतिकामोपद्मसितप्रायात्रादेशइतिनिमित्तज्ञानमितिसामान्येनोक्तं॥यंत्रमात्रकासहीवानांयंत्राणांयानोद
कसंयामार्थंघटनाशास्त्रेविश्वकर्म्मप्रोक्तंधारणमात्रकाश्रुतस्यग्रंथस्यधारणार्थंशास्त्रं॥यथोक्तं॥वस्तुकोशस्त्थाद्रव्यज्ञ

२८

दार्थं

ज्ञणंकेतुरेवचाद्रसेतेधारणादेशाःपंचांगरुचिरवेषइति॥१॥संपाद्यंसेवूयक्रीडार्थंवातत्रद्रव्यधारितमेकोग्रंथंपवतिद्वितीयस्त
मेवाश्रुतद्रव्यंतेनसहतथैवपवतिमानसीमनसिनवार्चिताद्रव्यादृव्यनेदृविषयाद्विविधातत्रकश्चिद्भंडनाद्धारैःपत्रोत्प
त्नाद्याक्षतिनिर्यथाछिताऽनुस्वारविसर्जनीयर्युतैःश्लोकमनुक्तार्द्धलिखतिश्चत्रमात्रासंधिसंयोगासंयोगश्चंदोविन्यासा
दिनिरन्यासादतीवाद्धरंपवर्तति॥द्रव्यविषयायदातुतथैवतानियथाक्रमसोत्पातानिश्रुत्वाद्रव्यंवद्वितीयपवतितदाद्र
व्यविषयाननवतिसाचाकारामाननीसीत्युच्यतेतद्धनयंक्रीडार्थंवार्थंवाकाव्यक्रियासंस्कृतप्राकृतापत्रंशयाकाव्य
व्यस्करणंप्रतीतप्रयोजनंत्रनिधानकोशइतित्रनिधानकोशउत्पलमालादिछंदोज्ञानंपिंगलादिप्रणीतंतस्यछंदसोज्ञा
नंक्रियाकल्पःकाव्यकरणविधिःकाव्यालंकारइत्यर्थः॥एतत्त्रितयमपिकाव्यक्रियांगंपरकाव्यावबोधार्थंवाछलितकथो
गाःपरव्यामोहनार्थं॥यथोक्तं॥यद्रूपमन्यरूपेणसंप्रकाश्यहिवचनोदेवेतरप्रयोगाच्यांज्ञेयंतछलितंतथा॥१॥दिव्यंम
र्षणखारूपंव्यतरद्वायुनंदनः॥छलितवाननिसृत्यश्रुत्वारामंवकीचकमिति॥२॥वस्त्रगोपनानिवस्त्रेणाप्रकाश्यदेशस्यसं
वरणंयथातद्भूयमानम्मपितस्मान्नापैतिवस्त्रिस्पात्रुतिस्तेवपरिधानंमहतोवस्त्रस्यसेवलनादिनाश्रलीकरणमितिगोपना

नि। द्यूतं विशेषाइतिनिष्टीवद्यूतविधानमेतत्त्रयेप्राप्तादिनिःपंचदशनिरंगैर्मृष्टिश्चुल्लकादयोद्यूतविशेषाःप्रतीतार्त्ती॥ आकर्षक्रीडापाशकक्रीडाद्यूतविशेषत्वेपिपुनर्वचनमत्रारागर्त्तेमशृंगारत्वाद्धाऽहृदयापरिज्ञानेहिनलयुधिष्ठिरयोरपिराजयात्। बालक्रीडणकानिगृहकंकुकुटिकादिनिर्यानिबालानांक्रीडनानितानिवालोपक्रमार्त्तानि।एतानेकषष्टिकलाउक्ताः॥ वैनयिकीनामितिस्वपरविनयप्रयोजनाद्वैनयिकंत्राचारशास्त्राणिहस्त्यादिशिक्षायविजयप्रयोजना॥ वैजयिक्योदैवोमानुष्यश्चतत्रदैव्योऽपराजितादयोमानुष्योयायासांयामिक्यःशास्त्रविद्यावायामप्रयोजनाःव्यायामिक्योमृगयाद्याएतास्तिस्त्रआत्मोत्कर्षरक्षणार्थंजीवार्त्ताइतिचतुःषष्टिरंगविद्याःकामसूत्रस्यावयविन्योऽवयवभूताःतदनावेकामसूत्रस्याप्रवृत्तेः॥ पांचालिकीवेतिपांचालप्रभृतावतत्प्रोक्तत्वाद्वाचतुःषष्टिरंगविद्यासूत्रज्ञावेपैतस्याइतिपांचालिक्याश्चैवेत्ययथायथविषयमनुमृत्सांप्रयोगिकेऽधिकरणेवक्ष्यामः॥ कामसूत्रादालकत्वादितिचतुःषष्टिस्वभावत्वात्पूर्वस्यासूचतुःषष्टेःसूत्रांतरेदृष्टप्रयोगत्वाद्दृष्टरंगताघटितपत्यर्त्तमुद्देशमात्रमुक्तंकलाग्रहणेफलमाह॥ आविरितिकलानिरभ्रकृतानातोत्कर्षीवेश्येतिप्रायशोग्रहणमस्याइतिदर्शनार्त्तंत्रीनेमुखभावोरूपंसंस्थानंवर्णश्चगुणानायिकाद्यावैशि

DR. BHAU DAJI
डाक्टर भाऊदाजी हस्तलिखितसंग्रहालय

केवदृश्यमाणागणिकाशब्दमितिवेश्यासामान्यशब्दवाच्यापिविशिष्टगणिकानिधनेलक्षनतेऽर्त्तेएवंलक्षणत्वाद्गणिकायाःस्थानेवऊनसेसदीतिऊनसनायामासनभूमिलक्षनतेनवेश्येत्यवगम्यतेराज्ञाप्रजिताक्षत्रेणाराद्विद्वानेनगुणवद्भिःसेवितासाधारणस्त्रीःकलाकौशलमितिप्रशंसितापार्त्तनीयाकलोपदेशार्त्तिनामनिगमनाहाविदग्धानांरतार्त्तिनांनक्षत्रभूतानिदर्शनेनभूतादेवदत्ताक्तप्रयोगज्ञातीगीतादिप्रयोगज्ञासहस्वांतःपुरइतिप्रभूतदारोपलक्षणंस्ववशेआत्मनोवशेतत्यापतिवियोगेपत्यौप्रोषितेतथाव्यसनेदारुणंवैधव्यलक्षणंगतानिर्वेदात्यक्तस्वदेशाऽन्यस्मिन्नपिदेशसुखेनैवऽजीवतिविद्योपदेशेदानात्। पुरुषमधिक्षिप्यसाहा॥ नरइतिवाचोंऽतिकलासंबंधाद्वारेणैववऊनाषीमान्यायामानूनागरकलप्रसंगइति॥ वाटुकारइतिवाटुकारःप्रियस्यकर्त्ताकलाग्रहणेनसंस्कारंदंसंस्कृतोपिपरिक्षितोपिक्षिप्रंविदतिदृष्ट्वात्वावैवनकालमपेक्षतेसंयोगास्त्रीपुंसयोर्ग्रहणाद्देवानिजायतेसौभाग्यमर्त्तीनर्त्तप्रतीघातःकामोयशश्चेत्यर्थोक्तंतत्रापिदेशकालापेक्षा। अस्मिन्देशेनागरकाःकलाऊनालाघटानिबंधनादिकामीवेतिप्रयोगोवा। नागरकभूम्नोवादेशोगुणद्वेषोवातप्रतिवसंतिव्यसनकालोवानागरकाणामितिनवाप्रयोगासंनवोऽन्यथातत्परिज्ञानं

दोषफलंस्यात्॥ छ॥ ॥इतिवास्यायनीयकामसूत्रटीकायोजयमंगलानिधानायांप्रथमेधिकरणेतृतीयोध्यायः॥३॥
॥ ॥श्रीः॥ ॥छ॥शास्त्रकारएवैप्रकरणसंबंधमाह॥ ॥गृहीतविद्यःप्रतिपद्यहृद्यंयत्कर्मनिर्वेशाधिगतैरुदारैर्वयाधिगतैरुन्नयैर्वागार्हस्थ्यमधिगम्यनागरकवृत्तमनुवर्त्तेतसूत्रं॥गृहीतविद्यइतितस्यनागरकवृत्तवृत्तेर्नेयोगंकृत्वागृहीतविद्यस्याप्यसतिपत्नीयोगेनागरकवृत्तस्यासंभवादाह॥गार्हस्थ्यमितिपत्नीसंयोगेपियदिगार्हस्थ्यंगृहकर्मनागरकयोगेनतन्नार्हतिविनेत्याह॥अथैरितितेपिनविनोपायैरमाहप्रतिपद्यहेतितत्रब्राह्मणःप्रतिपद्यहेणवृत्तित्वात्क्षत्रियःशस्त्रजीवित्वाद्वैश्यःकृषिवाणिज्यवार्त्तोपजीव्यार्थेनशूद्रःकारुःकुशीलवादिकृतेकर्म्मणायोनिर्वेशोनतिस्तेनाडितेगृहेहस्तकर्म्मप्राप्तेतिनलिंगेचनस्यायंविधिरन्वयागतैरितिपितृपितामहयागतैरन्वयागतेत्वसत्यप्यन्वयागतेघट्टर्द्यार्जनंकार्यमितिदर्शयतिनागरकोविदग्धजनएतद्वयपेक्षयावाऽविष्कृत्यानागरकस्यवृत्तवर्त्ततेतिसामान्यवृत्तिर्नागरकविशिष्टावृत्तिःकर्मवानवतिवात्सर्वेर्म्मगृहस्थमधिकृत्यतेदंशा॥स्यमस्यवेदंप्रकरणंशरीरंतदाश्रितस्यहिसर्वंशास्त्रानुष्ठानाद्यत्तस्यवृत्तंतत्रस्थितिमा

हा॥नगरेपत्तनेखर्वटेमडंबेतिवासज्ञानाश्रयेस्थानेयात्रावशाद्वा॥सूत्रं॥नगरइतिनगरमष्टशतयामीमध्येतद्यवहारस्थानंपत्तनंयत्रराजधानीस्थितासखर्वटेदिशतयामीमध्येमडंबेतिवेतिचतुःशतयामीमध्येद्रोणमुखंनामखर्वटान्महज्ज्ञवति॥एषामन्यतमेवस्थानेयुज्यतेउक्तंहिसज्ञानाश्रयइतिप्रतिपदंयोजयेत्यात्रावशाद्वेतियत्रवास्याद्यापनेशरीरस्थितिर्यमेतत्रावस्थानंतन्निबंधनत्वादितरहितेस्तत्रापिगृहमंतरेणनसंभवतीत्याह॥तत्रनवनमासन्नोदकंवृक्षवाटिकावद्विनक्तकर्म्मकृद्गृहवासगृहंकारयेत्॥सूत्रंतत्रेतिनगरादीनामन्यतमेनवनंगृहंकारयेदितिसंबंधःआसन्नोदकंनदीवाप्यादिसमीपेजलमकर्दमंतंत्रीडांगंचवृक्षवाटिकावदितियस्मांदितिजलंतस्मांद्वृक्षवाटिकायागृहेद्यानेनयुक्तंविनक्तकर्म्मकृत्तमितिक्षौमंर्म्मकृत्तंप्रकोष्टकानि॥अविनक्तायस्मन्नद्यावचेनीहगृहकर्म्मणिक्रियमाणेगृहमरणीयंस्यात्॥द्विवासगृहमितिशयनार्हंनचयुक्तंएतावद्धितोपयोगिगृहविधानंशेषंवात्सुखविद्यायोद्दष्टंतंतस्मिन्कारितेन्याधियानान्यासमाद्यावास्यगृहेसुप्तमुत्तमयोपधानमध्येविनतेयुक्तोत्तरछदंशयनीयंस्यात्पतिशय्यिकावतस्यशिरोनागेदक्षवस्त्रानेवेदिकावातत्रराशित्रिशेषमनुलेपनंमाल्यंशिक्थककरंडकंसौगंधिकपुटिकामातुलिं

ला
गत्वज्जुखवासतांङ्गलानिवस्तूमौपतङ्गहेनागदंतावसक्तावीणाचित्रफलकंवर्त्तिकासमुद्गकोयःकश्चित्सुप्तकङ्कुरंटक
मालतीश्चनातिदूरेनूमौदत्तास्तरणंसमस्तकामाकर्षफलकंद्यूतफलकंचतस्यबहिःक्रीडाशकुनिपंजराएपकांतेतत्सुप्तहरण
स्थानमन्यासांवक्रीडानांस्थास्नीषुपिंखादोलाद्रुखवाटिकायांसप्रछायास्थंडिलपीठिकासुऊमेतित्रुवनविन्यासम्
त्रेबाह्यइत्यान्यंतरवासगृहेमंतर्द्वाराणांशयनाछंबाह्येवबहिःप्रकोष्ठेतेरत्यर्थंशयनीयंस्यात्।मध्येखट्वयाश्रया
यप्रतिपादिकास्तरणंतूलिकादिनिर्मुरनितमुनयोपधानंशिरश्चरणनागयोपधानंशिरश्चरणनागयोर्न्यस्तोपधानंम
ध्येविनतमाक्रांतगरुडकिमस्यछंः॥शुक्लोत्तरच्छदमितिशुक्लस्यप्रच्छदपटस्यप्रत्यहंदिवाविवासैःप्रक्षालनीयत्वान्नत्वलि
कायाइत्यवश्यंतदुपरिदेयं॥प्रतिशय्यिकाचेतितस्यसमीपेसंप्रयोगार्छंतत्प्रतिछंदिकाकिंचिन्यूनोमेधायस्यामा
य्यिकास्यादिसेवविधिरयमाचारहतोवेशाकामिनस्तुशयनीयपदेउनयंनिवर्त्तयतिनतेषांप्रतिशय्यिकातयाचोर्त्त
संप्रयुंजेतमत्रस्त्रीनायकःप्रिययासह्यनत्रौत्रोपहतेविद्यास्त्रयीतशयनेशुचिरिति॥१॥तस्येतिशयनीयस्यच्चा
त्यार्श्वनागानांनिरूपत्वाच्छिरोनागएवक्तव्यासनस्यदेवतानुस्मरणार्छंस्यछापनंस्यात्॥यथोक्तंयेशयनीयशिरोनाग

न्यस्तङ्कर्वेषुचिःशुनेकृतेष्टदेवतायोगोयायाच्छ्यनंतमाप्तवान्॥२॥वेदिकोचेतिकुड्योपाश्रयाशयनीयतुल्योमेधा
हस्तमात्रविस्तारोऽतऊर्द्धमाचतुरिकास्यात्॥तत्रवेदिकायांरात्रिशेषंराज्युपयुक्तशेषमनुलेपनंचंदनादिकंप्रात
रुपनीतार्छंस्यान्माल्यंरात्रिशेषंशिक्यकंकरंडकंशिक्यकघटिकासौगंधिकंसुगंधद्रव्यनिवृत्तंस्वेदापनोदार्छंत
स्यघटिकातमालादिपत्रंमयीमानुलिंगत्वचोमुखवैरस्यापनोदार्छंउष्णमारुतनिवारणार्छंचायथोक्तं॥सायंका
लीद्वाकामीमधत्तंमानुलिंगदलकल्कंस्त्रीनुजपंजरंस्रस्तःस्वेजनंहिक्केप्तेमरुता॥३॥तांजूलानिवसङ्गितानि
रात्रिपरिभोगार्छंसुनूमौपतङ्गहीनवेदिकायाप्रक्रांतत्वाद्यवच्छिद्यतेयत्रस्त्रीनवानायकेनोपयुक्तांजूलादि
निर्शीर्वितंपतङ्गलातिसाम्यमिस्तत्रस्थानान्यत्रानूमिलात्।वीणानिचोलावगुंठितावादनार्छंचित्रफलकमाले
ख्यार्छंवर्त्तिकासमुद्गकश्चित्रकर्म्मोपयोगीयःकश्चिदितिसामान्यंनिर्देशोपियत्रदानीकावीनावितंतस्यपुस्तकोवाचना
र्छंस्यादित्यर्थादवगम्यते।ऊरंटकमालाश्चेतितासांशोनामात्रंफलानांसुरतसंमर्दनाप्यायमानत्वात्तद्धारणंच
सौनागपत्रतेविशेषानिधनंएतावीणादयोनुपघाताछंवासगृहनिर्त्तिनिर्हृतनागदंतेघासजस्थापितायथाश्रयो

जनेचतेदातव्यानुरूपस्थाननिवेशानमपिवैरूप्यजननमितिमन्यते॥ नातिदूरेन्यायनीयस्यत्वमौनपर्यंकेवेत्रासनेवातत्रस्थस्य
त्रो॥ अनिलंहृतास्तरणंलोकेप्रतीतंसमस्तकुसुमस्पर्शकमुपरिन्यस्तमस्तकंमासनाहुंस्पाङ्कवैष्णवतावत्कालिकामासनंत्राक
र्षफलकंघृतफलकंक्रीडाहुंचूर्णोऊद्योपाश्रितेस्थानेचप्रसारयेत्तस्मेतिन्यासगृहस्थनातिदूरेबहिस्तस्यविधागारकेकोठी
डार्थंयानिशाङ्कनिपंडारणिनागदंतावसक्तानिसुनास्यंतेरुरोषादिदोषोऽमर्गात्॥ एकांतरक्षतिएकोदेशेयत्रासमयीनप
त्रपतितत्रतत्कुकर्मणस्तद्रक्षणस्यवस्थानमन्यासांवक्रीडार्थंलंलज्जाहेतूनामेकांतेस्थानंस्याल्लीलेतिन्यातपपरिहारार्थंमु
परिघनशाखाप्रानत्वात्सुसंछन्नाप्रेखादोलाप्रेरणेदोल्पतेयासुखावहावृक्षवाटिकोपांक्रीडार्थंहुंस्यान्नगृहांतरेवक्र
दोलानुचक्रपरिचारंप्रेरणेनसाप्रेखेतिनिगद्यतेसप्रलंबायेसुपरिपुष्पलतावलिर्नेत्वात्यंतरूक्षायोपेतास्तेडिंडिमयी
पीवकाचेतिन्यतक्रीडिमावेष्टिकासक्रमुमेतिलतानिपतक्रुसुमावकीर्णास्याद्वृक्षवाटिकायामिसेवलतामेडपिके
त्यर्थंमत्रापिनकारिलिरक्षानाङ्गवनविन्यासःलक्षापनावस्थापनान्यांतत्रस्थस्यदृष्टेविधिनित्येनैमित्तिकंवै
तत्रपूर्वमधिकृत्याह॥ सघातरुक्षायकृतनियतकृतोगृहीतदंतधावनोमात्रयानुलेपनंधूपंस्वजमितिवगृहीत्वासि

वक्त्रकमलकंवदत्वादृष्टादृष्टैर्मुखंगृहीतमुखवासतांबूलःकार्यास्यनुतिष्ठेत्॥ सूत्रं॥ सइतिनायकःन्यायनात्यातरुक्षायान्कृत्स
तत्परिहारार्थंस्नतनियतःकृतःस्नतमूत्रोपुरीषंसमर्गोगृहीतदंतधावनोऽग्रदंतकाष्टःअत्रांतरेयथास्वंसंध्यावंदनोदेवधर्म
स्यानुष्ठानमर्थोपार्जनंमात्रयेतिप्रस्तुतानुलेपनादियहणंघनागरकंस्यात्कार्यानुष्ठानेप्रसुतत्वाद्रूपंगुर्वादिनास्वजेनोरवर
कमापीडंवाऽलक्तकंविशिष्टरागार्थंहत्येतत्सर्वोद्वयुयोगीषदाईयाऽलक्तकपिंड्याघृष्टोष्ठतांबूलमुपयुंज्यात्शिक्त्यकगुटि
कायाताडयेदित्यर्थक्रमः॥ मुखमवलोक्यमंगलार्थंप्रसाधनगुणदोषज्ञानार्थंवगृहीतमुखवासतांबूलईगंधपुष्पैर्विवि
तोमुखवासगुटिकांकपोलेनिधायपुनरुपयोगार्थंचतांबूलंहस्तवर्त्तिकायांगृहीत्वेत्यर्थःकार्याणित्रिवर्गसाधना
न्यनुतिष्ठेदनुष्ठितेषुतेषुशरीरसंस्कारार्थंमाह॥ नित्यंस्नानंदंतीमुच्छादनंदंतीमफेनकंस्यात्पुनर्थकमायुष्यंपवमेद
शमकंवापटायुष्यमित्यहीनंस्नातत्वाच्चसंहृतकक्षास्वेदापनोदःपूर्वाह्णापराह्णयोर्नोजनेसायंचागारयणस्यनाऽनांतेन
मुकसारिकाप्रलापनव्यापारालावकंऋकुटमेषयुद्धानिताश्चाश्वकलाक्रीडाकपीवमहंविशेषविदुष्कायत्राव्यापारा
दिवाशय्यावगृहीप्रसाधनस्यापराह्णेगोष्ठीविहारःप्रदोषेसंगीतकानितदंतेप्रसाधितेवासगृहेसंवारितसुरनिधूपेसस

रायस्यशय्यायामनिसारिकाणांहतीनांप्रेषणंस्वयंवामेगमनमागतानांचमनोहरैरालापैरुपचारैश्चसमुदायस्योपक्रमोव
र्षप्रबोधनेपथ्यानोऽर्दनानिनिसारिकाणांस्वयमेवपुनर्मर्दनेमित्रेजनेनवापरिचरणमित्यहोरात्रिकंघटानिबंधनंगोष्ठीस
मवायःसमापानकमुद्यानगमनंसमस्याःक्रीडाःप्रवर्तयेत्सहस्यमासस्यवापतीतेहनिमरस्वस्यानवनेनियुक्तानांनि
संसमाजःऊर्जीलवाश्वागंतवस्तेषांप्रेक्षणकमेषादयश्चर्हितीयेहनितेनःपूजानियतंजनेरस्तोयथा अहमेषादर्शन
मुत्सर्गोवाग्यसनोत्सवेष्वतेषांपरस्परसैककार्यतागंतृनांत्तत्समवायानांपूजनमस्कपपत्तिश्चेतिगणधर्म्मएतेन
तंदेवताविशेषमुद्दिश्यसंज्ञावितस्तितयोर्घटाव्याख्याताः॥सूत्रेनित्यमितिप्रत्यहंस्नाहंनमोऽस्करत्वात्तवित्रत्वा
च्चद्वितीयकमितियस्मिन्दिनेत्तत्तमुत्सानंतदंतरंदिनंप्रथमंतस्माद्द्वितीयेक्रियाशरीरदाद्यर्द्धेस्यादेकांतरमित्यर्द्धस्व
तीयकइतितृतीयेहनिधंजेघयोःप्रनकोदेयःस्याद्द्वितीयेक्रियाशरीरदाद्यर्द्धेस्यादेकांतरमित्यर्द्धस्वतीयकइतितृतीयेे
तृतीयेहनिधंजेघयोःप्रनकोदेयःस्याद्दिनांतरिइत्यर्थः॥अन्यथाऊर्ध्वंद्वेकर्त्तेस्यातांचतुर्थकमितित्रिःपक्षस्य
वस्मेश्मश्रुनखरोमाणिवर्ज्येदितिसमयागमः॥अत्रकर्षाविन्नागरकोणमुपायनेदात्कालनेदस्तत्रायुष्यमश्मकर्म्मयक्षुरे

णातच्चतुर्थेक्रियाहिनत्रयोंतरितमित्यर्थःकर्त्तर्यातुपंचमकमेवस्यात्प्रसायुष्यमितियज्ञोक्षुरेणकर्म्मतत्पंचमेहनिय
क्षुलोम्नामुत्सादनेनतद्दृश्यमेस्यादितिहदृश्यमकंवेतित्रयोम्नांविरेणेकमनातूतयाचेति॥आयुष्यंतच्चतुर्थेक्रियास्या
च्छुरकर्म्मणाप्रसायुष्यंपंचदारात्रोम्नातद्दृश्यमेहनीति॥१५एवमर्द्धचसामान्येनत्रिःपक्षस्यालंकारकर्म्मेतिनोक्तंत्रि
हीनमितिस्नानादिपंचकमविकलंस्यादित्यत्यर्थः॥सातत्यादितिसर्वदाकक्षोविवर्त्तस्तात्पर्यंयदातत्किंवित्कुर्यास्यात
दासंश्लेषान्नियतमस्यःस्वरस्तेसततंकर्प्पटेनापनुदेदन्यथावैगंध्यमवेदग्धंवजनयेत्प्रर्व्वक्षापराह्णेचपश्चिमेनागे
बलाधानार्द्धंपुनर्भुंजीतित्यावार्य्याणामतमनुक्तमपिज्ञेयंमतांतरोपन्यासात्तूत्सायमितिप्रर्व्वाह्णेप्रदोषेचचारायणस्य
मतंनत्वथापराह्णेद्वितीयनोजनंस्वस्माधनेयंपारात्रिरितिमतद्वयोक्तं॥अजीर्णेनोजनेयच्चयच्चजीर्णेनभुज्यते॥रात्रौ
नभुज्यतेयच्चतेनजीर्यतिमानवाः॥॥नोजनानंतरमितिप्रर्व्वाह्णेनोजनानंतरंशुकसारिकाप्रलापनादयोदिवाशय
नतोव्यापाराःसुप्तेषामयमेवकालःरतान्येतियायाप्रेलिकाप्रतिमालादिनिःक्रीडाश्चक्रापीडमर्दादीन्यवस्तितेघाय
त्रान्यापाराःसंधिविग्रहादयःदिवाशय्येतिदिवाशयनमग्रन्थेपीष्मएवहेयकालेशरीरशुश्रूर्षेमनुष्यातेशरीर

स्वधर्म्मधारणत्वात् गृहीतप्रसाधनस्येति प्रस्तुतव्यापारमुपसंहृत्य गृहीतवैहारिकवेषस्यापराह्णेऽह्नश्चतुर्थे नागेगोष्ठीविहारागोष्ठ्यां क्रीडाइत्येतद्दर्शयति कंदर्पसंगीतकानि नृत्यगीतवाद्यत्रकाणि प्रकारणानि स्युस्तदेतेषु संगीतकेषु प्रसाधिते समार्जनोष्णप्रकरशयनरचनादिनिर्वर्त्तिते गृहबाह्ये संचारितोवित्तारितः सुरभिर्धूपो यत्रेति वासगृहं व्याप्य बहिरुपक्रोतइत्यर्थः। ससहायस्येति तेषामन्यत्र व्यापारात् शय्यायामितिशय्यासमीपे स्थितस्य गौरवानुरागख्यापनार्थं नतावदर्थासीत शय्यां स्वयमेवागमनेकदाचित्स्यादिति त्रानिपुणनकोतेसरंती त्यनिसारिकास्तासांचतसंकेतानांप्रतीक्षणेदूतीनांसंप्रेषणेसंकेतितकालातिक्रमेतत्संप्रेषणेपि मानागमनेस्वयंवागमनेगौरवानुरागख्यापनार्थंमनोज्ञैरिति स्वागतमिदमासनमास्यकौतोसाधुचक्तंरथितेयदागतासि तत्सतिबहुजीवितएवास्मितत्किमितिकालोतिक्रमितइत्यादिनिरालापेरुपक्रमाः पक्षक्रमादयः ससहायस्येति सहायाग्रपितहवनमनुकूर्वतः स्वव्यापारेणोपक्रमेरन्प्रमृष्टंविलुब्धेदर्दिनानिसारिकादर्दिनकालेत्रनिसरंतियाः स्वयमेवनान्येनलक्ष्यन्तेतानोगौरवानुरागख्यापनार्थंपुनर्म्मर्दनेवर्षणेत्यादितवैक्तत्वादासन्नोपभोगकालत्वा

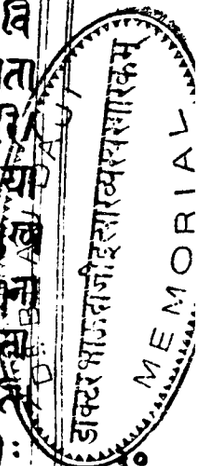

त्यमित्रजनेनात्मनिविशेषणेनमर्दनेनव्यवहारिणांपरिचरणंचेतिसंवाहनबीजनादिकंसर्वत्रामेपरिचारकैःकारयितव्यमेतद्वाद्यस्त्रीषुनांतर्दारेषुत्रहोरात्रिकमहोरात्रनवसांप्रयोगिकंवरात्रिनवसांप्रयोगिकेवस्तुतिनैमित्तिकमाहुःघाटानिबंधनमितिदेवानामुद्दिश्ययात्राघटनागरकाणंतत्रसंहन्यमानत्वात्तस्यानिबंधनंगणधर्म्मेणव्यवस्थापनंगोष्ठीसमवायोगोष्ठ्यांनागरकाणांकाव्यकलाविषयेसमवायनंसंप्रधारणंप्रज्ञावर्द्धनेत्यरपराह्णेगोष्ठीविहारइतिनिसर्गक्रमेणोक्तंतस्यक्रीडामात्रफलत्वादिदंविशिष्यतेसमापानमितिसंक्षयसमंतासानमापानकमितिसर्गः॥यन्नायिकयासहैकस्यमात्रयापानंतच्छरकाख्यंनित्यमेवस्यात्उद्यानगमनंबहिःस्वकारितेऽन्यकारितेवोद्यानेगमनंचविहारइत्यर्थः गृहवाटिकागमनंतुनित्यमेवस्यात्समस्याश्चसमस्यंतेसमग्रीनवंतिनागरकायासुतासमस्याअधिकरणेयत्पत्यर्थपूर्ववत्संक्षयक्रीडाइत्यर्थस्तादृविधामहिमान्योस्यश्चएतंचविधंनैमित्तिकंकर्म्मनापकःप्रवर्त्तयेत्तत्रघटयेटानिबंधनमाह॥पक्षस्यमासस्यवातिक्रांतस्यावसानिकेदिवसेप्रज्ञातऋतियर्हिनेयस्यदेवतायाःलोकप्रसिद्धंतत्प्रज्ञातेयथागणपतेश्चतुर्थ्यांतिथावस्याःपंचमीशिवस्याष्टमीसादित्यस्यरेवतायाःसंनिधानात्रर

स्वतीवनागरकाणांविद्याकलाचपिदेक्षतासाश्रायतनेपंचम्यांनियुक्तानामितिनायकेनचारिकलेप्रतिपक्षंप्रतिमा
संचायेनियुक्तानागरकनटादयोमल्लितुंतेषांसमाजःसावापारानुष्ठानेनमीलनंयस्मिन्प्रहेनागरकाःसामा
जिकीनवेतिनियमितितत्रतत्राहनिश्चन्येषहस्तध्रूपविक्षेपनघटातस्यानिबंधनमाहाऊर्शीलवाश्चेतिश्रा
गतवोऽतस्मादागतानटनर्तकाप्रेक्षणकमेषांप्रज्ञातेऽहन्यत्रवाहनिदर्शकदर्शयेघुर्नियुक्तास्तुतिप्रतिवक्ता।
यात्राऊर्शीलवत्वात्प्रज्ञातएवदर्शयंतिइदमुक्तंभवतिप्रजाचारिकैःपात्रापात्रमनपेक्षैवप्रेक्षणकमवश्यंते
दर्शयितव्याइतिद्वितीयइतिपथमेहनिप्रेक्षणकव्यत्यत्वात्तृतीयादिघपिक्किष्टदानंस्यात्तेनइतिनियुक्तेन
प्रजाचारिकेणःप्रजांप्रेक्षणकफलेनियतमितिभावेप्रेक्षणकमूल्यमागंतूनामितिप्रर्वकल्पितंयान्युपरिनिवे
त्यान्प्रेक्षणकान्नागादस्त्रादिदानलक्षणंप्रथमेवाक्षिरंगमध्येनारकेसोत्तरंनेनूस्तत्तउत्तरकालंनेयंयाश्रूमि
तिप्रेनर्दर्शयंतुयदिअक्षान्क्षिपुनरागंतूनांनृत्यतांदर्शनंनोचेदुसर्गःक्षिप्यालापैःसंप्रेषणंयदापुनःपुनर्दर्शनकौ
तुकंतदादर्शनविशेषमाश्रयंतोसवेषुचैषामितिसागंतूनांकस्यचिद्व्याधौशोकेवाव्यसनेतथाविवाहादावुस

विक्रयस्तत्कर्मतन्नियुक्तेनऊर्शीलवेनप्रेक्षणकाविघातार्थंसैवाद्यानियुक्तानांवाकस्यचिद्व्यसनोत्सवेतदागंतु
नेतिपरस्परस्यैककार्यतास्यात्तत्तत्समवायानामितियेनागरकमदेनिषिक्तंघटंद्रष्टुमन्यस्मादागतास्तेषांप्रजा
वारिकैर्मील्पनुक्तेपनादिनिःप्रजनंपारिषदनागरकैश्चयथापरिचयंपौरुलिकमन्यपपत्तिश्चेतिव्यसनेसाहाय्यंत
त्यतीकोणागणधर्मइतितत्रत्यानामागंतूनांकुशीलवनागरकाणांयथास्वपरधर्मउक्तः।एतेनेतिस्वरस्वतीघ
टादानषव्य..... मेतियोयःसान्निध्यात्लोकेदृष्टातिशयःसंनावितस्तितयइतिदेशकालापेक्षयात्तत्तव्यवस्था
गोष्ठीसमवायमाह॥वे.. ...मनायामन्यतमस्योदवसितेवासमानविद्याबुद्धिशीलविन्वयसांसहवेशानि
रनुरूपैरालापैरासनबंधोगोष्ठी॥त.. ...मस्याकलासमस्यावातस्यामुद्गलालोककोंताःप्रजाःप्रीतिसमो
नाद्याहारिता॥सूत्रंवेशनवनइतिसनायांभ.. ...मस्यवानागारकस्योदवसितेगृहेषुनागरकाणामा
विरुद्धंमेलनसमानविद्यादीनांसुखातिशयानामसम.. ...नांबुद्धिप्रज्ञानिप्रायोवासहवेशनमितिस्त्री
प्रतिषद्कलाप्रतिपत्पर्वमासांगोष्ठ्यामंतर्नावः॥अनुरूपैःपरस्प.. ...गपरिहासानुविद्धैरासनबंधोयथा

यथमासनेवस्त्रानेपक्षस्यमासस्यवातद्योग्यतयाप्रज्ञातेहनिस्यादृतुत्रैपोसमधायमाह॥काव्यसमस्यकलास॥
मस्यावेतिमैत्रेययज्ञानेनिरूपणेतत्रसमस्यावर्च्चैत्यर्च्चः॥इदंवक्ष्यविषयः॥अमगिति दीप्त्यादानेष्विति गत्यर्च्चस्या
ज्ञानार्च्चेत्वाज्ञारतादिकाव्यस्मृत्यादिकलायोवाचर्न्नास्त्यतुकाव्यसमस्याश्रवणमित्यकृतस्मृतिर्न्नार्च्चत्वात्कला
समस्यावेत्यत्रांतर्नाविस्तस्यामितिगोण्यूंवर्च्चीवसानेप्रीतिनिबंधनार्च्चवस्त्रादिदानेनपरस्परस्यकलाश्रद्धास्मृद्धलाभ्र
याम्पालोककांतालोकमनोहराःप्रीतिसमानाःप्रीत्यनुरूपाआहारिताःपरिचातैरकैरानाताः॥समापानमाह॥पर
स्परस्यनवनेषुचापानकानिपरस्परनवनेषुवेति॥एकस्मैकदानावनेऽन्यदाऽन्यस्यवापक्षस्यसमासस्यवातद्यो
ग्यतयाप्रज्ञातेहनिआपानकानिपानगोष्ठ्यासुस्तत्रैसापानकेषुविधिमाह॥मधुरैरसुरावानूविविधलवणफ
लहरितशाकतिक्तकटुकास्वोपदंशान्वेश्याःपाययेयुरनुपिबेयुश्चएतेनोद्यानगमनंव्याख्यातं॥मधुमाध्वीकंमैरे या
सवोमद्यविशेषौ॥तथाचोक्तं॥मेषशृंगीत्वक्षाय्यानियुतेगुडप्रतिवापःपिप्पलीमरिचैसंनारस्त्विफलायुक्तोवा ३२
मैरेयः॥कपित्थपत्रफाणितप्रक्षेपोमधुनश्चासवयोगइतिसुरावज्ञलतंडुलान्पोनिष्पन्नेगुडस्तत्रनिक्षिप्यतेमद्यमि

तिवक्ष्यतेविशेषोपादानंत्रैविध्यख्यापनार्थं॥तथाचोक्तं॥गौडापैष्टीचमाध्वीचविज्ञेयात्रिविधासुरा॥अत्रसुरागाष्टः
सामान्यावाचीद्रष्टव्याएवंचविविधपानादापानकंनवतिविविधानिलवणतिक्तरसन्यूयेषांहरितकटुकानिच॥
त्रिषुपर्णादीत्यवरंशोयेषामितितान्वेश्याःपाययेयुरनुसर्च्चनापुरःसरमनुपिबेयुश्चत्रादौपिबतिगौरवानुरागोन
प्रकाशितोस्पतां॥अत्रसहदृथ्यैतिदेशप्रवृत्तिरपेक्षणीया॥एतेनेतिआपानकविधिमाउद्यानगतैरप्ययमेवआ
यानकविधिःकार्यइत्युद्यानगमनेविशेषमाह॥सुर्व्वीक्रएवस्वलंकृतास्तुरगाधिरूढावेश्यानिःसहपरिवारकानुग
तागच्छेयुः॥दै-सिकीचयात्रांतत्रैवानुनूयकुक्कुट्युद्यूतैश्चक्षानिरनुकूलैश्चचेष्टितैःकालंगमयित्वापराह्णे गृही
ततउद्यानोपगाश्चित्रास्तथैवपत्न्याब्रजेयुरेतैरचितोग्रीष्मोदकानांग्रीष्मजलक्रीडागमनमाख्यातै॥तदाहिग
तानांदैवसिकीयात्रासंपद्यते॥स्वलंकृतागृहीतवैहारिकवेषास्तुरगाधिरूढास्तुरंगनाललितयानत्वाद्वेश्यानिःसहै
तिताश्चपिपश्चादयतोवातुरगमारोहयितव्याःपरिवारकायथास्वंकर्म्मनिःपरिवरैतियेतैरनुगताःपक्षस्यमासस्य
स्यवातद्योग्यतयाप्रज्ञातेहनिगच्छेयुर्दैवसिकीयात्राप्रत्यह्रियमाणाग्रारक्षितंतत्रैवोद्यानेनुनूयकुक्कुट्युद्यू

द्यूतैः सजीवनिद्रावैर्नटादिप्रेक्षाभिरनुकूलैश्चेष्टितैर्यथास्ववेश्यां प्रतिबद्धैः कालंगमयित्वापराह्णेप्रदोषवेलायांत
थैवेतिसज्जीकृतासुरगाधिरूढाःसहवेश्याभिः परिवारानुगताइतिविशेषःगृहीतनंद्यानोपभोगचिह्नाइतितंद्या
द्यानमुपनुक्रमि - - - - - - - - - स्तबकविसलयादीनितानिशिरःकर्णकेवेधुक्तानिप्रत्याव्रजेयुःप्रतीपमा
गच्छेयुः॥एतेनेनुद्यानगमनविधियात्रानुनवनमागमनेचतुल्यं।किंतुगृहीतनंद्यानोपभोगचिह्नाइतितेनतत्रैवप्रा
यशोतर्तृतमितिनैमित्तिकव षस्तमाहमविद्यमानेऊंनीराद्यादकंपस्तोयस्थानस्पतड
ागोदकंवापीदीर्घ न्यंतोदेतुन्यतेनकृतप्रत्ययरूपोरचप्रतियत्नस्पदंतत्वान्नदृढिस्तीर्ण
विन्यासादिभिःकारितरचनमुद्यानोदकंयैसन्मज्जनोन्मज्जनोदकवाद्यविधातादिप्रकारायाःक्रीडायाश्चसं
नवात्समस्याक्रीयाश्रा वारःसुवसंतकोयत्तरात्रिर्यत्राणांतत्रसंनिधानात्तत्रसंनिधा।
नात्तत्रप्रायशोलोकस्यद्यूतक्रीडाश्रा वारसुवसंतकोयत्तरात्रिःसुखरात्रिर्यत्र ३३
णांतत्रसंनिधानात्तत्रप्रायशोलोकस्यद्यूतक्रीडाकौमुदीप्रचारः हिपूर्णमास्यांकौमुद्या

ज्योत्स्नायाःप्रकर्षेणप्रहर्षेणतत्रशैलाद्यूतपायाःक्रीडाःसुवसंतोमदनोत्सवस्तत्रनृत्यगी
तामोदिमान्यःक्रीडाःदेश्यश्राह॥सहकारनंजिकाविशाखादिकाश्चसूषखादिकानवपत्रिकानवपत्रिकाउदकक्षे
ड्डिकापांचा दंदयुद्धानितास्ताश्चमोदिमान्योदेश्याश्चक्रीडाजनेन्योविशिष्टभावेयु
रिसंतत्यक्रीडाःप्रसहकारनंजिकासहकारफलानांनेजनयत्रक्रीडायामन्यूषखादिकादिफलानांविटपस्थानाम
न्योन्योपितानांखादनंयत्रेत्येतेदेशविल्कविदेशस्पतेविशाखादिकामृणालानांरवाखादनंयत्रासरःसमीपवासिनांनव
पल्विकाप्रथमवर्षेणप्ररूढनवपत्रासुवनस्थलीसुयाक्रीडासाप्रायेणाटविकेवीसमीपवासिनामाटविकानांवा उद
कक्ष्वेडिकेतिवंशनाडीस्मृताक्ष्वेडासिंहनादश्चकथ्यतइत्युदकक्ष्वेडायस्यांक्रीडायांसामान्यध्वेशानांयस्याः
शृंगक्रीडेतिप्रसिद्धिःपांचालानुयानेनिर्न्नाशापचेष्टितैःपांचालानांक्रीडायद्यामिथिलायामेकशाल्मलीएकमेव
महांतंकुसुमनिर्भरंशाल्मलीवृक्षमाश्रित्यतत्रतत्कुसुमानरणानांक्रीडायद्यावैदर्भाणांकदंबयुद्धानिकदंबकुसु
मैःप्रहरणस्तैर्द्विधाबलंविभज्ययुद्धानिकदंबकुसुमसुकुमारप्रहरणसूचनार्थंयष्टीष्टकादियुद्धानितुनकार्याणि

यथाधोरगणोयुद्धक्वचित्कविदृश्यतेतास्वाश्चेतिन्यायाज्जोयइणंकेपदृत्तिस्तर्ह्यामाक्षिमान्यइतिमक्षिमामइलंतद्विद्यतेयासामितिसंज्ञायांमत्वान्यामितिप्रत्ययःसर्वदेशव्यापिन्यइसर्थः॥देशेनवादेशयाःप्रादेशिन्यइसर्थः॥जनेनोविशिष्टमितिघटादयोनागरकाणमितिसमस्यासुसाधारणास्तत्रजनानागरकाश्चक्रीडंतितस्मात्तेनोवशिष्टमावरेयुर्नागरकतद्योतनार्थंसंज्ञयक्रीडाइत्यसुनागरकाणंद्रव्यमुपहार्यंसंज्ञयक्रीडनादेकवारिणश्चविनवसामर्थ्यात्गणिकायाःसखीत्यनागरकैश्चसहचरितमनेनेत्याख्यानंसूत्रे॥नागरकान्नानानाचादृष्टदोषाद्यायःकश्चिदेकएवचरतितस्यचविनवानुरूपेणपरिचारिकैःसहयच्चरात्र्यादयोसमस्याएवसुः॥एतेनेतिस्थानगूढन्यासनित्यनैमित्तिकविधिनायथासंज्ञवंगणिकायानायकायाश्चचरितंव्याख्यातंतत्रनागरकाणंस्थानेसख्यौवेश्यानांस्थानेनागरकाइतिउपनागरकाणंलक्षणंघारेणदृत्तमाहात्रिविनवशुद्धारीरमात्रोमल्लिकाफेनकषायमात्रपरिच्छदःस्रस्तादेशादागतःकलासुविचक्षणस्तऽपदेशेनगोष्ठ्यांवेशेचसाधयेदात्मानमितिपीठमर्दःनुशब्दोविशेषणार्थःयत्तुनिष्ठिंचनोयथोक्तंनागरकवृत्तंवर्त्तितुमयोग्यशरीरमात्रःछत्रकलत्राद्यनावात्परिचारकद्वितीयायथोत्पादितविज्ञानावादेशाद्विडनको

मल्लिकादंडासनिकाशरीरधारणात्सर्वेनागरकाचार्यैःसंकेतितामलमल्लधारणइतिधातुपाठात्सानस्यदृष्टएवासनार्थेन्नाम्पतेःपदृत्तिविषयेछलात्चडंघाद्यर्षणार्थेफेनककषायाविलितन्मात्रंपरिच्छदोनवोयस्येतिपीठिकाद्यासनेनुनाईतिःसप्तमादेशाच्छास्त्रकलाविदधुषितात्तत्रत्यएवदेशेदिदृक्षयागतःकलासुऊरालःस्वदेशएवगीतादिचतुःषष्टिपांचालिकीचाधीतस्तऽपदेशेनकलोपदेशेनगोष्ठ्यांनागरकाणांवेशोचितेवेशाऽनोचितेदृत्तेसाधयेदात्मानमितिआचार्यनिषादयेदित्यर्थःसमीवमर्हउपदेशादानेनतत्वात्मल्लिकाखंपीठंमृद्नातीतिस्तत्तेनाचार्यदृत्तमस्यस्तंनुकविनवशुद्धगुणवान्सकलत्रोवेशेगोष्ठ्यांचबहुमतस्तऽपवीडीवीवविगः॥सूत्रे॥यस्तुपौवनेनागरकवृत्तापरिनुकसर्वस्वेप्यनुपरतोविषयेभ्यःसविनवस्तुनागरकएवस्यात्तत्रत्योनान्यस्थास्माद्देशादागतोनुकविनवस्त्वागंतुकःपीठमर्दोशएवगुणवान्नायकगुणयुक्तःपाकनस्यनागरकत्वात्सकलत्रःसानुबंधत्वान्नस्वदेशत्यागीबऊमतइतिबऊमतंयस्यविशेषपरिज्ञानात्तऽपजीवीविटगोष्ठ्युपजीवीवृत्तिमन्यामल्लिकांवैनूवेशाऽनेनागरकजनेनोपजीवतितऽपजीवितयातयोसदेशंपरस्परंविटतीतिकथयतीतिविटोविटशब्दइतिधातुपाठात्ववक्तिचाविटःपु

रोगोप्रीतिंकुर्यादितितेनतऽपजीविदृतैमेवास्यवृत्तं। एकदेशविद्यस्तुक्रीडनैकोविश्वासस्थविदूषकोवैदासिकोवा। एतेवेश्यानागरकाणांचमंत्रिणःसंधिविग्रहनियुक्ताःसूत्रोपयुगीतादीनांप्रदेशज्ञः सोविनवोनुक्तविनवोवाशरीरमात्रःसकलत्रःतत्रागंतुकोवापूर्वदृत्यसंभवात्क्रीडनकोविश्वास्यश्चनवतिवेश्यागोष्ठ्यांचविश्वास्यतामुपगम्यपरिहासमीलदृस्ववर्त्ततइत्यर्थः। सवेश्यानागरकंवाक्वचित्यमाद्यंतेलब्धप्रणयत्वादपवतइतिविदूषकःक्रीडनकत्वाच्चवेश्यागोष्ठ्यांचविधिविधेनदासेनवरतीतिवैदासिकइत्युनयनामाएतेनागरकाणांपार्श्ववर्त्तिताऽपनागरकाःसंधिविग्रहनियुक्ताइतिसामान्यंदृत्तं। संधिविग्रहयोर्ज्ञानंमंत्रिणःकर्म्मणिचसांधिविग्रहिकाःतथाहिदेशकालकार्योपचयासंधिविग्रहोपधानगुणोज्ञानेनावधार्यतत्कर्म्मसुप्रवर्त्ततइतिज्ञानकर्मरूपौसंधिविग्रहौतैर्नियुक्तःकलाविदग्धामुंडादृष्टस्यादृढगणिकाश्चव्याख्याताःसूत्रं। तैरियुनयात्मकैर्नियुक्तस्यनार्यामुंडगुणयुक्तादृष्टस्योबंधकःकलाविदग्धाइतिसर्वत्रयोज्यं। ताश्चापिसंधिविग्रहयोर्ज्ञानेकर्म्मणिचनियोक्तव्याः। ताश्चसंधिविग्रहार्थंकृदनात्चोलनाच्चऊहिन्यइत्युच्यंतेयात्रावज्ञाग्रामवासिनोदृत्तमाह। ग्रामवासीचसजातात्विवक्षणाकौतूहलिनःप्रेक्षाद्यनागरकजनस्यवृत्तं

वर्णयन्श्रद्दोजनयन्तदेवानुकुर्वीतगोष्ठीश्चप्रवर्त्तयेत्संगताजनमनुरंजयेत्कर्म्मचमाहात्म्येनवानुगृह्णीयात्। उपकारंपेक्षेतिनागरकवृत्तं। सूत्रं। ग्रामवासीवेतिसजातात्समानजातीयांस्तत्रापिविचक्षणान्याज्ञाकौतूहलिकाकौतुकवतःप्रेक्षाद्यकथमित्याहवृत्तंवर्णयन्त्रग्रुप्पन्नगरेऽस्मंगोत्रेपुत्राणांनागरकाणांलोकमनोहारिचेष्टितंश्रूयतेनवतामपियुक्तंवैचक्षणान्नुरूपंजीवितफलंतदनुकर्तुमितिश्रद्दांवर्जयन्यात्रामपितदर्शनेनगोष्ठीश्चप्रवर्त्तयेतैःसहसंगत्याजनमनुरंजयेन्मैत्र्याग्रामपित्यर्थः। साहाय्येनानुगृह्णीयाद्यात्रोत्सवादिषुप्रवर्त्तमानंउपचारैर्यश्चपरंरमुपचरंतंतत्रदोषंकाव्यसमस्याकलासमस्याचेयुक्तंतत्रविशेषमाहात्म्यवतिचात्रानासंतंसंस्कृतेनैवनासंतंदेशभाषयाकथांगोष्ठीमुकथयंल्लोकेवऊमतोभवेत्॥१॥ यागोष्ठीलोकविद्विष्टायाचस्त्रैरविसर्पिणी। परापरहिंसात्मकायाचनतामवतेरुधाः॥२॥ लोकचित्तानुवर्त्तन्याक्रीडामात्रैककार्ययागोष्ठ्यासहचरत्विदंल्लोकेसिद्धिंनियच्छति॥३॥ कश्चिद्देवसंस्कृतंवेत्तिदेशभाषांचकथाकाव्यकलाविषयांचचर्चांष्टीतिःयागोष्ठीतियदास्वयंगोष्ठीनप्रवर्त्तयेत्तदान्यप्रवर्त्तितायायात्तत्रापियालोकविद्विष्टालोकस्यायाःसंमतास्त्रैरविसर्पिणी

MEMORIAL

स्वातंत्र्येणप्रवृत्तानिरंकुशोत्सर्गः॥परहिंसात्मिकापरदूषणपरानतत्त्वाचतरे हुधः॥ततश्चद्यवतरणमबुधस्यदृश्यतेकया
सहचूरेदिसाश्रुजोकचित्तानुवर्त्तिन्याक्रीडामात्रेकसाध्ययेतिलोकचित्तानुरंजनंक्रीडाफलंगोद्याःसिंहिंनियछतिप्राणो
तिलोभसिंहोनवतिंविधुनःस्त्रीषिवत्सर्गःस्वयंगोष्टीप्रवर्त्तनेप्ययमेवविधिः॥छ॥इतिवात्सायनीयकामसूत्रटीकायोज
यमंगलानिधानायांविरम्भांगनाविरहकातरेणगुरुदत्तेदपादानिधानेनयशोधरेणैककृतसूत्रनाषायांषष्ठमे
धिकरणेचतुर्थोध्यायः॥ध॥ ॥छ॥ ॥गईस्थ्यमधिगम्येतिससहायस्यविक्रमइतिदूतानांसंप्रेषणमित्युक्तंतत्र
कोनायकःकयानायिकयागाईस्थ्यमधिगम्यनागरकवृत्तंवर्त्तेतकश्चसहायैःकिंचदूतस्यकर्मेतितेषांविमर्शोनिरूप
णमितिनायकसहायदूतकर्म्मविमर्शउच्यते।नायकइतिपुंमान्स्त्रीस्त्रीवाशेषनिर्देशात्। नायकयोरित्यर्छः॥तत्र
बहुवक्तव्यत्वात्स्वाङ्गायिकाफमतोन्यकरणतश्चविमृश्यते।कामश्चतुर्ष्ववर्णेषुसवर्णतः शास्त्रतश्चानन्यपूर्व्वायाः
प्रयुज्यमाणःउत्तरोयोयश्चास्योलौकिकश्चतद्विपरीतश्चतत्रसवर्णतइति॥परिगृहीतासुचप्रतिषिद्धोश्वस्वर्ग्यसुनिर
वसितासुवेश्यासुपुनर्नूपुरवनशिशोनप्रतिषिद्धःसुखार्थत्वात्सुखंसवर्णतइति॥यावद्ब्राह्मणेनब्राह्मण्यांयावच्छू

द्रेणशूद्रायांशास्त्रतइतिशास्त्रोक्तेनवरणादिनाविवाहविधनेनानन्यपूर्व्वायांनार्यालेनाधिगतायांप्रयुज्यमानःप्रवर्त्त
मानःउत्तरोयत्रारसउत्तरस्यनिमित्तंपुत्राश्चेतिस्वप्रत्ययःन्यथोक्तःस्वक्षेत्रेसंस्कृतायांतुसुतमुत्पादयेद्यिंतमौरसंवि।
जानीयात्पुत्रंप्राप्यमकल्पिकं॥एतत्रस्वक्षेत्रेसवर्णायशास्योयश्चोनिमित्तंगोद्याचित्तादिनायःत्रित्रचयद्यपिकामो
नसंयोगस्तथापिस्त्रीपुंसयोःसंयोगेकामशास्त्रउपचरितस्तत्पूर्व्वकत्वात्कामस्यैतिनवतिप्रत्ययार्छः।लौकिकश्चलोके
विदितस्तदबाह्यइतसर्छः।उत्तमवर्ण्यास्त्रियोब्राह्मणीक्षत्रियवैश्येनब्राह्मणीक्षत्रियशूद्रेणब्राह्मणीक्षत्रियवैश्या
स्वनन्यपूर्व्वास्वपिप्रयुज्यमाणःपरपरिगृहीतासुचान्योढासुसवर्ण्यासुपिकामोविपरीतोनत्रीयोनयश्चास्यैतेनलौकि।
कश्चैवंविधःसुखार्थोपिनन्यपूर्व्वास्वपिप्रयुज्यमाणःपरपरिगृहीतासुचान्योढासुसवर्ण्यासुपिकामोविपरीतोनपु।
त्रीयोनयश्चास्योनलौकिकश्चैवंविधःसुखार्थोपिनपरपरिगृहीतावेश्यांतेनधर्मविरोधात्त्रिवरवर्ण्यास्त्रितिब्राह्मण्या
स्त्रावरवर्ण्याःक्षत्रियावैश्याश्चक्षत्रियस्यवैश्याशूद्रेवैश्यस्यशूद्राशूद्रएकजातित्वात्सर्वजात्यपेक्षयाऽवरवर्ण्यत्वा
पियद्यनिरवसिताःपात्रादवहिष्कृताइतसर्छः॥संप्रेवहिकाश्चिक्षत्रियादयोयानिनुक्तंपात्रेनसंस्कारमात्रेणमुच्यतिता

एवंबाह्याःगतयोक्ताः॥ शूद्रैवनार्यशूद्रस्यसावस्वाचविशःस्मृतेरतेवस्वाचैवराज्ञश्चस्वावा यजन्मनइति॥१॥नाशुचिर्बा
ह्यास्वपिचोनर्नूद्वयपियान्यसवर्णोक्षतयोविधवाईदृयदौर्कन्यादन्यस्यचोनर्नवतिताभुत्वीकृताभुवेरूपाभुचसामान्यस्त्रीषु
प्रयुज्यमाणोनशिष्टोनविहितस्तत्रसवर्णामिपरिगृह्यतत्परिग्रहस्यानर्थिहितत्वात्परिगृह्यापिनधर्तिषिद्धत्वात्परिगृह्यप्र
तिषिद्धःसुखाधिक्यतातदानीसुखार्थैवप्रवृत्तिर्नचोत्रार्थातत्रावरवर्णासदाचोत्रानतेषामौरसलंपुत्रं -- करणात्॥चो
नर्नूभुवेरूपाभुचचोत्रोवनास्तीतिहिविधंफलंतत्रनायिकास्त्रिस्वःकन्याचोनर्नूवेरूपावेतितत्रतस्मिन्फलविभागे
तिस्त्रोनायिकाःकन्याचोनर्नूवेरूपावेतितत्रकन्याहिविधाचोत्रफलासुखफलावेतिसूर्वासवर्णाश्रेष्ठाद्वितीयाधमव
र्णान्यूनातस्यास्त्रापिन्यूनाचोनर्नूःस्त्रीयोकोरप्यन्यपूर्वकत्वादस्यादृत्तंनार्याधिकारिवेद्यतियोत्वक्षतयोनिःचोन
रुद्यतेसान्योन्यंएवायथोक्तं॥ चोनरक्षतयोनित्वाचोद्यतेयायथाविधिःसाचोनर्नूस्तत्तस्यापौनर्नवउदाहृ
तः॥१॥ततोपिवेरूपासूनासामान्यत्वादन्यस्माकारणाद्विमर्शमाह॥ अन्यकारणवशात्परपरिगृहीतापिपाद्धि॥ ३
कीवतुच्छातिगोकाचोत्राः॥सूत्रे॥अन्यकारणवशादितिचोत्राःसुखान्वयदन्यकारणंतद्वशात्पाद्धिकीतियद्याकार

रणंतत्रतत्तस्मिन्पक्षेनवतीतिपाद्धिकीअन्यदातुनैवेतिबाच्यमतमनुसृत्याह।गोणिकाचोत्रोयतःपारस्करिकंएक
क्त्रावोक्तंसूत्रंतत्रविषयस्तदर्शयन्नाहाथयदामन्यतेसूत्रेसइतिनायकोमन्यतेधिगछेतूस्वैरिणीयंस्वैरिणीस्वतंत्रातदेव
दर्शयति॥ अन्यतोपिबद्धशःखंडितचारित्रातस्यांवेरूपायामिवचोनर्नवामिवगमनमुत्तमवर्णायामपिनधर्मपीडकरि
ष्यतिचोनर्नूरियंकथमित्याह॥सूत्रे॥अन्यतोपीतियथामामनियुंजानाशीलंखंडयतितथान्येपिबहूद्वारान्यवसितचारित्रा
खंडितशीलाततश्चवेरूपातुन्यातस्यांवेरूपायामिवचोनर्नवामिवेत्यनान्नायःपाठोयतएकस्माद्वितीयप्राप्तावनर्नूः
सावनबद्धशःखंडितचारित्रेत्यसमानोदृष्टांतः।उत्तमवर्णायामितिकिमसवर्णाधमवर्णयोरेवमन्यतेतत्रापिनदो
षायथोक्तंबालकामर्मकवस्त्रावीन्द्याद्यात्मविशुद्धयेचतुर्थीमपिवर्णानांनारीमुद्वहेत्प्रव्यवस्थिताइति॥१॥अस्मा
र्छःजालेजयधर्मसुवंब्राह्मणायदद्यात्क्षत्रियोकार्मुकंवैरूपावस्त्रंशूद्रामविमितियत्रहिंसापिफल्गुदोषातस्या
निगमनंकस्यापिधर्मोपघातेस्यादित्याह॥ मनमपिकारणवशात्क्रियमाणेनधर्मपीडांकरिष्यत्यधर्मस्यानावात्॥
चोनर्नूरियंकथमित्याह॥ अन्यःपूर्वोयस्याःसेयंक्षतयोतिरेनावरुद्धासंगृही

तानात्रसेशंकास्तिगमनेनाधर्म्मस्पादिसनुत्तमवर्त्तिर्णिनीत्वात्तत्रयद्यपिधर्म्मस्पपीडानास्तित्राशंकाचतथापिनसुखंनि
मित्तीकृतप्रवर्त्तेतनिषिद्धत्वात्किंतुवर्त्तमानमेवकारणंतेनविषयविशुद्ध्यर्त्थमिरमाद्यक्तं॥यदुक्तं॥विशुद्धिविद्ययस्यादौ
कारणानिचतत्तत्प्रसमीक्ष्यप्रवर्त्तेतपरस्त्रीधुननावतइति॥१॥कारणमाह॥पतिंवामहांतमीश्वरमियमस्मदमित्रसंस
ष्टमवगूह्यधनुत्वेनदरतिसामायासंसृष्टस्नेहादेनंव्यावर्त्तयिष्यति॥सूत्रंपतिंमहांतमितित्रस्मदमित्रेणज्ञातसत्वंपतिं
तस्यत्रात्रोर्म्महत्वादैश्वर्यापकारसामर्थ्यं नूंवेत्युनयमधिक्षतोवदितव्यमवगूह्यधनुत्वेनचरतित्रव
ष्टन्यस्वामिनंव्यवहरतिसामयासंसृष्टस्नेहात्रसंयोगात्प्रनदस्नेहात्तस्मादेनंव्यावर्त्तयिष्यत्यस्मदमित्रादपकर्त्तुकामात्प
तिंधनवंतंनिवर्त्तयिष्यतितत श्चविशिष्टनाद्योमेनविष्मत्पन्यथामहांतमीश्वरमाश्रितोमामेवाक्षतपुरुषार्त्थंहनिष्प
तिविरक्तेवामयिरक्तमर्षकार्तुकामंपक्षतिमापादयिष्यति॥सूत्रंविरसंवैतिकार्य्यवशान्मयिविरक्तपतिंत्रक्तम॥
प्रतिविधेयमपकर्त्तुकामेकदाहमस्यापकरिष्यामीतिवद्धानुशयेपक्षतिमापादयिष्यतिप्रनवतीतिमयासंसृष्टश्र
वीवयवस्यस्वनावेनेष्यति॥तयावामित्रीक्षतेनमित्रकार्यममित्रप्रतीघातमन्यद्वाडः प्रतिपादकंकार्यंसाधयिष्यामि

सूत्रंतयावातप्रनवांमयासंसृष्टस्यामित्रीक्षतेनतस्याःपत्यामित्रकार्यंतत्साध्यंमित्रकार्यंहिप्राणानपित्यजेन्नरकमपि॥
त्यजेविशेषादमित्रप्रतीघातस्वशरीरत्राणार्त्थंमन्यद्वास्वकीयंडुःप्रतिपादेडुःसाधकंवासाधयिष्यामि॥संसृष्टोवानयाडत्वा
स्याःपतिमस्मज्ञावंतंदैश्वर्यमेवमधिगमिष्यामि॥सूत्रंसंसृष्टोवानयेतिसंप्रयोगादहितस्नेहयाक्षतसंधिकोडत्वास्या
पतिंहिषंतंतूष्णीदंडेनास्मज्ञाव्यमैश्वर्यंनेतदानावंकेवलमस्मत्कुलंडत्वामत्रोपिवाडवादाछिद्यानेनप्रसह्यनुज्यतेतत्वा
प्स्यामतोस्यातताथित्वाद्यापादनमपिनाधर्म्मायानिरस्ययंवास्यागमनमर्छानुबद्धमहंचनिःसारत्वाच्चीणदृत्युपायः
सोडमनेनोपायेनधर्मेमनमतिमहदलछाद्धिगमिष्यामिमर्म्मज्ञावामयिदृढमनिकामासमानेछंतंदोषविष्याप
नेनडषयिष्यति॥सूत्रंनिरस्ययंरक्षाद्यनावन्तिर्द्दोषमन्यत्रापेतडश्यमर्छानुबद्धमाद्यत्वादस्याश्चहंचनिःसारत्वा
तूनिर्द्दयत्वात्तूष्णीदृत्युपायडतिदक्षिज्ञोविकांतडुपायःक्षप्रादिःसचीणोयस्येतिसोडंकुटुंबरणासमर्छोनेने
नोपायेनानिगमनलक्षणंतदनमतिमहद्धर्म्मादिसाधनमधिगमिष्यामिस्वल्पाधिगमेतुनाधिगछेदितिमन्यसेत्रा
लछादितिमयास्नेहादीयमानमन्यथादृष्टादृसाधनेनस्यात्तस्मात्कुटुंबार्त्थमकार्यमपिकार्यंस्यात्तथोचाक्तं॥

माताहद्वापितावैवसाध्वीनार्यासुतःस्त्रीभ्रःस्त्रैणकार्यशतंकृत्वानर्त्तव्यामनुस्त्रवीत्॥१॥मयिदृढमनिकामेस्यानिमुख्येनका
मयतइत्यनिकामाद्दृढमयिजातरागेत्यर्थः॥मामतिक्षेतंस्वतोन्यस्माद्दोषाद्दोषविषयव्यापनेनमर्म्मज्ञत्वाच्चोकेदूष
यिष्यतिराजकामुकोयमितियेनमेविनाशःस्याद्राजापथ्यकारीतिःस्त्रैसहजंवादोषंअद्वेयंदुःपरिहरंहोष्यतियेनमे
विनाशःस्यात्सूत्रे॥स्त्रैसहजंवेतिमयासंप्रयुक्तुरयमितिमिथ्यैवदोषमुद्भाव्यअद्वेयंसतकमदनलेखेनैजातप्रत्ययमे
वंचदुःपरिहरमयिक्षेष्यतिसमारोपयिष्यतियेनमेविनाशःस्यात्पारदारिकइतिस्त्रायतिमेतवावस्थंपतिमन्तोविनि
द्यद्विषतःसंयाहयिष्यतिसूत्रे॥स्त्रायतिमेतंप्रत्नावयुक्तंपतिंवस्पयद्योक्तकारिणंमन्तोविनिद्यमन्तोनिछतोमित्रीसू
तेविश्लिष्यद्विषतःसंयाहयिष्यतिस्त्रैसमक्षंत्वन्मैत्रीस्वैस्वीकारयिष्यतिततश्चसंगृहीतप्रत्नावामोहंनिष्पति॥स्वयंवा
तैःसहसंसृजेतमद्वरोधनांहृषयितातदस्याहमपिदारानवहृषयन्त्यतिकरिष्यामि॥सूत्रे॥स्वयंवातैःसंसृजेतस
मर्च्छैरस्मदुपत्रातावर्च्छमद्वरोधानीचेत्समत्परिगृहीतानांदारागमनेनहृषयितौततश्चानुरूपप्रत्युपका
रणशत्रोरानृण्यंगंतव्यमितितदस्यापिदारानेवानिगमनेनहृषयन्त्यतिकरिष्यामिराज्ञनियोगाद्वानुयोगादिति

राजाहमन्यंतरंनिरूपयितुंनियुक्तस्तमुपायांतरानावादस्यावि श्वासयासंसृज्यनिष्क्रामयिष्यामिगुरुत्वात्स्वामिका
र्यस्यात्यागन्यांकामयिष्यसास्यवशगातामनेनसंक्रमेणाधिगमिष्यामिकन्यामलन्यांवात्माधीनामर्च्छरूपवतींमयि
संक्रामयिष्यतिममामित्रोवासमापत्यास्तेकीनावमुपगतस्तमनयारसेनयोजयिष्यामीत्येवमादिनिःकारणोःपरस्त्रि
यमपिप्रकुर्वीत॥सूत्रे॥यामन्यामितिप्रसुतनायिकयात्रन्यायांप्रकृष्टकारणवशात्कामयिष्येसास्याइतिप्रसुतना
यिकायावशगायद्योक्तकारिणीतामप्रसुतामुपायांतरानावादनयासंक्रमसानायद्यांप्राप्स्यामित्रलन्यांमया
निर्हृत्यादियोगात्स्वाधीनांतदायत्तामर्च्छरूपवतींत्रिवर्गार्हेतुंमयिसंक्रामयिष्यतिकमन्यामितिसावासंप्रयुज्य
मानाउभयंसंघट्टयतीतितामेवतावदधिगच्छाम्येवंचकारित्रंप्रयुज्यस्त्रीवस्तुसंघट्टयतिममामित्रोवाप्राणहा
रीस्यात्यत्सास्तेकीनायमुपगतःसहासनशयनयानभोजनादिनिःप्राक्ष्यतिममित्रसंसृष्टमितिसंश्लेषमात्रमुक्तं
तमनयासंसृष्टयारसेनकालांतरप्राणहारिणाविषेणयोजयिष्याम्येवमादिकारणंयदामन्येतेतिवर्त्ततेतदा प्र
कुर्वीतप्रश्नैःकरोतिरतिगमेवर्त्तनइति साश्रमिकमात्मनेपदंनकेवलंरागादेवेतिपरपरिग्रहगमनकारणान्ये

तेरेवकारणैर्महामात्रसंबद्धाराजसंबद्धावातत्रैकदेशावारिणीकाचिदन्यावाकार्यसंपादिनीविधवापंचमीतिचारा
सैवप्रव्रजिताषष्टीतिघोटकमुखसुवर्णनानोगणिकायाऽहितापरिचारिकावानन्यन्यपूर्वासप्तमीतिघोटक
स्वऽक्रीतबालनावाकुलयुवतिरूपवाराग्न्यावादशमीतिगोनर्दीयःकार्यंतिरानावादेतासामपिपूर्वास्विचोपलक्ष
णंतस्माच्चतस्रएवनायिकाऽतिवास्यायनःनिन्नत्वाच्चतीयाप्रकृतिःपंचमीत्येके।सूत्रं॥नारीगेणविषयस्यामृदुत्वा
त्स्वकुर्वीतकिंतुकारणैरित्यर्थेरएतैरितियथोक्तैर्विधवापंचमीनिसंबंधःप्राङ्नीवद्रष्टैकतिविशेषस्तत्रापिपत्युरनावा
न्महामात्रस्यराज्ञोवासंबद्धात्रसंबद्धावातत्रैकदेशावारिणीतदीयकुटुंबैकदेशसंबद्धाअन्यावाकाचिदन्यजनसंबद्धा
कार्यसंपादिनीयऽनसंबद्धातत्कार्येष्वव्याप्रियमाणाआसुतिसप्तविधवास्वेरिणीपुनर्दूर्वेतिविषयंविमृश्यपतिस्व
मिनराज्ञानंमहामात्रमन्यंवानियोज्यतत्प्रतिबद्धानिनायिकाप्रतिबद्धानिकारणानियोजयेयतूसैवेतिविधवापैव्रजि
ताराजमहामात्रयोरन्यस्यावासंबद्धातत्कुलानुपगच्छतीतिनायिकानिदत्तएवधर्मत्वात्तापिपूर्ववत्कारणाननि
योजयेत्।गणिकायाऽहितानन्यपूर्वाऽरूपेणासंसृष्टापरिचारिकावावंध्यापीडस्येवपत्रलेखातत्रपूर्वावेश्याकन्या

नासावक्ष्यमाणपाणिग्रहणनेदाग्निद्यतेहितीयाकन्याप्यदृष्टपाणिर्नायकंपरिचरंतीतिविशिष्यतेउक्रीतबालना
वाऽकुलयुवतिरितिकुलकन्यैन्येवोढासतिकालेनायक्रीतबालनावासमुपारूढयौवनाऽकुलयुवतिरूपवाराग्न्यावा
दिसुपचारनेदान्नाहिनकन्यावऽपचर्यतेकन्यायामुपचारात्रपरिस्फुटाविकल्पेननचप्रयुज्यंतेप्राप्तयौवनायास्तुप
रिस्फुटाःसमुच्चयेनवेतिकार्यंतरानावादितिकत्यादिषुचतसृष्वयंकार्यमुक्तंतद्यतिरिक्तानांकार्यानावासूर्ध्वमिवो
पलक्षणमुपदर्शनंतत्रैवयद्यासंनवमुपलक्षयेदित्यर्थः॥तत्रविधवाप्रव्रजितान्यकारणवशात्परिपरिग्रहेऽप्यस्याः
गणिकाऽहितापरिचारिकाचसुखकार्यत्वाद्रूपायोऽकुलयुवतिःपुत्रफललालन्यायामुपचारेनेदात्रद्वेदेनायिका
निसंप्रयोगादृश्यतेहिदेशकालप्रकृतिसामीप्येनेदारेकस्यामुपचारबद्धत्वाच्चतीयाप्रकृतिर्नपुंसकःस्त्रीत्वपुंस्त्वाना
वाद्विद्यतेतत्रचोपरिष्टकर्म्मणासुखलानात्तनरूपव्यापारनेदासंनवमीत्येके।।अत्रसख्यासुखकार्यत्वाद्रूपाविशेषए
वानायकविमर्शमाहाएकएवसुसार्वत्रिकोनायकःप्रसन्नश्चहितीयोविशेषलानाऽउत्तमाधममध्यमतांतुगुणा
गुणतोविद्यात्सूत्रनयोर्गुणागुणान्वेषिकेवक्ष्यामः॥सूत्रं॥नायकावद्भेदानावादेकएकएवसार्वत्रिकोनायक

यकः कन्याप्युनर्भूश्चेत्यासप्रवर्त्तमानः सर्वलोकविदितः स एवपरपरिगृहीतासुसुखव्यतिरेकेणकार्यविशेषला
नाऽभ्यासवप्रवर्त्तमानःपञ्चन्नीहितीयःगुणाद्धारेणत्रिविधइत्याहगुणागुणीतइतिगुणसमुदायाउत्तमःपादद्व
यानावान्मध्यमःपादश्चयानावादधमःसर्व्वगुणानावादनायकइतिउभयोरितिनायकस्यनायिकायाश्चकन्यादी
नोविशेषानन्निधानात्पुनर्गरगम्पतयाविमर्शमाहाग्रगम्यास्त्विवेताःऊष्टिन्युन्मत्तापतितानिन्नरहस्याप्रकाशपा
र्च्छिनीगतप्रायय्यौवनानिश्चेताऽतिलुप्ताऽगंधासंबंधिनीसखीप्रव्रजितासंबंधिसखिश्रोत्रियाराऽदाराश्च॥
सूत्रं॥नायकस्यतुकन्यादिविधावगम्यत्वंसूत्रयतितुशब्दोविशेषणार्च्छएवकारोनियमार्च्छसस्वपिकार्य्येघताग्र
गम्याइतिच्छः॥ऊष्टिनीतिजुगुप्सितव्याधकर्म्मचण्डालीमुख्यंनत्तायत्किंचनकारिणीनमुखावड्डापतितास्वजातपेच
यामड्डापातकावरणान्नसंसर्गपतितःस्याज्जिन्नरहस्यालोकेरहस्यंप्रकाशयंतीनायकंलड्डयतिप्रकाशयंतीछिनीप्र
कटंनायकमभिलषंत्रीत्रपयस्यनच्छंचकरोतिगतप्रायय्यौवनातसेवायामायुक्तेऽश्रहीयतेऽतिश्चेताऽतिलुप्ता
चाप्रचास्तुकन्याप्युनर्भूश्चेत्यानिज्ञत्वादन्यात्रापियथासंभवंयोज्याऽगंधागुह्यवक्त्रेचाऽदृष्टगंधसंयोगेवैमुख्यं

जनयतिसंबंधिनीत्राऽतरपत्यस्यगिन्यावापरिणयसंबंधनबाह्येनसंबन्धासखीनार्यावयस्यातदनुरोधात्यक्ता
क्तचित्तासनेगृहीतव्रताधर्म्मयज्ञोवैलोम्यासंबंधिसखिश्रोत्रियराऽदाराश्चेतिविद्यासंबंधेनराजसंबंधेन
वासंबन्धाःसंबंधिनस्तेषांदाराःआचार्यार्णांशिष्यनार्यात्वाऽनार्याऽस्यादयोपिधर्म्मवैलोम्यासखिदारामित्रनार्यो
धर्म्माद्रोऽदिनयात्तानयोक्तं॥रेतःसेकःस्वयोगेशुक्रमारीषंतजासुच॥सख्युःपुत्रस्यचस्त्रीषुगुरुतल्पसमं
विदुः॥१॥श्रोत्रियदाराश्चलदग्निपरव्याधर्म्मवैलोम्याराऽजदाराश्चचतुराश्रमगुरुनार्याद्दिष्टादृष्टविरोधादिसेत
दाचार्यार्णांमनुक्तमपिज्ञेयंत्रत्रयथोक्तव्यतिरेकेणपरपरिगृहीताःसर्व्वाएवागम्याःस्युरितिवाक्यशेषः
पंचऽरषानागम्याकाचिदस्तीतिबाक्यशेषः॥सूत्रं॥स्वपतिव्यतिरेकेणदृष्टाःपंचपुरुषाःपतित्वेनयस्यासास्वै
रिणीवकारणवशात्सर्वैरेवगम्यातथाचायंचातीतावेधकीतिपराशरःएकादिदर्शनेतुसत्स्वपिकारणेष्वनेनैव
श्लोकेनौपदीयुधिष्ठिरादीनांस्वपतित्वादन्येषामगम्याकथमेका-स्यनेकपतिरितिदैतिड्डासिकाप्रश्नव्याग।बाक्य
वीयाइतिबाक्यशिष्याबाक्यमतानुसारिणीपवमाऽऊत्तत्रापिगोणिकाऽऽचोविशेष्यवक्तव्यमित्याऽसंबंधि

सखि श्रोत्रियराजमिति॥ सूत्रं गोणिकापुत्रः सहपांसुक्रीडितं सुपकारसंबद्धसमानशीलव्यसनंसहाध्यायिनै
यश्चास्परहस्यानिचमर्म्माणिविद्याद्यस्यचार्यंविद्याद्राज्यपतेसहसंवर्द्धमित्रंपितृपितामहाप्तविसंवादकमदृष्ट
वैकृतंवश्रंपक्षवमलोभनशीलमपरहार्यमसं त्रविश्रावीतिमित्रसंपत्। रजकनापितमालाकारगांधिकशौ
ण्डिकशिल्पकपीवमर्द्दविटविदूषकादयोमित्राणितद्योषिन्मित्राश्चनागरकाःसुरितिवाख्यायंनः॥ यदुभयोःसा
धारणमुभयत्रोद्धारंविशेषतोनायिकायाःसुविस्रब्धमितिमित्रसंपत्। तत्रकृतकर्म्मपटुताधृष्टतेंगितायाकारज्ञ
ताकालज्ञताप्रमाणताप्रतारणकार्यंशवविषद्यबुद्धित्वंलघीप्रतिपत्तिसोपायतावेतिकृतगुणाः॥ नवेतिचात्रश्लोकाः॥
। आत्मचान्मित्रवान्मुक्तोनावज्ञोदेशकालवित्। अजल्पामप्यत्नेनस्त्रियंसंसाधयेन्नरः॥१॥ संबंधिसखिश्रोत्रिय
राजदारवर्ज्जमितिदृष्टंचकृष्णागम्याकांतिवर्त्ततत्रयमनिप्रायःसंबंधिनार्यास्वैरिण्यपिविद्यायोनिसंबंधेसा ४२
तरेणसंबंधेनसंबद्धत्वादगम्यासंबंधिनातुबाह्येनेतिगम्यैव॥ सखि नार्यांप्यंधस्यगम्यानायकस्यसखीत्वस्यना॥
र्यावयस्यास्वतोमैत्रीनवहारस्याप्रसूतत्वाद्रूपंवश्रोत्रियस्यक्रियावत्त्वाद्वाद्यश्रुतमगुरुत्वात्दाराःखंडितशीला

तत्रापिदृष्टादृष्टविरोधित्वादगम्यासहायविमर्शीस्त्रिधास्नेहतोगुणतोजातितश्चतत्राद्यमधिकृत्याह॥ मद्यतिस्वि
द्यतीतिमित्रनवपकारंतत्रसहपांसुक्रीडितंबालमेकत्रानुभूतबाल्यत्वात्स्निद्यत्युपकारसंबद्धमर्खेनजीवितरक्षया
दोपकृतत्वान्मैत्र्यावर्त्ततेयद्यस्यनायकस्यमकर्म्माणिकार्याणियच्चरहसिनवानिविद्यात्तदुभयंमर्म्मज्ञरहस्य
धरंचनायकप्रतीतेरास्पदत्वात्प्रतिस्निद्यतियस्यचेतियस्यनायकोमर्म्माणिचरहस्यानिविद्यात्तदुभयंतस्मिन्स
मानितस्नेहत्वात्प्रीतावर्त्ततेसहसंवर्धधात्रीक्रोडनायकेनसहकृतन्यपानादिनासंवृद्धंधात्र्यपत्यंसहपांसुक्रीडि
तमेपित्पर्द्धस्निद्यतीतिप्रकर्षार्थंवचनंयदेकस्मिन्पामेवासहसंवर्धतसहपांसुक्रीडितंद्रष्टव्यमितिनवधामि
त्रंगुणतोविमर्शीमाह॥ पितृपैतामहंपितामहादागतंपैतामहंपितुःपैतामहंनयकस्यतुप्रपितामयथानयोर्म्मै
त्रीतथापित्रोःपितामहयोश्चासीदित्यविसंवा---------धिकारिणमदृष्टवैकृतंतादात्म्यकंकार्यस्पा
दिमध्यावसानेष्वदृष्टवानिचारवश्यंयदुक्तकारिणंध्रुवमत्यजस्नेहनवज्ञयाप्रवर्त्ततेत्रपरहार्यंन।
परैरपक्रियतेऽनुरक्तत्वादमंत्रविश्राविगूढमंत्रैमैत्रसंपन्मित्रगुणाधर्म्मिष्ठारेणुकाजातितोविमृश्यैतेरजका

दयोनायकस्यकर्म्मनिरूपयऊर्द्धंतःपरनवनेचविंशतितत्रगोधिकोगंधद्रव्यस्यविक्रेतागंधःपण्यमस्येतितथासौरिकः॥
* शौंडिकोनिष्कुकोनिष्कणशीलपश्चात्मुखायांकःतद्योषिन्मित्राद्येतिनतथापुरुषायथायोषितःपरनवनविंशतिवि
श्वासर्थंतिचस्त्रियः॥इतस्पयत्कर्म्मतत्कुर्यादितिसाधारतोविमृश्यपतेःयदितिमित्रमुनयोरितिनायकस्यनायिकायाश्च
मैत्र्यावर्त्तमानत्वात्साधारणंयथोक्तमनिधत्तेउनयत्रोदारमा--संकार्यकार्पाहिश्रोषतइतिनायकयोःसुष्ठुवि
स्रब्धंविश्वस्तयोःसाध्यमानत्वात्तत्रमित्रेइतकर्म्मइतक्रियासिद्धिहेतुत्वान्नान्यत्रेतितत्रापियदिइतस्यगुणाः
सुरतोगुणतोविमृश्यपतेःपटुताप्रज्ञासुविदग्धयावाक्यावक्रंऊशलताधार्ष्ट्यंप्रागल्भमिंगितमन्यथावृत्तिराकासेव
---नयनादिगतोविकारमज्ञातयातदनुरूपमनुतिष्ठतिपतारणंकालज्ञताकालस्मिन्प्रोत्साहयितुंशक्य
तइतिविषद्याबुद्धित्वमितिसंज्ञायेषुविषद्याविमर्शक्षमाबुद्धिर्यस्यतिविगृह्यभावप्रत्ययेनयोग्योलघ्वीप्रतिपत्ति
सोपायाचेतिइतगुणः॥कार्यंविमृश्यपतेरेवोपायपुर्वकंत्रनुष्ठानेनकार्यातिपातनमिदानीमधिकरणार्थानुष्ठा
नेनेत्यलंप्रयोजनेचाह॥आलवालेतितत्रत्रिवर्गप्रतिपत्त्यासमुद्देशेनचात्मन्याहितगुणत्वादात्मवान्सहायवि

विमर्शेनमित्रवायुक्तइतिनागरकवृत्तानुष्ठानेनयुक्तात्यकर्म्मनिष्टानात्तोनायकनायिकाविमर्शेनतत्स्वरूपइत्य
र्थः॥इतकर्म्मविपत्तपरिमर्शेनेतिफलंत्रलन्यासमप्ययत्नेनस्त्रियंविपरिमर्शितासाधयतइतिफलप्रयोजनमेवं।
नृतस्पहिस्त्रीसाधनयोग्यत्वादितिसंनायकसहायइतीविपरिमर्शःपंचमप्रकरणंपंचमश्चाध्यायः॥छ॥ ॥इ
तिवात्स्यायनीयकामसूत्रटीकायांजयमंगलाभिधानायांसाधारणंप्रथममधिकरणंसमाप्तं॥ ॥५॥ ॥स्त्रि।
यंसाधयतइत्युक्तंस्त्रीसाधनेचावापःसचाविज्ञातशास्त्रस्यनयुज्यतइत्यावापात्प्राक्तत्रत्योयोगिकमुच्यते।
तत्रापिसंप्रयोक्तुरतस्मिन्प्रमाणादिनिर्ज्ञातदेशरूपेयथायथमालिंगनादयःप्रयुज्यमाणारत्यर्थाइतिप्र।
माणकालनावेष्वारतावस्थापनमुच्यतेहेतौपंचमा---रिनारतस्यावस्थापनमित्यर्थः॥तत्रलिंगसंयो
गानावकालाविति प्रमाणतस्तावदतावस्थापनमाह॥शशोवृषोऽश्वइतिलिंगतोनायकविशेषनायिकापुन
र्मृगीवडवाहस्तिनीचेति॥सूत्रं॥लिंगतइतिलिंग्यरूपंतेस्त्रीत्वादयोऽनेनेविलिंगंलोकप्रतीतंलिंगमेहनमुच्य
तेतत्रपाद्यमुन्नत---एं---माणंचशास्त्रव्यवहारयोरल्पातीयोमाछइवशशास्तथासमाहतोमहतोश्वइति

नायकनेरात्रायिकाप्रेरनरितिपुनःशशोविशेषणार्क्षीलिंगस्यलिंगत्वासंज्ञानेदमुपायुज्यतइतिश्वर्वाचार्यैर्मृगादि
निरुपमिताश्वादिनिस्तथावाऋर्लृक्षणं॥षण्णवद्वादशेतेवमायादेमेनयथाक्रमं॥शशादिनिर्दिष्टानांत्रिधासा
धनसंस्थितिः॥१॥परिणाहेनतुल्यस्यादायामस्यप्रमाणतःनियतंनेतिकेचित्तुपरिणाहंप्रचक्षते॥२॥स्त्रीणांसं
सारमार्गोपितद्देवप्रतिद्यतेआयामपरिणाहान्मोमृगादीनांशशादिवदितिशशतत्वसदृशसंयोगेसमरता
नित्रीणितत्रेतिनायकनायिकयोर्मेदेसदृशोविसदृशोवासंप्रयोगस्यादिमाहसदृशसंप्रयोगइतिशशस्यमृग्या
वृषस्यवडयाऽश्वस्यहस्तिन्यासहसदृशःसंप्रयोगः॥द्वीन्द्रियसमाख्यिजन्यत्वेऽल्पादिनिलिंगमादृश्यात्तस्मिन्सतिः
त्रीणिसमरतानिरेधसाधनयोरात्रयाश्रयिनावेनयत्रसाम्यादिपर्यायेविषमाणिषट्विषमेष्वपि पुरुषाधिक्येचे
दनेतरसंप्रयोगेहृस्वतरेतथावहितमेकमुच्चैरतविपर्ययेपुनर्दीर्घतरेतथावहितमेकंनीचतररतंचतेषुस ४४
मानिश्रेष्ठानितरशशोकितेद्वेकनिष्टेशेषाणिमध्यमानिमतं॥शशाश्वस्यवडवायाहस्तिन्याचवृषस्यमृग्याहस्ति
न्याचाश्वस्यमृग्यावडवयाचेतिविसदृशःसंप्रयोगोलिंगवैषम्यात्तस्मिन्सतिषड्विषमाणिरतानियंत्रवैषम्याविष

मेघपिरतेषुव्यवहारार्क्षसंविज्ञाशेषमाह॥पुरुषाधिक्येचेतियदालिंगतःपुरुषाधिक्यंस्त्रियास्यूनत्वंतदानंतरोष्यव
हृतोवासंप्रयोगःस्यात्तत्राश्वस्यवडयावृषस्यमृग्येतिवैलोम्येनांतरसंप्रयोगस्तत्तस्मिन्समरतादूरुच्चरतेसाधनस्योच्चत
यानिष्पीडितनखक्षतेविषमापारावृषभेषुनरितिपुनःशशोविशेषणार्क्षं॥स्त्रियाधिक्येचनेतरेप्रयोगेशशास्यवडव
यावृषस्यहस्तिन्येतान्लोम्येसमारनाद्वेनीचरतेसाधनस्यनिम्नष्टतयारंध्रसम्यगनवष्टब्धंयत्रवडावादेषामुत्तसादी
न्याहुःतेद्वितिनवरतेषुषड्वोविषमरतेभ्यःसमानिश्रेष्ठानिपशास्यात्तत्रयंत्रसाम्याडुभयोःस्पर्शसुखानिशा या
त्तरशशोकितकनिष्ठेऊरुतरेचतरशशोकितेऽधमेतत्रयंत्रस्यातिपीडनादतिशैथिल्याच्चस्पर्शसुखस्यानार्षावा
वेषाणिचत्वार्युच्चरतेहृनीचरतेहृमध्यमानिश्रेष्ठकनिष्ठानावात्तत्रह्यनतिपीडनादतिशैथिल्याच्चस्पर्शसुखस
समत्वात्तत्रापिमध्यमानांविशेषमाह॥साम्येपुच्चाकंनीचोकाडायइतिप्रमाणतोनवरतानि॥सूत्रं॥ऽपेष्टकनिष्ठ
नावादतस्समाम्येपिमध्यक्षेपीत्यर्थंउच्चोकंनीचोकाडायइत्युच्चरतेहियोषितऊरुच्चकादिनाप्रसार्यजघन
संविष्टायाःसाधनाधिक्यात्कैटुतिप्रतिकाराधिक्यंनानीचरतेतुसंपुटकादिनावक्रासितजघनायाश्चपिनतत्व

DR BHAU DAJI LAD MUMBAI MEMORIAL

तीकारोक्तिरयथोक्तं॥नचल्पसाधनःकामीचिरत्तप्तोपिवानरःकंडूतेरप्रतीकारान्नातिस्त्रीप्रियउच्यते॥॥उक्तमेवेतिना
वतोपिरतावस्थापनमाहायस्यसंप्रयोगकालेप्रीतिरुदासीनावीर्यमल्पंहतानिचनसहतेसमंदवेगः॥सूत्रंनावतोहि
कालस्यपश्चान्नाविलात्फलरूपत्वान्नावान्नस्योपरिछेदान्नथाहिहेतुफलनेदाद्त्रद्विधोनावस्तत्रकामितास्योहेतुस्त
स्मिन्सतिसंप्रयोगाद्रतातेवनावःफलंतस्माद्उभयरूपात्तमेवरतमवस्थाप्यतेसचमृदुर्मध्यातिमात्रनेदात्त्रिविधम
त्रयस्यसंप्रयोगकालेप्रीतिरुदासीनासंप्रयोगेस्वामनाग्नवतिरतिर्व्रीचीर्यमल्पसंप्रयोगोमंदोव्यापारःशुक्रधातु
स्तोकःहतानिचनायिकयादंतनखैःप्रयुज्यमाणान्युपलक्षणत्वात्प्रहरणंचनसहतेयदसौहिनस्तिपरिणा
मःमृदुनावत्वान्मंदवेगोमृदुरागइत्यर्थस्तद्विपर्ययोमध्यमश्चंडवेगोनवतस्तथानायिकापि॥सूत्रं॥यथोक्तस्य
विपर्ययोयस्यसंप्रयोगेप्रीतिर्मध्यावीर्यंमध्यंहतानिचयःसहतेसमध्यनावत्वान्मध्यवेगइत्येकोविपर्ययःसंप्रयो
गेप्रीतिरधिकावीर्यंमहत्तानिवात्यर्थंसहतेसोधिकनावत्वाच्चंडवेगइतिद्वितीयस्तथेतिपुरुषवद्यस्यसंप्रयो
गेप्रीतिरधिकावीर्यंमहत्तानिवात्यर्थंसहतेसोधिकनावत्वाच्चंडवेगइतिद्वितीयस्तथेतिपुरुषवद्यस्यसंप्रयो
गइत्यादिनामंदमध्यचंडवेगाइतिनायिकात्रित्वेतत्रापिप्रमाणंवदेवनवरतानि॥सूत्रंनावेपिप्रमाणंवदेवेतिस

दृसंप्रयोगेसमरतानिस्त्रीणिविपर्ययेविषमाणिषड्दृहत्कालतोपिस्त्रीप्रमध्यचिरकालानायकायथाप्रमाणना
वानूतथाकालतोनवरतानिनावोत्पत्तिनिमित्तस्यकालस्यस्त्रीप्रहिनेदेनत्रैविध्याद्यदाहस्त्रीप्रमध्यचिरकालाइतिस्त्री
ष्वेणकालेनरतिर्यस्यतथामध्यचिरकालान्यंनायकाइतिनायकश्चनायिकावेतिपुंस्त्रियाइत्येकशेषनिर्देश
स्तत्रस्त्रीतायांविवादोनायिकानायकयोःस्त्रीपुंसयोःस्त्रीयाविवादःस्त्रीविषयेमतनेदइत्यर्थस्तत्रउद्दालके
र्मतेनस्त्रीपुरुषवदेवनावमधिगच्छतिसूत्रंयादृशंसुखंविसृष्टिप्रजनंपुरुषोलब्धतेतादृशमेवनस्त्रीशुक्रो
नावात्किमर्थंतर्हिपुरुषेणसंप्रयुज्यतइत्याह॥सातत्यात्त्वस्यःपुरुषेणकंडूतिरपनुद्यते॥सूत्रं॥संवाधक
स्यस्वनावतःतमिजुष्टत्वात्तत्रनिसर्गसिद्धाकंडूतिः॥तथाचोक्तं॥रक्तजात्तमयःसूक्ष्मामृदुमध्योग्रशक्तयः॥
स्मरसन्नमुकंडूतिंजनयंतियथाबले॥१॥सात्वस्यापुरुषेणानीयतेसातत्यादित्यनवरतसाधनव्यापारेण
त्यर्थः॥अन्यथातत्प्रतिबंधेकंडूतोपशमएवस्यादपडंगेणापिस्वयमपनयतीतिचे---सापुनरात्मनि
कमुखेनानुविधारंतरंजनयतितस्मिन्सुखबुद्धिरस्यःपुरुषप्रीयेतेस्वानंनिश्चित्वात्कथंतेसुखमितिप्रष्टुमश

कथमेतदुपलभ्यइतिचेत्पुरुषोहिरतिमधिगम्यस्वेच्छयाविरमतिनस्त्रियमपेक्षतेनत्वेवंस्त्रीसौद्गलिकिः
।सूत्रं॥ सावकेडूतिरपनीयमानाबालाकयाकर्षकंडूतिरिवानिमानिकेतेसानिमानिकंचुंबनादिसुखंवक्ष्यतिते
नसंसृष्टाऽनुगतारसांतरंमितिसुखांतरंजनयतियत्कंडूत्यपनोदसुखयच्चचुंबनादिसुखंतयोःसंसृष्टयोरसां
तरत्वात्तस्मिन्नसांतरेसुखबुद्धिरसाःसुखितास्मीतिकं - - - - न्सुखबुद्धिस्तस्यात्रप्राधान्यात्तत
स्पर्शीविशेषविषयाच्चानिमानिकसुखानुविद्धाफलवत्सर्वप्रतीतिःप्राधान्यादित्येतद्विशेषलक्षणेतुल्येविशे
षोपदत्रनफलवतीमुक्तानावात्तच्चरसांतरमारंभादंत्यस्मृतिसंतानेनसर्वथाकंडूत्यपनोदात्प्रवर्त्ततेपुरुषसु
खंतुविसृष्टिनाक्षिप्तत्वात एवतयोःस्वरूपतःकालतश्चनसाहश्यमितिनकालनावान्योनवरतानिनन्वु - पुरु
षवइतिस्त्रीनाधिगच्छतीतिकथमेतदुपलभ्यतेयस्मात्पुरुषप्रीतेश्चेतोधर्म्मविनातीद्रियायाःप्रत्यक्षेणानभि ४६
ज्ञत्वात्कथमज्ञातुःपुरुषस्यतर्च्छःस्वशब्दःस्त्रीप्रीतेश्चयदास्त्रीपुरुषायमाणस्वव्यापारेणात्मनःप्रीतिंजनयं
तितत्रचतदसंवेदनादेवस्वभावस्त्रीतिरसाइतिकथमुपलभ्यतेदृष्ट्वाज्ञास्यतीत्यपिनास्तीत्साह॥कथमितिक

थंकेनप्रकारेणतत्वमुखंकिंविसृष्ट्याययास्माकंकिंवान्येनेतितत्रस्त्रियाविसृष्टिसुखस्यासंवेदनात्प्रकारांतरमु
खस्यचपुरुषेणा - - दनात्प्रष्टुमपिनशक्यतेकिंनुतदवनात्परिज्ञानंतस्मात्पुरुषवज्ञानेनाधिगच्छतीतिकथ
मेतदुपलभ्यतइत्याशंक्याहालिकिरुपल - पायनाह।- - षोह्येति पुरुषोरतिमधिगम्यविसृष्टिसुखमनुभूय
तत्तत्सत्वात्स्वेच्छयाव्यापाराद्विरमतिनस्त्रियमपेक्षतेव्याप्रियमाणानपिनत्व - - - - पियपुरुषवद्विसृ
ष्टिसुखमधिगच्छे - - नदधिगम्यपुरुषनिरपेक्षास्वेच्छयायत्रविश्लेषपूर्वकंविरमेन्नैवंमन्यत्रपुरुषविरक्ता
द्विरतेपिपुंसिपुरुषांतरमपेक्षत्वात्तथाहिके - - - स्तासंप्रयुज्यतथावस्थितैरेवापारैःसंप्रयुज्यमाणस्ता
विहन्यते।एवंतत्वोक्तं।अग्निस्तृप्यतिनोकाष्ठैर्नापगानिःपयोनिधिःनांतकःसर्वभूतानांनपुंनैवामलोचना॥
॥॥तस्मात्स्वेच्छयाविरामानावान्नविसृष्टिसुखाधिगमोयथाप्राविसृष्टेःपुरुषस्यतिवत्रैतस्यात्।विरक्तेगो
यकेस्त्रियोनुरज्यतेशीघ्रेगस्यनावमन्यासाद्यावसानेनसूपिन्पोनवंतित - - नावप्राप्तेरप्राप्तेश्चलक्षणमि
ति॥सूत्रं॥मानूस्वेच्छयाविरामोपलंनास्त्रीश्चविसृष्टिसुखानुमतिरनुरागदर्शनात्तुस्यात्॥तद्यथाविरक्तेगो - य

केचिरमुपसृप्यविसृष्टिसुखाधिगमाद्विरतेस्त्रियोनुरज्यंतेनिद्यंतीत्यर्थः शीघ्रवेगेस्पवनायकस्यद्धिश्रमुपसृप्यसु
खाधि - - - रतस्प - तांतन्यसूयिन्योनवंतितसर्वेभिसनुरागोविरागश्चेनयंजनलक्षणंज्ञापकमित्यर्थः कस्येत्या
ह॥नावस्पप्राप्तेरप्राप्तेश्चेतितत्रानु - - - योषितामुखप्राप्तिंज्ञापयतिविरागश्चदुःखाधिगम्यासुखाप्राप्तिःविरा
गस्पविरुद्धकार्यत्वादनुरागविरागौवसुखेदुःखेपुरुषेषुदृष्टांतत्वेनसिद्धेतेहिपुरुषायितेचिरंव्यावृत्यविरतायो
योषिमधिगतसुखाश्चिरवेगात्रनुरज्यंतेतत्क्षणविरतायांचदुःखाधिगमा - नवाप्यतृप्तिसुखंविरज्यंतेतस्मात्पु
रुषवद्योषितोप्यनुरागोपलंनाविसृष्टिसुखाधिगमःप्रतीयतइतितत्रकंडूतिप्रतीकारोपिहिदीर्घकालंप्रियइतिए
त - - - वतस्मात्सदिग्धंत्वादलक्षणंसूत्रं॥तत्वेनत्पनुरागोनावप्राप्तेर्लिंगमित्येतन्नास्तिसाधारणत्वादस्य प
दाहकंडूतिप्रती - - - - स्माच्छिरवेगेनैकंडूयःप्रतीकारःप्रतिक्रियादीर्घकालइत्यतिचिरकालःसोपिस्त्री ४७
णांप्रियोनकेवलंविसृष्टिसुखजननमेतदुपपद्यतेएवनतुनोपपद्यतइत्यनेनयोगव्यवस्थोच्छेदेननवसृष्टेप्य
तदस्तीतिदर्शयतिअथवाविसृष्टिसुखाधिगमेपिकंडूतेरप्रतीकारान्नतत्रानुरागस्तत - - - - ष्टिसुखाधि

गमादनुरागोस्याःकिंवाकंडूतिप्रतीकारसमुच्छइतिसंदिग्धत्वादधिगमाविरागोपिशीघ्रवेगेयोज्यतेतस्मादे
तदुनयसंदिग्धत्वाद्विसृष्टिसुखस्पप्राप्तेरप्राप्तेश्चलक्षनेणमज्ञापकमुनयत्रवर्त्तमानत्वात्तस्माच्छेष्ठयाविरामाविरा
मावेवज्ञापकौनोचस्त्रियांवर्त्तमानौस्तइतिनपुरुष - प्रतिमधिगछतीतिस्थितमेतदेवमतमोदालिकिगीतिन।
श्लोकेनाह॥तत्रश्लोकः॥संयोगेयोषितःपुंसांकंडूतिरपनुद्यते॥सावानिमानसंतृप्तंसुखमित्यभिधीयते॥॥सू
त्रे॥तत्रेत्यपनोदसमुच्छेस्पर्शसुखमनिमानसंतृप्तिमितिकारणेकार्योपचारादानिमानिकसुखानुविद्धंसुखमि
त्यभिधीयतेयोपिस्त्रिर्वाचव्यमतमाह॥सातत्याद्भवतिरागंनात्वनृतिनावमधिगछतिपुरुषःपुनरेतएवत
डुपपन्नतस्मैनह्यसत्यांनावप्राप्तौगर्वसंज्ञवइतिवात्सवीयाः॥सूत्रे॥द्वावपिविसृष्टिसुखमधिगछतःस्त्रीवा
रंनाद्यत्रयोगात्वनृतिसातत्यान्नैरंतर्येणसाहिपुरुषेणोपसृप्यमाणाप्रनिक्षंजनैनोडवलुनैःक्लिन्नसंबा
धानवतीतिप्रत्यक्षसिद्धमेसुखंचपुरुषस्पेवविसृष्टसुखनुविद्धमित्यारंनात्वनृतिनावमधिगछतिपुरुषःपुन
रंतेनावमधिगछतितदानींमुक्तविसर्गादेतदितियथोक्तमुपपन्नतरंकंप्रमाणमिसिद्धत्वात्तत्रतयोर्निन्नकाल

त्वात्तत्सादृश्यमितिनकालतोनवरंनालिनावतस्तुसंतिविसृष्टिसुखसादृश्यान्ननुसंबाधोत्रएवनावलाऽपनुद्य
मानःस्त्रीद्यतीत्याह॥नहीतिरसप्रायौविसृष्टिसुखाधिगमेदृष्टाहिस्त्रीगर्भंधत्तेयथाहवरकुक्कारः॥निर्दोविकोगो
रबमंगसादस्तेऽप्रहर्षोहृदयंयथावादृष्टिश्चबीजंयदुएणत्वयोन्योगर्भंस्यसद्योनुगतस्यलिंगमिति॥॥दृष्टिश्चना
वःसवनमुक्तविसृष्टिविनेत्यनिप्रायःआर्तवंविसृजतिनशुक्रमितिकेचित्॥यथाह्यकामामितश्चित्तस्त्रीपुसा
न्योन्यदृश्यंसंसर्गादरणीदृश्यान्यामिववह्निःशुक्रार्तवमथनादित्यस्तितावद्दृष्टिनिबंधनैकिंतदितिचिंत्यते य
दितन्नशुक्रंकथंयोषितोगर्भंसंनवेत्सद्यतेतथाहिपुरुषसंसर्गास्त्रीगर्भंधत्तेतथायोषिसंयोगादपिपुरु
षंसुश्रुते॥यदानारीवनारीवमैथुनायोपपद्यते॥अन्योन्यंमुंचतःशुक्रमनस्तिस्तत्रेजायते॥॥तस्माद्दसधा
तोरुत्पन्नोसृग्धातुस्वकस्मिंश्चिदवस्थायामार्तवशुक्रधातुस्तुमज्जधातोरुत्पद्यतइत्यात्रापितावेवाशंकापरि
हारौनूयः॥सूत्रं॥वाचन्यमतेपितावेवेतिपूर्वोक्तावाशंकापरिहारौवाच्यौतत्रयद्यारंनात्वनतिनावाधिगमस्त
दाचिरवेगेनरज्यंतेस्त्रीप्रवेगस्यचावसानेसमूत्विन्येऽत्ययेनदोनयुज्यंतेतत्रयत्राप्यासांनावाधिगमादृश्यते

चनेहोयस्मादनुरागस्तस्मादेतेऽरुग्यवस्त्रावप्रियंतःसामूयातस्मान्नारंनात्वतृतीयाशंकापरिहारौतन्नकंडूतिप्र
तीकारोपिदीर्घकालःप्रियश्चतिकंडूत्यपनोदनावाव्रजीघ्रवेगेचपुंसःस्तस्यापिनावाधिगमेकंडूत्यपनोदस्याधिकत्वा
त्तस्यानावादथवादीर्घकालेनावजननमपिप्रियमितियोऽसंनावस्याधिक्तनवान्त्रीघ्रवेगेचविरज्यतेविरकालेनाव
स्याजननाद्योषितोहिचिरानुबंधितंनावंमुत्पाद्यमानमिच्छंतितासामष्टगुणत्वात्कामत्वादेवंसतिनधुनिर्वामिनो
नास्तृप्यंतीतियुक्तंतेषामेकगुणकामत्वान्नउनर्विसृष्टिसुखनावादितिसूत्रयश्चेतिउनरागंशंकापरिहारौयदाह॥
तत्रैतस्मात्सेनरसप्रधानावारंनकालेमध्यस्थचित्तताश

तत्वेनविसृष्टिसुखस्यप्रवृत्तत्वा-- -पुरुषस्यविसृष्ट्यवस्थायामेतदवस्थांतरंदृश्यतइतितद्घनसामान्येपित्रोतिसंस्का
रऊलालचक्रस्यचमरकस्यवात्रांतावेवर्त्तमानस्यशरत्ने---गतातच्चक्रमेणशरणंवेगेसत्युपपद्यतेधातुक्ष
याद्विरामानीश्रेतितस्मादनाद्देपःसूत्रेनेवानुपपन्नेऊलालचक्रादिवदुपपद्यतएवचमरकंकाष्ठायंक्रीडनक
ऽयंयद्दीर्घेणसूत्रेणावेष्टनादिकाचमयंतियथातयोर्दृश्यत्वप्रत्याद्दित्रोतिसंस्कारेप्यादिमध्यावसानेषुत्रोत्या
मेववर्त्तमाननयोरन्यथात्रांतनावात्तसंस्कारोस्तीतिकथंप्रतीयतेप्रारंभेमंदवेगनामंदचमणांतनःक्रमेणतरतमा
नेदेनशरणंवेगस्यथायातलुलालचक्रंचमरकंवानिश्चलतरमिवस्थितमिलेवंयोषितोपिपुरुषेणोपसृप्तादिनि
प्रत्ययेरुत्पद्यमानेविसृष्टिसुखेसमानेप्यादिमध्यावसाने--प्रारंभकालेमंदवेगनामृदीरतिर्यत्रमध्यस्थचित्तना
नातिसहिष्णुतावतनःक्रमेणशरणंवेगस्याधिक्यंरतेर्यत्राधिकचित्तदृत्याशरीरनिरपेक्षत्वमितिसा--तेनभाव
स्यप्रवृत्तत्वात्कथंविरामानीश्रेसाद्धातुक्षयाच्चेतिसमुत्पन्नेकामितास्वेनावेयःशुक्रधातुःस्वस्थानाक्रतःस्वना
डीःप्रतिपद्यतेतस्मारंभात्प्रवृत्तिश्चनैःश्चनैःसंदनाद्देपेनिवृत्तरागत्वाद्विरामानीश्रातस्मादनाद्देपइतश्चोद्यविसृष्टि

घनवस्थावस्थांतरेनप्रवृत्तस्यावस्थांतरमनुपपन्नमितिअत्रमुमेवार्थंबाह्यव्यगीतेनश्लोकेनाह॥सुप्तांतेसुखंपुं
सोस्त्रीणांचेत्तसततंसुखंधातुक्षयनिमित्ताचविरामेक्लेशजायते॥॥एवपक्षद्वयमुपन्यस्यसिद्धांतमाह॥तस्मात्पुरुष
वदेवयोषितोपिरतिरिष्टेत्यात्रांतएवंविवादस्तस्माद्रतिव्यक्तिरत्पत्तिर्यथापुरुषस्यविसृष्टिरंतेचतद्वदेवयो।
षितोपिदृष्टेतिपुरुषसुखेनहिस्त्रीसुखस्यवैसादृश्यंस्वरूपतःकालतोवास्पादित्याहिपतिःकथंहिसमानायामेवा
त्तितोवैलक्षण्यमनिपन्नयोःकार्यवैलक्षण्यंस्याडुपायवैलक्षण्यादभिमानवैलक्षण्याच्चकथमुपायवैलक्षण्यंच
सर्गान्तरविजातीययोःपुंरुषवडवयोर्नवैसादृश्यमित्याह॥समानायामेवात्तताविति॥तुल्यायांमनुष्य
जातौऽन्यजातीयपोरपित्वानन्योन्यार्थंप्रवर्त्तमानयोःस्यादित्याह॥एकमित्येकरतारब्धमर्थंमिथुनेनप्रवृत्तयोः
कथंकार्यवैलक्षण्यंकार्यस्यसुखस्यस्वरूपतःकालतश्चनेदोनोत्तरार्थंयेचसमानात्ततसंततएवकार्यानिपन्नास्ते
षांसदृशंकार्यंनहिमेषयोःसमानात्ततोरेकस्मिन्पुंवलक्षण्यार्थंप्रवृत्तयोरनिघातःकार्यकालस्वरूपान्यांनिद्यते
पुनःपुनःशास्त्रकारएवपरपक्षमपोहयन्नाह॥स्याडुपायवैलक्षण्यादितिनवेत्तत्रकार्यनेदउपायनेदोकथमु

पाय वैलक्षण्यं तु सर्गात् कर्त्रादि पुरुषोधिकरणं युवतिरन्यथादिकर्त्रा क्रियां प्रतिपद्यतेऽन्यथाबाधारस्तस्माद्वोपा
यवैलक्षण्यात् सर्गादिनिमानवैलक्षण्यमपि नवति अनियोक्ताहमिति पुरुषोरज्यतेऽनियुक्ताहमनेनेति युवतिरि
तिवा स्यायनः कथमितिरुचोपायनेदोनिरूप्यमाणः स्त्रीपुंसव्यापारव्यतिरेकेण नास्तीत्याह॥ उपायवैलक्षण्
तु सर्गादिसुपायनेदः सृष्टेरित्यर्थः एषैवहि सृष्टिः स्त्रीपुंसयोर्यदुक्तः कर्त्रान्यश्चाधार इतितदेवयोजयन्नाह॥ अ
न्यथेतिः एकस्यनिष्पन्नेहनमपरस्योन्न तेततश्चयासयासवनावान्नेहनयोः क्रियानेदस्तस्माद्वै वैधूतव्यापारात्
कत्वा उपायवैलक्षण्यान्नकेवलंनव - - - - - तत्कार्यनेदोऽनिमाननेहोपि नवतितदेव दर्शयन्नाह॥ अ
नियोक्तेत्यादि॥ अहमेनांरंतुमनयैवेऽइतिकर्त्रव्यापारापेक्षयापुरुषोनिमन्यमानोनुरज्यतेऽहमनेनानियुक्ता
रंतुमितिचाधारव्यापारापेक्षयायुवतिर - - न्यमानानुरज्यतेतश्चतावुत्पन्नानिमानानुरागोमथयोगेव्यापिय
मा - - नावपिकालस्वरूपान्यांसदृशंनावमधिगछतोन्नक्रियानेदमात्राद्धिसदृशंततोह्यनिमानमात्रंनिद्य
तेनकार्यमेतद्येतसिद्धत्वाशास्त्रकारोना - - - वक्तानिप्रायंस्वपक्षेदर्शयतिस्वनाक्षापरस्यापिशास्त्रकारेणनि॥

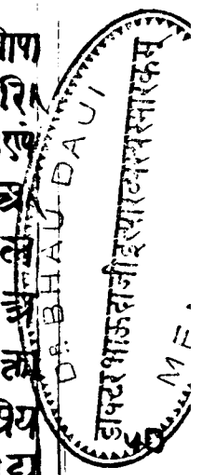

न्नावलक्षण्यमन्यरूपगतोपायवैलक्षण्यमन्यरूपगतंतस्माद्यायंकथंकार्यनेद - - रेनान्यरूपगछदितिनिप्रायोवर्त्तते
तन्निराकर्तुंशास्त्रकारःप्रकटयतिःतत्रैतस्मादुपायवैलक्षण्यात्तदेवहिकार्यवैलक्षण्यमपिकस्मान्नस्यादितित
द्यमहेतुमदुपायवैलक्षण्यंतत्रकर्त्रीधारयोर्निन्नलक्षणत्वादहेतुमत्कार्यवैलक्षण्यमन्यायंस्या - त्तेतरनेदादि
तिसूत्रेणोपायवैलक्षण्यवदितियथानयोर्व्यापारोनिन्नोन्यरूपगतस्तद्वदेवमुखारव्यमपिकार्यनिन्नंकस्मान्ना
न्यरूपगम्यतेतदुन्यत्वादित्याशंक्याह॥ तद्यनेतितदुन्यत्वेकार्यस्यनवैलक्षण्यमेवयुक्तंतस्माद्धेतुमदुपायवैल
क्षण्यंकृतइत्याहेहकर्त्रीधारनिन्नलक्षणत्वादितिस्वतंत्रःकर्त्ताऽधिकरणमाधारइत्योयोहेत्वोर्निन्नस्वनावत्वा
द्व्यापारावपितर्हिनत्वान्निन्नावितर्हिसंश्रयेणकार्यस्यतदुन्यत्वेपिनवैलक्षण्यतस्यनिरूप्यमाणोन्योहेतुर्नास्ती
त्याह॥ अहेतु - द्यकार्यवैलक्षण्यमितिसन्नाप्यंयुक्तिरन्यमन्यरूपगतंस्यान्नामेवदर्शयुक्तिंस्मारयन्नाहःत्रोक्त
तेरनेदादितिसमानायामेवमनुष्यजातावेका - - नि - - - योःस्त्री - - - व्यापारौपरस्परापेक्षौकाल
स्वरूपान्यांसदृशमुखेजनयतस्तत्रैतस्मात्। संहत्याकारकैरेकोछेनिनिवर्त्यतेपृथक्पृथक्त्वार्थसाधकौ

पु---तदयुक्तमिति॥सूत्रे॥देवदत्तःकाष्ठैःस्थाल्यामोदनंपचतीत्यादौदेवदत्तादिभिःकर्तृकारणाधारैःकारकैःसंज्ञयो
दन---------दृश्यतेपरस्परसाधकौपुनरिमौस्त्रीपुंसौयतोयुवतिराधारःपुरुषव्यापारापेक्षःस्वसं॥
तानेषुमुख्यांस्त्वार्द्धंसाधयतिपुरुषश्चकर्त्राव्यापारापेक्षइसेतद्वत्तिन्नार्द्धसाधकत्वंकारकाणामयुक्तमोदनादाव
दृष्ट्वादृश्यतेचस्त्रीपुंसयोस्तत्रनिन्नार्द्धसाधकत्वेपिकारकाणांयथास्त्रीपुंसयोःकर्त्राधारयोःष्टथक्का--तथासमा
नतित्वमपितद्वत्कार्यकालस्वरूपान्यांविसदृशास्यादित्यनिप्रायःस्तत्रनयुगपदेनकार्द्धसिद्धिरपिदृश्यतेयथामेष
योरभिघातेकपित्तयोर्नेदमम्लयोर्मुद्गइतितत्रकारकत्वेदृइतिचेदिहापिनवस्तुनेदृशपार्थक्येकृष्णंतुनिसर्गा
दितितद् तितेनोभयोरपिमुख्यप्रतिपत्तिरिति॥सूत्रे॥तत्रनेतिनैतदयुक्तंकिंतुयुक्तमेवयुग
पदनेकार्द्धसिद्धिदर्शनाद्यथामेषयोरभिघातेत्रभिघातविषयेयुगपदनेकार्द्धसिद्धिर्दृश्यतेयुगपद्विधानाभिघातो॥ ५१
नवतीतिचेदेवंपिक्षयोर्नेदम्लयोर्मुद्गइतितथास्त्रीपुंसयोः दृश्यंचस्यादितिमेषकपि
क्षेत्रग्रहणंतिर्यग्चेतनमनुष्येष्वप्यस्यन्यायस्यप्राप्त्यर्थंनार्हतत्रकोनेदृइतिचेत्रैतत्स्यान्मेषादियुक्तरूपि

प्रतियोगिनौकर्त्तारौनतत्रकारकांतरमिहुकर्त्राधारावितिकथंनविसदृशंकार्यमिसाधयेत्॥इहापीतिस्त्रीपुंस
योरपिनकश्चित्परमार्हतःकारकयोर्नेदत्रपित्वावप्येतौकर्त्तारौक्रियांनिवर्त्तयंतौकेवलंकरणाधिकरणादयोने
दाबुद्धिकल्पितावबहिरार्हंत्यवस्थाप्यतेएवंचसत्युपायवैलक्षण्यंतुसर्गादितियदुक्तंतदाभिहितं प्रतिविहि॥
तंपुरस्तादृष्ट्वैकत्राधारलक्षणस्यैवावास्तवत्वातेनप्रतिविहितेनोभयोरपिस्त्रीपुंसयोःसदृशीमुख्यप्रसिद्धिःका
लस्वरूपान्यांसदृशंमुख्यमुपपद्यतइत्यर्हंश्चन्यथाकथंतयोरागद्वेषपरामर्शः॥तामेवाप्तेतिकीर्तानेदावरुद्धाम
धिकृत्यो---यमानेंद्रियमितिगीयतेत्रप्रमेवार्हंश्चास्त्रकारःसंग्रहश्लोकेनाह॥जातेरनेदृदादृंपत्योःस
दृशंमुख्यमिष्यतेतस्मात्तयोपवर्ग्यस्त्रीयथाप्रेप्रायुयाप्रतिं॥॥सदृशालस्यसिद्धत्वात्कालयोगिन्यपिनावतोपि
कालतःप्रमाणावदेवनरतानि॥सूत्रं॥दंपत्योःस्त्रीपुंसयोरेकार्द्धसिद्धिप्रयत्नयोरित्यर्हं॥एतावत्तुस्यादंतर
स्त्रीजातिनेदाद्यदपरमस्याःकैटूत्पनोदसुखंयद्योपमृद्यमानेनसंबाधेस्पर्दनंशुक्रस्यविसृष्टिसुखंतुभु रु
षवदेतेपि॥यद्यावार्हं॥कैटूत्पगमास्त्रिणांक्षरणाच्चसुखंद्विधास्पर्दनेचविसृष्टिश्चशुक्रस्यक्षरणंद्विधा॥॥

क्लिन्नताकेवलस्पंदाधिक्यमूर्छनामुखवैश्रांतत्वाद्भिन्नवेगायविसृष्टिर्नरवत्स्मृतेति॥२॥तत्रस्त्रीपुंसयोःसमकालाचेद्र
तिरुत्तमःपक्षःसमरतत्वाद्भिन्नकालोवेपुरुषस्यप्रागधिगतभावत्वाद्धर्जनेनस्त्रीभावमधिगछेत्तस्मात्समताद्विष
मरतेतयोपवर्योस्त्रीचुंबनालिंगनादिभिरुपचरणीयायथायेषानुयाद्रतिस्त्रियाप्रागधिगतेभावेपुरुषोयुक्तयंत्रो
वत्रोऊर्ध्वादात्मनोभावंनिवर्त्तयितुमिति॥कालयोगिन्यपीतःश्रेष्ठाभावयोगिन्यपित्रम्यधाकंडूत्यपनोदसुख
स्यविसृष्टिसुखस्यवावैसादृश्यात्कथंभावतोनवरतानि॥रतिरतयोर्व्यवहारार्थंपर्यायानरमाह॥रसोरतिःप्रीति
र्भावोरागोवेगस्तस्माद्विरतिरतिपर्यायाःसंप्रयोगोरतेरहःज्ञायनंमोहनमितिसुरतपर्यायाः॥सूत्रं॥फलावस्था
तिर्ईप्सितवस्त्वाचरतंतयोःपर्यायशब्दानामेकार्थविषयत्वेपिनिमित्तंनिद्यतेयथेश्वर्ययोगादिंद्रःशक्तिः--
शुक्रस्त्रीपक्षेंद्रियेणरसनादनुभवनाद्रसःफलावस्थायांसुखत्वेनचित्तपरिस्पंदेनरमणाद्रतिश्चित्तप्रसा
दात्प्रीतिःकामितास्येनभावेनभावमापन्नत्वाद्भावःकामितास्येपिनाव्यंतेफलरूपोनेनेतिभावश्चित्तरंजनाद्रागः
शुक्रधातोःसुखानुविद्धस्यनाडीसुखात्स्थानाद्देहोरतस्यसमापनात्समाप्तिरसैगतयोःस्त्रीपुंसयोःसम्यक्स

त्तस्योयोगःसंप्रयोगोऽन्यवस्थायावा--चित्तपरिस्पंदेनरमणाऽनेदंपतिव्यतिरिक्तमन्यंरहयतीतिरहःज्ञायनीयप्रति
ज्ञाक्रियोज्ञायनाऽध्ययनमन्यव्यापारेभ्योमोहनाद्विपरकरणात्मोहनमितिप्रमाणकालभावज्ञानांसंप्रयोगाणांप्र
केकस्यनवविधत्वात्तेषांव्यतिकरेसुरतसंख्यानशक्यतेकर्तुमतिबहुत्वात्॥सूत्रं॥प्रमाणकालभावज्ञानांत्रयाणां
रतानामेकैकस्यनवविधत्वात्समुदायेनसप्तविंशतिःद्विविधंरतंक्षुद्रंसंकीर्णंचतत्रमुद्दस्मात्सैनवासंकीर्णम
वेयुक्तमितिभगवानितिमन्यमानःशास्त्रकारआह॥तेषांमितिसप्तविंशतेरतानांव्यतिकरेसंयोगेतत्रापिनहा
न्यामसंख्यानवात्रिभिरेवव्यतिकरःसुरतसं--ख्यानशक्यतेवक्तुंप्रत्येकनिर्देशेनातिबहुत्वात्तेमुद्दिश्यसैकैकनिर्दि
श्यमाणेषुपंथगौरवंस्यात्संक्षेपेणचसंख्यानस्यप्रयोजनंनास्तितस्मात्सर्वसंख्यायवयोऽनीयमित्यतिप्रायः
तत्रसमैविषमैचसंकीर्णकं॥तद्यथा॥शशस्यमंदवीघ्रवेगस्यमृगपातयाविधयाशशस्यमध्यमंदवेगस्य
मृगपातयाविधयाशशस्यचंडविलंबितवेगस्यमृगपातयाविधयाशशस्यमंदवेगस्यमृगपातयाविधयाशशस्य
मध्यवीघ्रवेगस्यमृगपातयाविधयाशशस्यचंडवेगस्यमृगपातयाविधयाशशस्यचंडवीघ्रवेगस्यमृगपातया

विधयेतिसदृशसंयोगेसमानिनवसंकीर्णरतानिएषमिवनवानांशशानांएकैकस्यसदृशीमृगीमेकोसङ्काशेषा
निरतयाविधानिरष्टनियोगेद्वासप्ततिरितिविषमाणिसंकीर्णरतानि॥ यथाशशस्यनवप्रकारतयातथाविधया
वयायोगेविषमाणि नवसंकीर्णरतानि॥अथैतयाविधानिरष्टनियोगेद्वासप्ततिरितिविषमाएवंहस्तिन्याता
वैतेवविषमान्यतिविषामाणिचेतिसंक्षेपेणाशशास्यत्रिचत्वारिंशंशतद्वयंतावदेवहयस्याश्वस्यवसमुदायेन
सैकोनत्रिंशन्निमप्रशतानीतिश्रुतङ्कोऽपचारात्त्रयोजयोजयेतिवाम्यायनः॥सूत्रं॥संकीर्णरतेषुबुध्या
पारछिन्नेषुतर्कोऽपचारान्त्रयोजयेद्यथातत्त्वमरतमेवज्ञायत्रिकस्यादिष्टेर्क्षेः॥अत्रवाचवीयाःश्लोकाः॥
पौरुषेमेहनयत्रमेहनेपरिघृष्यते।नावकालौसमानौचतद्रतैश्रेष्ठमुच्यते॥१॥नेद्यतेमेहनीयत्रघृष्यतेवन ५३
सर्वशः॥विषमौनावकालौचकनिष्ठतदाहृते॥२॥गुरुतैसर्वसाम्येस्यद्वैषम्येह्रस्वतःस्मृतैमध्यमानिचस॥
र्वाणितेभ्योऽर्बजाबले॥३॥बलीयान्सर्वतःकालःकालेयिहिशशोपिसन्॥संस्पृशत्येवसर्वत्रहस्तिनीमह
नोदरं॥४॥एवंवाजीवकथ्यतेमृगीकालप्रकर्षिणः॥तस्मात्त्वमाणमेवाऽर्बलीयःसर्वतोपरे॥५॥बलीयाश्चेग

इत्यन्येयस्मादल्पोऽपिवेगवान्नैवसाधयितुंशक्तोवेगःकालप्रकर्षणः॥६॥एवंतुनैवविद्येतमंदवेगापिनायिका
।यथाविषयमेतासांतस्माद्देयंबलाबलं॥७॥हीनोनावप्रमाणान्योवेगःकालविवर्द्धितः।कालप्रमाणहीनश्च
तत्रशेषेणसाधयेत्॥८॥तत्रस्वनावतोयोयस्यनावःकालश्चसनावीतरेकालांतरंचयद्यप्रतिपद्यतेतदानाव का
लांतरसंक्रांतिस्तोदर्शयितुमाह॥प्रथमरतेवैडवेगताशीघ्रकालताचपुरुषस्यतद्विपरीतमुत्तरेयुयोषितः॥पुन
रेतदेवविपरीतमाधात्तुच्छयादितिप्राक्त्रीधातुच्छयापुरुषधातुच्छयइतिप्रायोवादः॥सूत्रं॥शीघ्रमध्यचिरवे
गानामंदमध्यवैडवेगानामन्यतमस्यप्रकृतिस्तस्यप्रथमरतेस्वेनदोषेच्छयाशीघ्रवेगतावडवेगतावऽदृष्टयातदा
नींप्रहृष्टत्वाच्चगच्छंडायमानोऽतेप्रशाम्यति।तद्यथा॥चिरचंडवेगस्यप्रथमरतेमध्यवेगतावैडतरवेगतावका
लनावावस्थांमध्यवेगस्यशीघ्रवेगतावशीघ्रमंदवेगस्यशीघ्रतरवेगतावशीघ्रमंदवेगस्यशीघ्रतरवेगतामध्यवेगता
वंशीघ्रमध्यवेगस्यशीघ्रवेगतावैडवेगातावंशीघ्रवैडवेगस्यशीघ्रतरवेगतावैऽतरवेगतावंमध्यमंदवेगस्यशीघ्र
वेगतामध्यवेगतावंमध्यचंडवेगस्यशीघ्रवेगतावैडतरवेगतावचिरमंदवेगस्यकालनावावस्थांमध्यवेगतावचिरमध्य

गस्यमध्यवेगतावैडवेगतावेतिनवप्रथमरतेसंक्रांतिरतानितद्विपरीतमुत्तरेष्वितिप्रथमरतेयदुक्तंतद्विपरीतंद्वि
तीयादिषुरतेष्वितिसूत्रार्थः॥तत्रकामस्यैकगुणत्वात्पुरुषस्यप्रशांतरागत्वाद्द्वितीयेरतेप्रकृतिस्त्रैवनावकालोत्तरसंक्रां
तिस्ततःशनैःशनैर्हीयमाणरागत्वात्तृतीयादिष्वस्वनेहापेक्षयाविरतरतमेवेगतादयोमंदतरतमवेगतादयश्च
धर्म्मायावद्धुक्रधातुक्षयइतिपुरुषस्यनावकालोत्तरसंक्रांतियोषितःपुनरेतद्विपरीतमितिं॥अत्रापिप्रकृ
तिस्थायाःप्रथमरतेस्वनेहापेक्षयाचिरवेगताचदृष्टव्यातस्याश्चदृष्टगुणोद्रागोनिसर्गादेवप्रथमरातनसंधुष्य
तेततश्चतदानींमेदायमानश्चिरेणप्रशाम्यति॥तद्यथा॥चिरचंडवेगायाःप्रकृतिस्थायाश्चिरंरतरवेगतामध्यवेग
तावनावकालागौसध्यवेगायाश्चिरवेगतामंदवेगतावशीघ्रमेदवेगायामध्यवेगतामंदतरवेगतावेसवैश
षास्वपिषड्योजैतद्विपरीतमुत्तरेषुद्वितीयेषुद्वितीयेतरेप्रकृतिस्तैवसंक्रांतिस्ततःशनैः२संधुक्षणात्प्रव
र्द्धमानरागवेगयोस्वनेहापेक्षयातृतीयादिरतेषुशीघ्रतरतरमेवेगतादयश्चंडतरतमवेगतादयश्चधर्म्मायावद्धु
क्रधातुक्षयइतिस्त्रीपुंसयोस्तुल्यधातुक्षयेविशेषोयत्पुरुषस्यधर्मतोरक्तगुणत्वाद्योषितश्चपश्चादृष्टगुणत्वाद्य

५४

राद्॥षागवोचद्विप्रायोवादइतिनउंनिर्वामलोचनाहृष्यतीतिप्रमाणांतरेसंक्रांतिंचयोषितोऊधनप्रसारणावक्र
सान्यांपुरुषस्यचवृद्धिविधिनावक्ष्यति।शीघ्रमध्यचिरवेगानायिकाइत्यर्कंकाउनइत्याहमृदुत्वादुपमृद्यत्वान्नि।
सर्गाच्चैवयोषितः॥प्राघुर्वत्साश्रुताःशीतिमितावार्यावयस्थिताः॥१॥निसर्गास्वावतोयाःस्त्रियोमृदंग्योःमृदंग्यो।
पियाश्रुबनादिनिर्वाह्यौतरेश्चांगुलिकर्म्मादिनिरुपमृद्यंतेताःशीघ्रतरंशीतिंप्राघुर्वंतिताःशीघ्रवेगाइत्यर्थःतद्वि
पर्ययेतामध्यचिरवेगाइत्यर्थइत्यर्कः॥तथाचपुरुषोपीतितत्रमृदुत्वंस्वानाविष्कालक्षणेशेषंतत्रिममिसावार्यावयव
स्थिताइतिसर्वंघामेतदेवमतमत्रविचारितात्॥एतावदेवयुक्तानांव्याख्यातैसांप्रयोगिकं—दानामबबोधार्थं
विस्तरोतःप्रवक्ष्यते॥३॥रतावस्थापनमात्रेणसांप्रयोगिकंसंक्षेपेणव्याख्यातं— — — — — —ज्ञानेनविष
यितालिंगनादिनुपचारानुत्वक्षयोजनेयंतिनमंदबुद्धयइति॥तदेवंवापार्थंविस्तरानिधानंप्रमाणकालनेदो।
न्यारतावस्थापनमितिषष्ठंप्रकरणं॥ ॥६॥ ॥यथात्रिविधारतमवस्थापितंतथास्थूलस्वरूपान्योप्रीतिरपिअव
स्थापिताकिंनुतद्धतिरेकेणान्याअपिप्रीतयेसिंहाख्येनवंतीतिदर्शनार्थंप्रीतिविशेषाउच्यंते॥अन्यासादनिमा

नाद्यनया सैप्रत्ययादपि॥विषयेस्यस्वतंत्रज्ञाःप्रीतिमाऊश्चतुर्विधी॥१॥ सूत्रे॥अन्यासादित्यादिनातंत्रज्ञाकामसूत्रज्ञा
आसांलक्षणमाह॥आष्टादिनोबहिर्नृतायाकर्म्मान्यासलक्षणा॥प्रीतिःसान्यासिकीज्ञेयामृगयादिषुकर्म्मसु॥२॥सूत्रे
कर्मसुक्रियमाणेषुतत्रत्योऽष्टादिविषयानाश्रित्यस्यात्माविषयप्रीतिरेवयात्कर्म्मान्यासलक्षणाकर्म्मणा॥उ
नःपुनरनुष्ठानप्रन्यासःतेनलक्षणत्वात्तत्रलक्षणाप्रीतिःसक्तिःसान्यासेननिर्वृत्तान्यासिकीकर्म्माश्रयकलाव्यास
क्तानोभवति॥यदाह॥मृगयादिष्वित्यादिवेटकंमृगयाख्यायामाखेटिकीविद्याआदिशब्दान्नृत्यगीतवाद्यचित्रपत्रछेद्या कर्म
सेप्रहैः॥अन्योन्यस्तेषुपिशुनाकर्म्मस्वविषयात्मिकासंकल्पाज्जायतेप्रीतिर्यासास्यादानिमानिकी॥३॥उराश्वैका
र्म्मस्वनन्यस्तेघपीत्यपिशब्दोदन्यस्तेघपीतियेनाप्यिमृगयाकर्म्मनासक्तमनसंवासापितत्कर्म्मन्यासनसासुखा
येते॥आन्यासिकीनिकर्म्मान्यासादेवेतिशेषः॥अविषयात्मिकेतिनापिविषयेस्यःशब्दादिन्यआलम्बनोऽस्याइत्यर्थे
कृतस्तद्धीत्याह॥संकल्पाज्जायतइतिमनसःसंकल्पात्मकत्वान्मानसीत्यर्थः॥सापिवैविध्यानिमानिकीत्युच्यते॥अ
निमानोऽहंकारःसप्रयोजनमस्याइतिसाकर्थेमस्मिंस्तत्रसंभवतीत्याह॥प्रकृतेर्यत्रीतीयस्यास्त्रियाश्चैवोपरिष्टके

तेषुतेषुवविज्ञेयावुंबनादिषुकर्म्मसु॥४॥सूत्रे॥तृतीयप्रकृतिर्नेउंसकंतस्यास्त्रियामुखवपलायाअपरिष्टकेमुखेजघन
कर्म्मण्यस्तेपिविज्ञेयाप्रयोज्यमितुःपुनःपुनःकायिकीविषयप्रीतिस्तेषुतेषु-तिस्वनेदमित्रेषुचुंबनादिषुआदिशब्दा
लिंगननखरदनछेद्यग्रहणेघनन्यस्तेघपीतिकालेप्रयोक्तुर्मानसीप्रीतिर्यस्मात्रापिप्रयुज्यतेतस्मात्रापितत्रतत्र
स्थानेप्रयुज्यमाणेषुरागसंकल्पवज्ज्ञानमानसीप्रीतिर्नकायिकीस्पर्शमात्रसंवेदनाङ्गस्यानिरूपतेतुकायेतत्प्रीतिकारा
ज्ञानकायिकी॥नान्योयमितियत्रस्यादन्यस्मिन्प्रीतिकारणेतेत्रहैःकथ्यतेसापिप्रीतिःसंप्रत्ययात्मिका॥५॥सूत्रेस
एवापिसत्यर्थःयत्र-चनान्यस्मिन्नितिग्रहणंविषयेपुंसित्रियोवासएवायमितिस्वर्शीसध्यारोपणायास्त्रियाः
पुंसोवाचित्रप्रीतिःप्रीतिकारणेइतिप्रीतिहेतोरवध्यारोपणनिबंधमेतत्पूर्वप्रीतिस्वयेगुणःप्रीतिहेतवस्तेऽत्रा
पिसंतीतिदर्शयति॰एवंचसप्रत्ययोत्पन्नस्वभावत्वात्सैप्रत्ययात्मिकाकामसूत्रविज्ञिःकथ्यतेतथा
चक्रियासादृश्यंगमनकारणमितिवक्ष्यति॥प्रत्यक्षालोकतःसिद्धास्यात्प्रीतिर्विषयात्मिका॥प्रधानफलवत्वात्सा
तदर्थाश्रितगाअपि॥६॥शब्दादिविषयाननुकूलानालैंग्यश्रोत्रादिद्वारेणप्रीतिरुत्पद्यतेसाविषयात्मवसायानुग

DR. BHAU DAJI MEMORIAL

तत्वात्यत्तासतीलोकतएवसिद्धत्वान्नात्रलक्षणान्निवेशः साचैवंविधानेमित्तकलागरकवत्तेर्दृष्ट्याप्रधानफ
लत्वात्सेतिसाक्षाद्विषयोपभोगफलेनयुक्तत्वादिसर्च्छः इतरत्रापितिस्वप्नदर्शीत्येतिविषयोपीतसर्च्छीएवतदंगत्वाच्च
शास्त्रएवकारार्च्छःप्रीतीरेताःपरामृश्यशास्त्रतःशास्त्रलक्षणाः॥योयथावर्त्ततेनावस्तेतथैवप्रयोज्येत्॥॥चतस्रःशास्त्र
तःपरामृश्यनिरूप्यशास्त्रलक्षणाइतितेषुतेषुस्थानेषुशास्त्रेणानेनलक्ष्यमाणत्वायोयथावर्त्ततेनावस्तेइतिकर्म्मास्या
स्तादीनांचतुर्णांप्रकाराणांयेनप्रकारेणयोनिप्रायोवर्त्ततेतेनैवप्रकारेणवर्त्तयेदज्ञत्वीत्यर्थमेवतथाहि।अत्रतथा
प्रवर्त्तनाश्रमाप्रीतिरप्रीतिरप्रीतिरप्रीतिरेवस्यादितिप्रीतिविशेषाःसप्तमेप्रकरणे॥ इतिवात्स्यायनीयका
मसूत्रटीकायांजयमंगलानिधानायांविदग्धांगनाविरहकातरेणगुणदत्तेनयशोधरेणकृतेतत्तत्सूत्र
भाष्यायांद्वितीयेधिकरणेप्रथमोध्यायः॥॥ ॥छ॥ ॥आर्द्रितःषष्ठइतिप्रथमाध्यायात्परतिषष्ठोयमित्यर्थएवमुत्त ५६
रत्रापियोज्यः॥ ॥एवंरतेमवस्थाप्यतदंगतृतीयंचतुःषष्टिनिर्दिदिक्षुराह॥संप्रयोगंचतुःषष्टिरित्याचक्षतेचतुःषष्टिप्रकारण
त्वात्॥सूत्रं॥संप्रयोगस्यचतुःषष्ट्यात्मकत्वात्तस्यांगंचतुःषष्टिरित्याचक्षतेप्रवाचार्यास्तस्मात्तांवक्ष्यामः॥तत्रचतुःषष्टिशष्टः

शास्त्रेतरेकदेशोवावर्त्तकंतेऽन्यषष्ठांपिव्यवहारांगमितिदर्शयन्नाह॥शास्त्रमेवेदंचतुःषष्टिरित्याचार्यवाभ्रवः॥सूत्रं॥शास्त्र
मेवेदमितीतिशास्त्रमाहःतत्त्वसंप्रयोगस्यांगंतदुपायस्तंत्रावापात्मकशास्त्रंनात्राचार्यवादइतिशास्त्रविदाह्याः।
चार्यादेवंविधाएवकिंचिन्निमित्तमाश्रित्यचतुःषष्टिशास्त्रस्यप्रवृत्तिंवदंतितत्रेहापीत्तीतिशास्त्रैकदेशोवाविद्यासमुद्दे
शेवर्त्तते॥इत्याह॥कलानांचतुःषष्टित्वात्तासांचसंप्रयोगांगत्वादितिशास्त्रैकदेशोवाविद्यासमुद्देशेवर्त्तते॥कलासमुद्देशो
चतुःषष्टिरितिचोदनायतीनांसंज्ञितत्वादिहापितदर्थसंबंधात्तेनसंबंधाच्चवक्तुश्चैरेषापूजार्थंसंज्ञाप्रवर्त्तिताइ
तिके॥सूत्रं॥अत्रहिगीतादयःकलाश्चतुःषष्टिरुक्तास्तत्रतत्समूहोवासंप्रयोगांगंचतुःषष्टिःसांप्रयोगिकेवाशास्त्रै
कदेशेवर्त्तते॥तत्रहिपोंचालिकीचतुःषष्टिःकल्प्यतेकथंतांश्चतुःषष्टिरित्याह॥दशनयीनांचेतिदशावयवाबंधो
नानियासामृचामित्यवयवेतयद्दशनयस्तासांश्चतुःषष्टिरितिसंज्ञिताइहापीतिसंप्रयोगांगेतदर्थसंबंधारितिः
दशावयवमेवेहलार्थसंबंधाच्चतुःषष्टिरितिसंज्ञाप्रवर्त्ततइतिसंबंधःसंप्रयोगांगंहिदशावयवायोक्तं॥आ
लिंगनंचुंबनंदशनकर्म्मनखच्छेद्यंसीत्कृतंपाणिघातःसंवेशनंचोपसृप्तौपरिवृत्तंनरायितंचेतिदशांगमाकुरितं॥

पंचालसंबंधाच्चप्रवर्त्तितानीपंचालेनमहर्षिणाऽऽचार्येदेवतुःषष्टिर्निगदितावात्स्यायनेनापिपांचालेनस्वसंतंतेसांप्रयोगि
केऽधिकरणेऽालिंगनादयस्तंतत्रद्वयोरप्येकगोत्रेनिमित्तसमाख्येनपांचालेननिगदनासंबंधोऽस्तिसूत्रार्थेतिउभ
योरपिपक्षयोश्चैवैकदेशावर्त्तिन्यपिसंज्ञाबहुत्वेरिरिंसाचौरालिंगनादिषुसूत्रार्थाप्रवर्तिनाकेचिदाऽऽचार्याःतत्सूत्रा
चवक्ष्यंति॥विद्वद्भिःसूजितामेनांखलेरपिसुसूजितांसूजितांगणिकासंघेनंदीनीकोनसूजयेदिति॥१॥आलिंनचुंबन
ननखच्छेद्यदशनच्छेद्यसंज्ञानक्षीकृतौपरिष्टकानामणानामष्टधाविकल्पनेदादष्टावष्टकाश्चतुःषष्टिरितिवात्स्या
दीयाः॥सूत्रे॥आलिंगनेत्यादिवात्स्यायनीयस्यशिष्याःपुनरत्वर्द्धतामाऽऽरुरुक्षुरष्टधाविकल्पनेदादितिएकेकस्याष्टधावि
कारनेदादित्यर्थः॥ततश्चाष्टसंतेनुणाश्चत्वारष्टकाश्चतुःषष्टिरूनाधिकत्वदर्शनादित्यालिंगनादीनांयेविक
ल्पवर्गावक्ष्यमाणास्तेषांकस्यचिद्दूनत्वंदृश्यतेपुरुषायितस्यकेषांचिदाधिक्यमेवालिंगनादीनांततश्चनाष्टादे
वविकल्पवर्गाणांप्रष्टानांन्यूनाधिकत्वदर्शनात्प्रहणनविरुद्धंपुरुषोपसृष्टचित्ररतादीनामितिसंबंधः॥अन्ये
षामपिचवर्गाणामिहप्रवेशात्त्रयोवादोयंयथासप्तपर्णीयदृष्टःपंचवर्त्तीबलिरितिवात्स्यायनः॥सूत्रे॥विक

ल्पेतिअन्येषामपीतिप्रष्टतत्वाच्चुंबनादीनांतेन्योन्येषामपिप्रहणनविरुद्धंपुरुषोपसृष्टचित्ररतानामितिसंबंधः
ननुप्रहणानास्मिन्श्चतुर्थेन्येषामपीतितेषामसंनवादिहेत्यष्टवर्गेप्रवेशानादेतान्यपिहिसंप्रयोगोऽपेक्षतेततश्च
नाष्टावेवाष्टधाकथंतर्हिकथमित्याहप्रायोवादोयमितिप्रायिकमेतद्यवनंकप्रभृतयइतिपर्णानांन्यूननलेपि
वर्णानांबकुलेपिवाकल्पनाकविदर्शनात्॥तद्यपदेशोरूढिवशात्तथाष्टानांवाकुल्पनाष्टधानेदात्तद्यपदेशेनाष्टा
वेवाधेतितत्रशास्त्रस्यचतुःषष्टेःप्रस्तुतत्वात्कलासमूहस्यचविद्यासमुद्देशेसमुद्दिष्टत्वात्संचलिकींचतुःषष्टिमा
ह॥तत्रालिंगनमर्द्धकत्वाच्चुंबनमालिंगनमविचारात्उच्यते॥विचारश्चकालस्वरूपान्यांतत्रालिंगनमसमागतेसमा
गतेचतत्रपूर्वमधिक्तत्वाह॥असमागतयोरित्यसंघटितपूर्वयोःसंजिघटिषोःप्रीतिर्लिंगद्योतनेच्छामित्यनुरागस्य
लिंगिनःस्पृष्टकादिलिंगेतत्प्रकाशनात्तदनियोगकालेऽप्रष्टव्यस्पर्शगोचरेसतितदनावेसंकोतकमानियोगिकं
वक्ष्यतिसर्वत्रेतिचुंबनादिष्वपिसंज्ञयाच्छेदनकर्म्मोतिदेशाऽऽचार्योदर्शयतिस्पृष्टकादिसंज्ञानांप्रवृत्तिर्निमित्ता
च्छेदःस्पर्शनादिकस्तेनैवकर्म्मोतिदेशःइदमेवकार्यमितिसंमुखागतायामितिनायकानिमुखमागतायांप्रयो

ज्यायामित्यालिंगनादिप्रयोज्यितुंतत्रवाप्रयोक्तुंनशक्यते। अनादिदेशेनिसन्यदपदिश्यामागछतःप्रयोक्तुर्यथा
न्योनजानातिहृदिकारितमस्यतिगात्रेणास्वस्यगात्रस्पप्रयोज्यायाधःस्पर्शनमितिसंज्ञात्वेनकर्म्मातिदिशतिस्पृष्टक
मितिनपुंसकेनावेत्कःपश्चात्संज्ञायांकन्प्रत्ययमुत्तरत्रापियोज्यं॰ अस्यासंमुखागतेननायकेनापिनायिकाप्रयो क्ती
प्रयोज्यनायकस्थितेमुपविष्टवानगछेत्तत्वयोक्तुमप्रयोगान्नसंविशामसंगत्वाद्विजनेन्यत्रतुल्यनस्पर्शस्यापिदु
र्लभत्वादपवधनोपायमाह॥किंचिदितिहृदयस्थात्रस्मीपेवाकिंचिदर्थजातमाददानापयोधरेणेतियथासंनवं।
प्राप्तेषुगेषुसातान्याद्विपेदिसर्थःनारीयकोप्यपविध्यमानेस्तोतथाकञ्चोवाप्रियमाणंपाश्वयोस्तज्ञात्वास्त।
नपहणनस्पस्त्रेनांसक्षेत्रेनापविध्येदितिवक्षसिष्टष्टेपार्श्वयोरेकेनबाजपाशेनछरस्ताद्यांष्टष्टस्त्रप्रतिनिवृत्ता
न्यामवपीड्यगृह्णीयाद्यथाकथंचिदनुरागंमयियदिप्रकाशेतमामपविध्यतीत्येवंवहयोःस्तनस्पानत्यवदंतः ५८
पविष्टयोर्हृदकेनवतिक्षेपणंतुकेवलमविदकेनामतदेकत्वादत्रैवागतमस्यकर्म्मणीवप्रयोक्तीविदकस्योनय
जन्यत्वाद्भावपितथावोक्तं॥विचेष्टितापविदेनकामिनीस्तनमालिनी॥विदकेनेतरस्तत्रकचाकर्षणकर्म्मणीति॥१॥

तडनयमपिस्पृष्टकंविदकंवानतिप्रवृत्तसंनाषणयोरेवासमागतयोस्तत्रोनयस्यसाधयितुंशक्यत्वादतिप्रवृत्तसंना
षणयोस्तुनसिद्धमेवाप्रवृत्तसंनाषणयोस्तुसाधयितुमशक्यत्वादशक्यमेवविशेषजनसंबाधइतिजनसंकुलेऽध्व
कारादिषुसैन्यवान्प्रयोगसांकर्यमतथागतैर्गमनमपियुक्तमेवंवसतिनातिप्रत्यूषकालेचिरकालंमुहुर्हुर्षणेसिद्धेन
वतिपरस्परस्पर्शेतिनायकगात्रेणनायिकागात्रस्पतत्रैवेतरेणगात्रस्पघर्षणमुहृष्टकमुनयजन्यमेकनिष्पाद्यं
तुहृष्टकंवामतौत्रैवांतर्गतंतदेवेत्कहृष्टकेपीडितकेनवतिकथमित्याह॥कुड्यसंदंशेनेतिसंदंशतुल्यतयोरह
णमर्च्छन्नायकःपरतःकुड्यःस्तनौवातेनस्फुटंकंदुकमवपीडितेसतितत्पीडितकमेकजन्यमेवद्विविधंमुहृष्टकं
पीडितकंचदृष्टव्यमवगतपरस्पराकारयोरितिगृहीतान्यनन्यभावयोरसमागतयोःसर्वस्मादन्योन्याधिक्योपक्रम
त्वादगृहीताकारयोस्तुनैवेत्यर्थः॥संप्रयोगकालइतितुल्यतांकरणायोस्तुसमागतयोःसंप्रयोगस्तत्कालेव
त्यर्थःपगृहनानितत्राद्ययोरेकजन्यत्वेपिनायिकैवप्रयोक्त्रीतदनुरूपत्वाच्छेषयोरुभयजन्यत्वादुभावपि॥ल
ने—ज्ञानमितियथालनाहृदयमाविशतितद्वन्नायिकानायकमूर्ध्वस्थितमनिमुखैकहृयोःकृत्वाकुलतान्यामा

वेद्येतिवचनविधिक्षतावे--कंचुंबनार्छिनीयत्रमुखमवनमयेत्रायक इक्षस्योद्यत्वात्तथाश्लिष्टान्यामेवेबाऊपाद्या न्यांत।
छरीरावनमनान्मुखमवन--नवति--नेनप्रकोयोगफलंदर्शयतिअत्रत्रयोजंचुंबनाफलस्यविवक्षितात्वान्मोलेप्र
योगस्यपद्मागस्यऊननंवर्द्धनंवमंदसीक्रतेतिसीक्रतंवक्षतितन्मंदंयस्या उल्बणस्यरागकालंवत्वादनेनप्रयोगसंस्का
स्कारमाह॥प्रयोगांतरपरिस्कृतंसुरतरोमनोहारिस्यात्तमाश्रितावेतिद्वितीयंफलंयदातथैवनायकमाश्रितान्यत्रवामले
रक्षादेःस्तनेनमुखस्यदशनपदांकितस्यरामणीयकमुन्मुखीपरेतत्रतावेष्टितकमिवपेलतावेष्टितकः प्रत्तातिकेन
करणेनेतिस्वेनचरणेननायकस्यचरणमाक्रम्यद्वितीयेनचरणेनोरुदेशापार्श्वभागेनाक्रमंतीयथाऽघनघटनस्थानं।
संश्लिष्टेत्रत्रवामदक्षिणेनेराद्वि विधंवेष्टयंतीवेतिवद्वित्वोक्त्वाद्वितीयनागम्यानमत्येश्चरणमित्यर्थः॥तदपिवामदक्षि
णनेराद्विविधंदान्योन्ययदाक्रमणंमूर्द्धविष्टनंतदुनयमपिदक्षाधिरूढकं॥अत्रैवांतर्गतेसामान्यविधिमाह॥तत्पृष्ट
सक्तौकबाऊरितिनायकपृष्टेलतावेष्टवत्रमणकोबाऊर्वामोदक्षिणोवायस्याद्वितीयेनबाऊनास्कंधनागमवनमयं
नीईषदिमनुरागकालत्वान्मोदानिरिवन्नाश्लिताद्दीनियमाद्दत्कर्तृ॥अनेनप्रयोगसंस्कारमाहसंस्कारमाह॥अत्रसीत्क

तेसीत्करणमेवरूढितस्यलक्षणंवक्षतिचुंबनार्छमिवनरामणीयदर्शनार्छमनागूढरूव्याप्तस्यसेनबाद्धरपत्रवत्चुं
बनेनोसरूव्यवासेनप्रयोगफलंदक्षाधिरूढंकमितिपूर्ववत्तदुनयेस्थितकर्मेत्यूर्ध्वस्थितेयोयत्रयोगःस्याद्वान्योरागजन
नार्छतावदिदंकर्मनायनगनावेवोरूत्यासेवेतिक्रियाविशेषाणांव्यासोविपर्यासस्तत्रवामपार्श्वमुन्नायाःखियाऊर्वत
रेदक्षिणंपार्श्वमुन्नःकुमाचामन्नरुदक्षिणंकक्षांतरेचवामनुज्जानपवेशयेद्योषिदपिचुंबनदशनेकोवासासःइतपार्श्वमुन्ना
यादितीयस्यसंघर्षार्छमिवसस्पर्द्धमिवघनैनिरंतरंसस्वजेतेस्त्रीपुंसावनुपपूर्वेतितिलतंदुलकमितिसूत्रनुज्जानांतनुच्छ
नानांतिलतंदुलानामिवोर्ध्वस्थितयासंमिश्रणादनपेक्षितांतयावितिरागांधत्वारसमीक्षितास्थितेनंगदोषोपरिव्रजमानौ
परस्परमनुप्रविशतइवबाऊयैक्येनातिपीडनान्मृत्पिंडाविवक्षीरोदकवच्चतादात्म्यप्रतिपद्येतइवयथोक्तौनावासंसक्तौ
कामुकाःकामिनीनामिच्छंसंगेधनंसीवप्रवेष्टुमितिकथमिदंनिष्पद्यतइत्याह॥उत्संगगतायामितिनायकोसंगेवर्त्ति
रूरूविन्यस्तानिमुखमुपविशतियांसासौत्रकक्षयोर्वैकक्षयोर्यथायोगंसंश्लिष्टयोर्बाऊयेनेनेतिपार्श्वमुन्ना
योरितिसंधितिलतंदुलकंपुनरेत्रैवतदुनयमितिदृष्ट्वात्तत्कालएवइष्टयेसंप्रयोगकालविशेषश्चरागकालोयत्रउंस

स्त्रिरलिंगतास्त्रियाश्चक्रिनसंबाधतातत्रवयंत्रयोगात्प्रागपयोक्तमालिंगनंपंत्रयोजनेननुसंवेशनप्रकारानुरोधाद्योज्यंबा
त्रवीयाइतिबात्रव्येनप्रोक्ताउपगूहनप्रकाराःसुवर्णनानस्त्यधिकमेकांगोपगूहनचतुष्टयंसुवर्णनानस्पबात्रवीयाइप
गूहनाष्टकादनेनविकल्पवर्गस्याधिक्यमितिकःप्रकारस्तेनोरोरक्षेन्यगोनजघनेनयंत्रस्यायोगेयोगेवाजघनमवपीड्यो
त्याधिक्यंदर्शयति॥एकांगोपगूहनचतुष्टयंसंपयोगकालइतिप्रतिवर्त्तनाएकेनांगेनसजातीयस्यांगस्याधस्येनसंश्लेषण
तूतयाचोक्तं॥एकमूरुहृदयमेवेतिपार्श्वसुप्तस्यपुंसःस्त्रियावाअत्रविशेषानाबाह्योरपिप्रयो--यस्योरुस्तनजघनमतिविपु
लंसप्रयोक्तेतिकेचित्तूसर्वप्राणमितिक्रियाविशेषणमतिपीडनंहिमांसरक्तानेऽसंतमुखकारिस्यात्तज्जघनेनजघनमिति
पार्श्वशयनेनवरांगेनसाधनेनाइवकेनावपीड्येत्येकेःप्रकारोनानेरधेनांगेनऊरुजघनेनयंत्रस्यायोगेवाजघनमवपीड्येति
द्वितीयस्तत्रस्त्रीजघनस्यातिशृंगारत्वात्सैवशीघ्रतोविशेषतोविपुलजघनाप्रकीर्यमाणकेशहस्तेतिप्रयोगसंस्कारः॥न
खादीनिस्वेच्छयाप्रयोज्यइतिवात्स्यायनेनतुफलमुपरिलेखयेन्नायकस्योपरितिहृदितच्छुःस्तनान्पाणुरुद्वासनेपार्श्व
शयनेवाएकांगेनिर्नीत्तस्तनास्यानायकोरक्तलेप्रविश्यतत्रैवेलुरसिनावमारोपयेत्स्तनमस्यसर्वांदेवंहिनायकःस्त

D&B BHAU DAJI

नानाराक्रांपिंडीत्तत्तमिवोरसिस्पर्शसुखमनुभवतिमुखेमुखमासज्येत्कपोलानसंघुटेपार्श्वसंघुटेवावक्त्रेवक्त्रंसंयो--ज्याहरणो
रक्षोदृष्टालक्षीकरणेनासङ्गनासिकयामुखनयनमध्यानुवर्त्तिनीत्वात्तसंयोजनमक्षोक्तिकललाटेललाटंहिस्त्रिराहस्यव
तत्रैवचावमारोपयेदितिवात्स्यायनिकाप्रयोक्त्रीतेनललाटिकेवललाटिकानायकललाटस्यसंक्रांतिविशेषेणालेक्रिय
माणत्वात्तेवाहनमपीतिलद्भ्रांतासुखकरणेनत्रिविधंसंवाहनमेगमर्दनंतदपिसंस्पर्शयुक्तत्वाद्उपगूहनविकारमे
वदृष्टव्यमितिकेष्वकालंत्वाचार्यःसर्वएवपृथक्कालोस्तीतिपृथक्कालमुपगूहनासंस्पर्शित्वेनाजेदेपिसंवाहनंका
लतोनिश्चमसाधारणत्वाद्उपगूहनंद्वयोरपिनरयुक्तंद्वयोरप्येकस्मिन्कालेकार्यकारीतिसाधारणंसंवाहनंतुपुंसाप्रयुक्तं
स्त्रियाःकार्यकारिस्त्रियावनायकस्येतित्रसाधारणमतोगीतादिवत्षष्ठ्यांमुखादनेकेशमर्दनेकौशलमित्यत्रदृष्टव्य
संस्पर्शित्वेवचुंबनादीनामपितद्विकारप्रदानप्रसंगादालिंगनविधावदार्च्यमाहाएतावतामितिएतावतांपार्श्व
स्थानांकथयतांपरेस्मनुपगूहनेइविधिमितिउपगूहनमुपगूहोघञ्चक्तस्तेनिरवशेषेकचित्कस्यचिदनिप्रायादिरा
सारंतुमित्रासंजातयेक्षिंपुनर्यप्रयुंजतेऽनुक्तातिदेशमाहाथेषांतन्निधायकत्वेनशास्त्रंसंजातंयेषांतेशास्त्रिताथेनैवंविधा

किंतुस्त्रेउयोस्त्रेस्त्रिताःसंयोगाःसंस्त्रेषाआदरेणैवावश्यानाश्रास्त्रिताइत्यत्रवेमुरतेरागवर्द्धनत्वात्त्रयोजाःसोप्रयोगिकाः
संप्रयोगप्रयोजनाःकिमितशास्त्रिताःप्रयोजाइत्याह।शास्त्राणामित्यत्रहृद्रागाहिशास्त्रोक्तमसंयोगेक्रमंचापेक्ष्यमाणाः॥
शास्त्राणांविषयःरतिचक्रेरागोत्पीडेप्रवृत्तेनहुशास्त्रितानामप्यनुष्ठानात्तदानीनशास्त्रेस्मान्नापिक्रमःसंयोगानांनपौ
र्वापर्यमुद्भावयेनप्रवर्त्तनंतस्मान्नूनंशास्त्रस्यक्रमस्यचानर्थक्यमित्यनुक्तमितिदूषयते॥ ॥उपसूहनप्रकारात्रयष्टमप्रकरणा
द्वितीयेधिकारेणद्वितीयोध्यायः॥ ॥आदितःसप्तमः॥ ॥एवंपरिस्पचुंबनादयःप्रयोक्तव्यास्तत्रापिकिंप्राक्चुंबनेनख
छेद्यंदशनच्छेद्यंवापश्चादितिगस्त्रेषांप्रयोगक्रमइत्याह॥नसूर्द्धोपर्यमितिरागोगवशादितिरागयोगाप्रागविशेषाहिनक्र
ममपेक्षतेऽयंतुविशेषोयदेषांप्राक्सयोगात्त्राग्पंत्रयोगेप्राधान्येनबाह्यत्वेनरागास्यासाद्यप्रबोधनार्थंप्रयो गोनायक
नायिकास्यांयंत्रयोगेतुप्राधान्येनेत्यर्थोक्तंप्रहणानमीक्षतयोस्तुसंप्रयोगेयंत्रयोगोप्राधान्येनप्रयोगइत्येवतदाहिप्रवृ ६१
द्धरागयोःप्राधान्येनघातसद्भावप्रहणावाबाह्यत्वेचतद्भावस्यसीत्कृतस्यापिवाबाह्यत्वेप्रागप्राधान्येनेत्यर्थोक्तंएकीय
मतमेतदुत्तरपक्षदर्शनायदाह॥सर्वेसर्वत्रेतिचुंबनादिपंचकंप्राक्प्रयोगेचप्राधान्येनप्रयोक्तव्यंरागस्यानपेक्षित।

त्वादितिचंद्रवेगोहिप्रायानेनाप्राधान्येनवाश्रयेयोगमपेक्षतेमंदवेगयोस्तुसर्वएवपक्षःअथंतुविशेषःपक्षद्वयेपितु
ल्यइत्याह।तानिचुंबनादीनिपंचप्रथमरतइतिरतस्यारंभेनातिव्यक्तानिनातिस्फुटानियथालक्षणास्यासमापनाहिस्त्रि
यिकयाविलंभनेवेतीदंवेत्यर्थकमेवप्रयुंजीतनसमुच्चयेनातद्यथा।चुंबनंवानखच्छेद्यंवाप्रहणंवाचुंबनंवासीत्कृतं
चेतिचतुर्द्धानखच्छेद्यंत्रिधादशनच्छेद्यंद्विधाप्रहणंएकंवेत्यनुलोमादशतावंतएवप्रतिलोमाएकविंशतिःप्रयोगाः
तथानूतत्वादित्यारंभकालेहिमंदोरागस्ततश्चमध्यस्थचित्ततानातिसहिष्णुताचेतितदनुरूपःप्रयोगस्ततपरमित्या
रंभादुत्तरेकालेसमधिकोरागयोगःस्यादेरपिचनिरपेक्षत्वमितितदनुरूपमतित्वरयाविशेषवद्विकल्पवर्ग्यानुष्ठा
नात्समुच्चयेनचेदंचेसत्रापिविंशतिप्रयोगाःकिमर्थमेवप्रयुंजीतेत्याह॥रागसंधुक्षणार्थमनेनक्रमेणारागोवर्द्धतइ
त्यर्थः॥अथयाविलिप्तरसंरतंस्यादितिसैवपरस्परस्परविरुद्धयोर्नचुंबनादीनांपौर्वापर्यंयदातुविश्रांतनार्थमुपक्र
मस्तदास्त्येवैतेषांपौर्वापर्यमुत्तरोत्तरस्याधिक्याभ्रहसाकर्तुमशक्यत्वादितालिंगनानंतरंचुंबनविकल्पाउचितेते
चचुंबनेनेदानवछानेनेदंविनेत्याह॥जघनारंभेतत्रवक्तुःपुरुषस्तनौयोषितःशेषाउभयोरपिउष्टमुत्तरमधरं

वांतमुखोमुखांतस्तत्वाद्यंतमुखिजिह्वयाचुंबनंवक्त्रतिएतेषष्ठमुच्छ्वासेनचुंबनमविरुद्धत्वात्सूर्द्धाचार्य्याणामतऊर्द्ध
संधिबाऊमूलेक्षितिजरूसंधिर्वक्त्रणंबाऊमूलंकक्षौतथापरंदशनक्षतंवक्त्रतिनासिमूलंकरोगमूर्द्धोघ्राताना मितितेषा
मेकादशस्थानानीतिमतंतरागवशादितियानिरागार्त्तानिदेशप्रवृत्तानिचुंबंतिदेशप्रवृत्तेश्चेतियथालाटविषयेघट
त्वाद्भ्रुसंधादीनितत्रस्थाचुंबंतितानिसंतिनतुसर्वजनप्रयोज्यासर्वेणजनेनप्रयोक्तुमशक्यानिशिष्टैरनुक्त्वा
दशकथानिऐतेषामष्टावेवस्थानानितत्रमुक्तलीक्षतेनवक्त्रेणसंयोजनेचुंबनमितिलोकप्रतीतेतत्रस्थानविशेषेण
यद्ग्रहणकर्म्मतत्पुनर्देदःकथ्यंतेतत्रचुंबनस्थानेआस्यस्यमुख्यत्वात्तत्रचुंबनमुच्यतेतत्रापुत्तराधरसं
युतकनेदेत्रिविधंतत्रकर्म्मबद्धत्वादधरप्रधिक्षतात्॥कन्याचुंबनानीतिअसंगताप्यजातविस्रंभत्वात्कन्येत्कन्येवना
यिकाएषांप्रयोक्त्रीबलात्कारेणह्यात्मचुंबतिनियुक्तामुखेनायकस्यमुखंस्वमाधत्तेनस्पर्शनेनाधिकायाःप्रवेशितंचोष्ठस्व
मधरंनायकेनकिंचिद्ग्रथीकृतलज्जानुगृह्णतीमिच्छंतीसमग्रहणेनकथ्यंतेक्रियतेतिवेदाहः स्पंदयतीतिस्वमोष्ठंधरंव

न्नयतीतितेनोत्तरमोष्ठमुग्रहेतेस्पंदयितुमर्च्छंतमपियदिचलयतिएकासेवसमग्रहणेनस्फुरितकर्मधरस्फुरणा
त्ईषत्परिगृह्णातिसर्वथात्रपानपगमात्समंनायकाधरौष्ठाभ्यांसमंततोगृहीत्वास्पष्टग्रहणात्समग्रहणेनाम
चुंबनंवक्त्रतिनिमीलितनयनालज्जायोजिकाग्रेणाधदयतिसर्वतोऽग्रमणंस्पृशंतीतत्तुंकरेणनयनेतस्यावज्ञा
दर्शयंतीसेवमवस्थामामर्यंदक्षतीद्यदितकमधरधदनासर्व्वत्रसंज्ञात्वेनैवकर्म्मतिदेशइसधिक्षतौवेदितव्येमेषामा
मुग्रहणेवप्रयोगइतीदानीशेषानायकनायिकानांकर्म्मनेदादधरचुंबनविकल्पानाहासमंमिलितोष्ठपुटेनाधरेपं
चकग्रहणंतत्रयत्सर्वमनिमुखंगृह्यतेतत्समग्रहणंयत्सावीक्षतेनोष्ठपुटेनसर्वंवर्तुलीक्षतंगृह्यतेतत्तिर्य ग्ग्रहणं
यच्चिबुकेशिरसिचगृहीत्वामुखंचुंबयित्वागृहीत्वागृहीत्वातेतस्तोतंपरस्परंधरयग्रहणमितिवार्थःतदेवत्रितयमवपी
डितेनवपीडाग्रहणात्सर्वत्रनपीडितमितिविशेषस्तत्रोत्पीडितेतुदृपीडितंयत्तिर्य ग्ग्रहणेसदृत
दवत्पीडितेतच्चूषणंमधरपानंचेतिनामद्वयेनोच्यतेपंचमग्रहणमाहाअंगुलिसंपुटेनेतितर्जन्यंगुष्ठसंपुटे
नपिंडीकृत्यगृहीत्वाततोनिर्दशनदशनव्यापारविनोष्ठपुटेनावपीडयेदत्रपीडनेपिंडितादर्पणेविशेष

पंचकेतदाऽनुष्टुबनेनाभग्रहणमेवंकर्मनिर्दादृष्टविशेषंमधरचुंबनमुक्तंत्रीणिकन्याचुंबनानिपेचग्रहणचुंबना
नीतितत्रकर्मणाचुंबननेदमशेषंसमाप्येवमवसरप्राप्तत्वाद्धरचुंबनेद्यूतमाह। द्यूतंचेति॥अत्रेत्यस्मिन्नधरचुंब
नेनान्यस्थानचुंबनोविशेषोनत्वाद्यूतमनुरागवर्द्धनंस्यात्तत्रजयफलत्वाद्यूतस्यलक्षणमाह॥पूर्वमितावयोःपरस्परंचुंब
तोर्येनपूर्वंप्रथमतोऽधरस्यविधिनासंपादनंतत्तस्मिन्मतितेनजितंकिंतदाह॥इदमित्यनेनतदानींहृद्योरतिमतपणं
सूचयतेद्यूतेचकपटेनाकपटेनवास्यात्तत्रस्त्रीकिंकैनैवचुंबनेनहावेवपरस्परस्याधरंचुंबतस्तदकपटंचवदतितत्र
तस्मिन्नकपटेद्यूतेऽनुक्तेनायकेनपूर्वमन्यतमेनग्रहणंचुंबनेनगृहीताधरलाञ्छिताऽकपटद्यूतेनापिकायाअव
लत्वात्रैवजिताशोभनेकपटद्यूतेवास्यास्मरनुरूपत्वाऽऽयंवदतिनायकेनतुकपटद्यूतेजेतव्यातस्याअननुरूप
त्वात्तत्रान्यतरस्याऽऽग्रहेयेनपरस्यकलहोवश्यंभावीद्यूतस्यकलहास्पदत्वादितिकलहयोऽनेरागोद्दीपनार्थमाह॥
साऽरुदितमितिक्रियाविशेषणंचैतदधरपीडोपक्रमानर्थमऽरुदितेनत्तत्केनकरंविधुनुयात्कंपयेत्पुरे
त्ऽईयेरुगवेनत्क्षान्तायकंक्षिपेद्दशेष्वेषमधरग्रहणंक्रुद्धादंतैःखंडयेत्परिवर्त्तेतमुखेनासक्रोवेत्कायेनाधारमो

क्षार्थंविवदेन्नैवजितास्मिमयैवजितमितिकलहयेत्पुनरस्त्वपरःपणइतिपुनःक्रीडामःश्वस्मात्पणाद्दयमपरःपणइतिब्रूया
त्तत्रापीतिद्वितीयेपिपरोहिंगुणमायस्यैदितिकरधूननाद्याधिक्येनऊर्यादित्यर्थंरुपकपटद्यूतमाह॥विस्रब्धस्यैतितस्मिन्ने
वमुखेमुखचुंबनद्यूतेऽन्तराविमुञ्चिकयानायिकाविस्रब्धनयेत्ततोविस्रब्धस्यमत्तस्यवाकस्मादन्यत्रगताचेत्साधरमवगृह्यो
त्पुरेनततोदशनांतर्गतमनिर्गमेन्नत्वायद्यातदंतर्गतमपिप्रमादान्निर्गच्छतिसापराधत्वात्सास्वीकृतीताधरामुक्तो
धरावाधयासंनवमुत्तरंव्यापारमनुतिष्ठेत्तत्रापिकपटद्यूतेस्खलितप्रमादोपेक्षयैवजयोरुक्तएवंकपटेनजित्वाह
यिसशङ्कितमितरवासंतपरिषणाऽऽक्रोशेन्मयाजितमिति—कुर्याद्यद्यास्यमित्राणिशृण्वंतिस्वसंख्यावातर्ह्ययंत्रजी
सीहानींखंडयामितेधरमितिनृत्येततत्परिनुष्ठाक्रवाचेतिएकोद्वारक्रमेणसमुन्नमितक्रणमुखेनेतिविदितसंस्का
रोविरसंनीतिकलहावस्थत्वात्रान्तीतियास्त्रियथार्हंयुक्तानिरागदीपनानिमन्यतेचुंबन्नद्यूतकलहस्थक
पटेचेत्सादोतदिप्रदर्शनमत्वादिदंतेनेत्यंतत्रत्रोक्तविधिमाह॥तत्सामितिसमयग्रहणेननायकोधरंचुंबंत्यानायि
कायोमयमपिनायकःप्रसंगादस्याउत्तरोक्तसमयग्रहणेनशुल्कीयाऽत्तरचुंबितमुत्तराधरग्रहणेनप्रासंगिकमिदंके

वलंतुसत्यधरेणप्रयोक्तव्यंथयाम्यत्वान्नासिकाप्रदपानवत्यासंगिकतेवतिर्य ग्रहणादीनामसंनवादेवमुत्तरत्रुंबि
तमेकविधमेवसमग्रहणंनामास्यनायिकापिप्रयोक्त्री यदिपुरुषोनजातवंजनोदयारपियुगपद्विधिमाह॥ उष्टसंदं
शेनतत्कनाम्यो ग्रहणंसंदंशस्तेनोष्ठहृदयमवगृह्यवक्रांतःप्रवेश्यनिर्चुंबेदितिसमूत्कारंस्वमोष्ठपुटंसंकोचयेदित्य
र्थः सर्वत्रचुंबनविधावापातेग्राह्योन्नारणंकार्यसंपुटकमोष्ठहृदयग्रहणादेतन्नतुर्विधेसमेतिर्यग्रांतमवपीडितेवाग्रा
त्तष्टनयोऽसमग्रोनिर्वास्त्रियेतित्रिविधमुत्कासंपुटांतर्गतत्वादेतमुखचुंबनविकल्पानाह॥तस्मिन्निर्तिसंपुट
चुंबनेऽतरोनायकोनायिकायस्यसंपुटकंप्रयोक्तुमस्यतिप्रयोक्तुर्विहत्तास्यात्ऽपर्यधश्चदशनाक्षिकपाघदये
त्समार्ज्जयेदित्यर्थः॥तान्नुजिकयोर्ध्वप्रसारितयाजिह्वांवान्नुजुप्रसारितयाघदयेड्डिकायुद्धंचक्रयोर्दितिशेषःपरस्पर
प्रेरणेनैतद्यतुर्विधमेतन्मुखचुंबनंदशनचुंबनंजिह्वाचुंबनंचेतिडिंडिकपुद्धनवदनरदनकलहइतिहगाहदनेनव
दनस्पर्शकापटेकपट्टचुंबनद्यूतेकलहउक्तःयदिनायकोपिडितोवातथाचेष्टतान्यथाकथंचित्कलहःस्यात्॥तद्यथा॥
दंदमधरमवपीड्यन्मसीकृतंवशिरोविधुनुयान्नुदतीर्मुपसर्प्पदृशंतीपतिदेशेसविवर्त्तमानोप्रतिनिवर्त्तयेद्विवदमा

नोप्रतिक्विदेत्तेषुत्वयमपरःपणइतिपूर्वकमेवतावत्प्रयोज्येदितिचब्रूयात्तत्रापिजेताद्विगुणमाप्नुयादितिपण
यसाधनार्त्तेसाधयेत्पूर्जितोपिविलक्षाद्धसेत्पूर्जितंश्मयेत्प्रकाशंत्यामिष्यामिष्येत्कक्रोचेत्तर्ज्जयंतीप्रतितर्ज्जये
त्कलांतीतक्षात्रसंज्ञायमनेनप्रतिवक्ष्यायेदाक्रयंतीप्रत्याक्रयेन्नत्वंतीकरतालिकयाप्रतिजोज्योजयेत्॥१॥एते
नेतिचुंबनद्यूतकपटेनवतत्रापयमेवविधिःतद्यथा॥पूर्वंनखक्षेयादिसंपादितेजितमिदंस्यादित्यादिःअत्रचद्यू
तप्रवर्त्तनेनवदशनहस्तानोग्रहणनस्तानेष्वेवमोहनेनस्यासीकृतद्यूतकलहस्तुप्रथमेनसंज्ञवतिग्रहणनकल
हेदृष्टमस्तुकृवलात्तत्रजेतासंसीकृतंग्रहणाद्यीयमानश्चसंसीकृतंग्रहणात्ग्रहणंप्रतीच्छेदेषामितिकलहा
नांतत्रा——तिईदृशेस्वचेष्टितैश्चंडवेगयोःसात्मनमेदवेगयोस्तद्विमर्द्दीकृमलात्तरउत्तरोष्टविधिमाहइ॥त
स्यामितिवदनग्रहणमितिहगाहदनेनवदनस्पदश——शनानांग्रहणेपरस्परस्यमुहमितिग्रहणपूर्वकंवद
नयुद्धंरदनयुद्धंवमाख्यातेदानंचेसेकश्चुंबयितुंहगाहदनेददातियाहयितुंवादशनान——नष्टेष्टक्लीतीयुनयो
र्ग्रहणदानपूर्वंकंवदनयुद्धरदनयुद्धंचेतिशेषोगंक्षिप्योष्ठांतस्मुखेसोन्येषुललाटादिस्थानेषुकर्म्मनेदात्रमचुंब

नेपीडिता चुंबनेमंचित चुंबनेमृदु चुंबनेचेतिचतुर्विधेस्थानविशेषयोगादितियद्येवंप्रयुज्यतेतत्रस्यादिवर्तस्तत्रोरुसं-
धिकक्षावक्षःसुसमेनपीडितेनाति मृदुतेनकपोलक्षामूलनासिमूलेषुपीडितैजलाटभ्रूचुकयोःकक्षापर्यंतेचुंबनमा-
क्षएंजलाटेनयनयोर्मृदुस्पर्शमात्रकरणमितोवमेवतेम – दाचुंबनेनेदाउक्तातएवावस्थानेदान्नामांतरंप्रतिपद्यंत
इत्याह॥सप्रस्थेतिमुखमालोक्यकयैतीत्याहितमावबंदर्शयतिस्वाभिप्रायेणेति यथास्वयंधृतिलनतेतथाचुंबतीत्यं
र्थः॥ एवंचसतितस्याएवरागसंधुक्षणाद्रागदीपनेनायकस्यचुंब्यमानस्यप्रतिबोधाद्जाग्रतो – प्येवमेवसंनवति
तत्रतदवस्थिकेसोप्रयोगिकैमेवस्वाभिप्राव्याघाताच्छेमिकपलक्षणमेतत्प्रमत्तस्यगीतालेख्यादिषुप्रसक्तस्यप्रमादा
व्याघाताच्छेविवदमानस्यलयासहकृतव्याघाताच्छेमन्यतोभिमुखस्यान्यतोदृष्टिव्याघाताच्छेमुखाभिमुखस्यमुख
स्यतोभिप्रायव्याघाताच्छेभिप्रायादिव्याघाताच्छेमितिपरांतरंचलितकमितिप्रमादादिनानायकस्यकथनेचलितकैतव
लक्षणेतीतिस्वृतदंताचलयतीसचूततःसंज्ञायांकन्चकितकैत्रत्रनायिकैवप्रयोस्त्रीयोगतेचिरात्रावितित्रसं
चारवेलायामागतस्यप्रयोक्तुःसंबंधलक्षणषष्ठीत्रायनमुज्ञायाःप्रयोज्यायारागतश्चपुनरितिपातिबोधिकैप्र

स्थिताच्चनुष्पातंकर्तव्यायोजनंमुखावलोकनस्वाभिप्रायानावाज्ञागदीपनान्नविद्यतेतत्रविस्वस्त्रिकायांरागदीपनं
सापिस्वितिप्रातिबोधिकेनावज्ञिज्ञासार्च्छिनीकिंचपरुषमिमप्यनुरागोस्त्रिनेतिसंमानार्च्छिनीनायकादेववैलक्षण्य
मुत्पाद्यतिव्याजेनक्षत्तकनिरूपयाज्ञायितेत्यर्छः यदिमपिनावितस्तराप्रतिबोधकंदद्यान्मानयितावाक्षुपितेतिमाने-
नपादपतनादिनासंमानाच्चापयेदेतत्त्रिविधमावस्त्रिकैसमागतयोराह॥आदर्शइति॥ऊर्ध्वदीपाद्यालोकेप्रयुक्तेप्र
योज्याइत्युपलक्षणार्छेवान्नायकस्यापिप्रयोज्यस्यविशेषानावाच्छायाचुंबनमितिदर्पणादिषुप्रयोज्यप्रतिबि
बस्यसमीपालौकिकमेवचुंबनंवैहासिकंकार्यमाकारप्रदर्शनार्छेमितिचुंबनावसूचकमाकारंप्रदर्शयितुमिस
र्छः यतस्त – – दृष्टोनरोमन्यतेमय्यनुरक्तोयदेवकारयतीतिऊर्ध्वेनवैहासिकंकिंतुछायावदनंविदध्या
देवमित्याकारप्रदर्शनार्छेवाजस्पेतित्वांकगस्यलतीकस्यचित्रकर्मणाआलेख्यस्यप्रतिमायामृत्खिन्नाकाष्ठादि
मयाःप्रयोज्यासप्रतीचुंबनेसंक्रांतकैतदध्यारोपादालिंगनेचसंक्रांतकंयथासंनवेचुंबनाधिकारेपित्रमंगाङ्
कैछायाचुंबनसंक्रांतकंवेनयमावस्त्रिकैस्पर्शगोचरातीतयोरनलिङ्गसंज्ञाषण्योरसमागतयोर्दृष्टव्यंतयो

त्याकारप्रदर्शनार्थंनिशिरात्रौप्रेक्षणकेवानटादिदर्शनेवास्वजनसमाजेवाज्ञातिबैधुष्कसंनूयस्त्रिष्वप्रयोज्यायाःस
मीपोपविष्टस्यप्रयोक्तुरुपलक्षणार्थंत्वत्प्रयोज्यस्यवासमीपोपविष्टायाःप्रयोक्त्यासहस्तांगुलिचुंबनमितितदाहस्व
स्मुखनत्वात्" मन्यापदेशेनात्तष्पनदेंगुलिचुंबनंसंविष्टस्येतिनायिकासमीपेशायितस्यचतद्धस्तांगुलिचुंब
नेचतदानीमुभयोरपिमुखनत्वात्तत्रहस्तांगुलिचुंबनस्यद्वावपिप्रयोक्तारौपादांगुलिचुंबनस्यनायिकैवननरो
गर्हितत्वात्संवाहिकायास्त्वितिनायकैसंवाह्यतियाकाचित्संवाहनव्यपदेशेननायकमनि-क्तेआकारयंत्यानावस्त्र
वकमाकारंग्राह्यंत्यात्रकामायाश्चेतिचुंबितुमनिच्छंत्याश्चनायिकाकारस्यागृहीतत्वादतःक्षतकनिद्रयासा
नायकस्योद्घोष्यंबितैवदनंनिधत्तेपादांगुष्ठचुंबनंतुपादावाक्षिप्तसंवाह्यंलाञ्छितिकारितमपिनदोषायमुखो
गुष्ठयोस्तदानींपरस्परास्लेषसंनवादेतानंगुलिचुंबनादीनिस्पृष्टकादिनाश्रोढगात्रस्पर्शयोरननिप्रवृत्तसंना ६६
षणयोरसमागतयोरनियोगीकानीत्यनियोगप्रयोज्यानिछायाचुंबनादीनितदानींप्रयोगांतानिचलौकि
कचुंबनवत्प्रयोक्त्र्यानिकर्म्मनेदासंनवात्रप्रयोगानिकालयोःसामान्येविधिमाह॥नवतिवात्रेति-क्षतइति

सांप्रयोगिकेआनियोगिकेवात्रैप्रयोक्तृक्षतेप्रयोज्यःप्रतिक्षतेऊर्यादिकोदाहरणार्थंमाह॥ताडितेचुंबनेचेत्पन्नत
रःसंप्रयोगेस्वेनमिवेनंमन्यमानोनिर्विद्यतेततश्चनिवृत्तःसंप्रयोगःस्यादनियोगोवाकारितेनावचुंब्यतइतिपशुमि
वपरिनवेत्ततश्चनसमागमोर्घःसिध्येततत्रापिकरणेनचतेनैवेतियेनैवकर्म्मचेदेवंसंप्रयुंक्तेतेनैवकर्म्मनेदेवंसं
प्रयुक्तेतेनैवप्रयोजयेदेवंरतामाकारग्रहणेनस्फुटरसंस्यात्तच्चित्तानुविधानादितिचुंबनविकल्पानवमंप्रकरणंद्वि
तीयेधिकरणेतृतीयोऽध्यायः॥३॥ ॥एवंचुंबनेनोपक्रम्यतत्रोधिकेननखलेद्येतोपक्रमयितुंनखरदनजातयश्च
त्वेतेनखविलेखप्रकाराइत्यर्थः॥ ॥तदेवस्वरूपेणसंदर्शयन्नाह॥ ॥संघर्षात्मकमितिं॥प्रदेशस्यनखैर्विलेखनंसंघ
र्षणमवयवस्थकरैस्तत्रनखविलेखनंतत्स्वभावाच्चरागद्वेषसंयोगेनखाख्यंतुदबंधनंतच्चरागाद्येस
तितत्रछेद्यस्थानावान्नखविलेखनस्यैवप्रकाराःकथ्यंतेतस्यक्वप्रयोगःकदाचेत्याह॥तत्रेति॥नखविलेखनस्यावं
उद्वेगयोरितिमैदमध्यवेगयोर्नित्यप्रयोगःकदातद्दीत्याह॥प्रथमसमागमेतथाप्रवासप्रत्यागमनेतयोरुक्तैवि
तयोःप्रवृद्धरागत्वात्तवासप्रत्यागमनेस्मरणंचोक्तप्रसन्नायामितिनायकेनप्रसादितासतीहर्षाद्धिवृद्धरागानव

तिमत्तायांचमद्यप्रदेनागस्यास्यकृतत्वादेवकुद्धप्रसन्नमत्तेत्यनापकेऽष्टयंचंडवेगयोस्तदावप्रयोगोनिसमर्थोक्तंसंथाद
त्राक्षेद्यैस्यप्रयोगदृश्यैवतस्यैतावताऽऽख्यात्वादितिदेशास्तिनखरूपप्रपियोज्यंरागविद्वेषौसंघर्षात्मकंदर्शनछेद्यंराग
मोद्येनुदर्शनग्रहणमितिसात्म्यवशाद्धानयोःप्रयोगोयदितप्यांचंडवेगौप्रकृतिसात्म्याभ्यसेतांतदानेवंपर्यंतस्यदि
तिनखविलेखंस्वरूपतइतिसंस्थानतोद्विवि———तरूपतदरूपवद्यतत्रयत्कस्यचिदनुकारितरूपैरेषप्रकारमाछुरि
तकादितस्यलक्षणंवक्ष्यतियदनुनुकारितरूपवस्त्रिविधंमृदुमध्या——त्रयोगास्त्रनालिकक्षास्तैनगलदृष्ट्य
घनोरुधेतेष्वेवद्रुनखच्छेदैरत्यर्थंनिवृत्तेरित्या। चार्यणांमनमुत्तरयक्षदर्शनात्रत्रगलदृतिसामीप्यात्तदार्द्रजघनश्रो
ष्टःसमुदायोकटिनागेतदेकदेशेचश्रोनागेवर्त्ततेतदिहसमुदायदृष्टिस्तेननितंबलेखनमपिसिद्धंतथोच्यते
ग्रीवाकक्षौरुकक्षेषुकटिपृष्ठस्तनेषुवासंप्रयोगेप्रयुंजीतनखच्छेद्यानियोषितामितिः॥२॥प्रवृत्तरतिचक्राणामि
तिप्रवृत्तरागोत्पत्तौअन्योन्यास्थानमितिपंगप्रसंगेवासिद्धंसर्वमिवनखकृतस्यस्थानंयद्येवंतथापिशास्त्रकारोरूपव
तांनियतस्थानेवक्ष्यतितत्रहिपरनागेनखनिपतइतिछेद्यस्यनखाधीनत्वात्तेषामाश्रयतःकल्पनातोगुणतःप्रमाणत

अथविधिमाह।तत्रेतिनखकर्म्मणिसव्यहस्तानीत्याश्रयभावोनवामोहस्तोयेषामितिदक्षिणस्याश्रयशब्देनव्यापारोदे
षांनेगोपिस्यात्वत्प्रयोगाणीत्यनेनघटितात्राणिद्विशिखरकाणिवाक्रकचमुखवत्कल्पितानितत्रिशिखरका
ण्यनविस्तीर्णस्थूलत्वाद्गुलेर्द्विद्यंततद्विपर्ययाणिमध्यमंदवेगयोरित्यत्रैकंतत्रेषत्पृष्ठाग्राणि शूकान्तानिमध्य
वेगयोःप्रमृष्टाग्राण्यर्द्धचंद्राकृतीनिमंदवेगयोरितितिस्रोनखकल्पनागुणानाह॥अनुगतराजीन्यनुगताविवर्त्मरा
जयोलेखायस्यसमग्रनिष्पन्नतदृष्टमुक्तजमागंतुकमलाभावादतलिनंनातिनमुन्नतंविवर्द्धिघुमस्फुटितैवर्द्धन
शीलंमृदुनकाष्ठप्रख्यंस्निग्धदर्शनमितिदक्षतइतिदर्शनंरूपंतत्सदृशोवर्जुजमितिनुद्गतनुरूक्षमस्पेतिप्रमाणत
स्त्रिधातत्रदीर्घाणिदुस्त्रशोनाभिरस्त्रशोनयितुंशीलंयेषांनखच्छेद्यकर्मुमक्षमवादलोकदर्शनेश्चित्राहीलियोषि
द्भिर्दृश्यमाणानितासांचित्तंहरंतीतिहिगुणहृद्ययुक्तानिस्पर्शकरत्वात्प्रायोत्रोगौ——नांकस्थानिकर्म्मसहिद्यूनिलेख
नादिकर्म्मसहंतेदीर्घानितिनतुनखतेविकल्पयोजनान्यहृद्यंशादयोयेविकल्पास्तेसंपादनासुस्वेछावशात्तानिप्रयोक्तृरि
छयास्थानेयास्थानेयावपातःसविद्यतेयेषांनतुदीर्घाणमितिगुणहृद्यंतानिखररागत्वाद्द्विगुणात्मानोमध्यमास्य

दीर्घाणिनातिह्रस्वाणुनयनोजिदीर्घह्रस्वगुणनासिकानिवेक्षणस्पात्वायशोमद्रारागश्चिकाणामाछुरितकालेदर्शनेक्षणेपर
नागार्छेक्षप्रयोगस्थानमाहतैरितिमध्यमैर्नखैःपंचभिरपिसुनियमैतैरितिसुसंश्लिष्टैमध्यमावस्थापेक्षयाहदंक्वचनश
गसंश्लिष्टानेवस्थानेनिवेशंप्रेतेतत्तश्चतैरात्मप्रमाणानिसुसंयमितानिनवतिनखागेवसुसंयमितानिनोकेतथाच।
योगदर्शनाक्षेपुकरणप्रितिलद्यीक्रियायस्मिन्नितिययाक्षतंननवतियदाहानुकृतलेखमितिकिमर्छेतदित्याहास्प
र्शमात्रऊनाशेषंचकरमंतदितिस्पर्शनक्रियायानखपातादिभिरुत्पन्नखेनप्रतिनखास्फालनाद्दर्दमानचरुचटाश
ष्टंयदेवंविधंकर्मतदाछुरितकंनखैराछुरणादेवंचनखलेद्यानावेतत्रहेतुर्देशेधरेचसर्वासामेवनायिकानामाछु
रितकमेवनान्यत्रखकर्मेतिदर्शनार्छेमुनयोग्रहणांस्तनयोराधिक्येनघयोक्तव्यमितिख्यापनार्छेवचनंतत्रास्प
र्शक्रियाकरणादन्येषुतुस्थानेषुवस्थापेक्षयाप्रयोगमाह॥प्रयोज्यायोवकन्यायांतत्प्रयोगइतिविस्तेनणार्छेनान्यस्प
नखकर्मणःसंवाहनेयत्रयत्रस्थानेमर्दनंतत्तत्रशिरःकंडूयनेशिरस्येवपिटकावनेदनेस्फुल्लपिटकानांशा
रीरेस्थानानांनेदनेतद्वणएवव्याकुलीकरणेकिंचित्कर्तुमप्रयछंस्तानीषणेननयेदर्शयितुमित्यर्छेएतेसंवाहनादि

ष्वावस्थिकाःसर्व्वास्त्रेवनायिकासुत्रस्यावस्थिककार्यवशान्नायिकापिप्रयोज्याग्रीवायामितिग्रीवायाश्चबहिर्मुखाःस्तनए
वेत्यर्धमुखात्रर्द्धंस्यद्दक्षोर्द्धंदक्षःसव्यश्चेणकनिष्ठामुखेननिष्पाद्योमध्यमानखेनार्द्धंदक्षणतावेवद्वावित्यर्द्धंद्वौक्रोड
त्यवेनपरस्परानिमुखौमंडलंतदाकारत्वान्नाभिमूलेरसनानायकवदेवस्थितेकुंदरयोनितेत्वस्योपरिरूपकयोरंतनिहि
तप्रतिरूपकंमनोहारिवंक्षणयोरूरुसंध्योःकर्णिकारलेकारवद्घनस्यसर्वस्थानेतिलेखायाःसंस्थानविशेषाद्भावान्न
स्थानविशेषास्तेनग्रीवात्रिकएषपार्श्वोरुमूलबाहुनातिदीर्घस्थानविशेषाद्यंगुलाग्रंगुलावाप्रत्यग्रशिखरनिष्पाद्या
मेवेतिलेखास्तनमुखाद्रुस्थाप्यतोवक्रीकृतायाप्रनखखंडवत्स्तनकंठमूलकरोतिपंचभिरपिनखैःसूच्यग्रशिखर
कैश्चूचुकानिमुखाद्दतिस्तनमुखस्याधस्तादंगुष्ठंकखंवि-स्योपरिचसंश्लिष्टांगुलिनखानिचूचुकस्थानिमुखमार्धये
न्नपूरपदकैतदाकारत्वादतिनूपुरपदकंसप्रयोगश्चाधयेतिनायकंसप्रयोगश्चाधायस्तस्याविधेयेसर्व्वाएव
हिस्त्रियःस्तनमुखंसर्वनखविलुप्तंनवक्षमन्तेतेतियोक्तंस्तेमनसितत्वंगेसखिप्रागेववर्त्तते॥स्तनेवक्षेवि
शाजाक्षिप्तेत्रिशिखपदंकितमितिरा॥स्तनचूचुकइतिसामीप्येसप्तमीसंनिकृष्टानीतिनखाग्रपंचकमेकीकृ

त्पावष्टभ्यानिदध्यात्तत एवपद्मनिमेनिरुष्टनिशाशुतकंतत्पदाकारत्वाऽधस्तलपत्रकाकृतीन्पुत्पलपत्रसंस्थानतदे
कमेवस्तनपृष्ठेमेखलापृष्ठेचेतियथामेखलानिबध्यतेतत्रपथिग्रहणान्नैकमपितुतिर्यगुत्पलपत्रमालामेखलामिव
शोनार्द्धनिदध्यान्नाभिमूलस्तनमंडलमध्ये—नायकरत्नवदानातिस्मारणीयकमितिप्रोषितस्मारयतियत्तरखेद्यंखे।
रवाख्यंत्तत्पलुटोबद्धलमितितर्ज्जनीकर्तयणीयततःसंज्ञायांकन्ततःपयोऽपायाऊर्द्धोःप्रवासंगछतःप्रछन्नस्यनायक
स्यप्रयोक्तुःस्वनपृष्टेसाद्वंत्रौकिकसमंहिताइतिनिरंतरामेखलार्द्धमानूरुविप्रयोगइतिवतस्त्रोदीर्घप्रवासेनिस्त्रीक
स्वप्रवासेसंख्यांकवत्तेखवाएषामर्थचंद्रादीनांदेशकालकार्यवशान्नाधिकापिप्रयोक्त्री——कर्म्माणीत्येतानिनखछे
द्यानिरूपवंतीत्यर्थः॥अरूपिणांत्वनिबद्धरूपलोत्वात्तत्स्थानानियमस्तत्रैवोक्तस्थानेप्रयोगस्तेषामतिदेशमाह
आकृतिविकारयुक्तानीतिसंस्कारविशेषयुक्तान्यन्यान्यपिपद्मिकसुमकलशपत्रवल्ल्यादीनिनखकर्म्माणिप्रयोक्तृ
व्यानयने——त्यस्यापिकर्त्तयंत्तत्राचार्याणांमतेविकल्पानांमिलितेषांछेद्यप्रकाराणां
निरूप्यमाणानामानेसादृतस्तान्क्रोत्रिसमीक्षितुमर्हतीतिसंबंधस्तदनिसमीक्षिणांकौशलमप्यपेक्षणीयेतस्य व

प्रतिविकल्पंनिन्नत्वादानेत्यभित्याह॥आनंत्याच्चेतिकौशलविधेःकौशलंकरणंसवनान्यासंविनेतयमपरस्तृतीयोपे
क्षणीयःसोप्येकत्रतोन्यत्रनकौशलेनिष्पादयतीतिसर्वगामिनानवितव्यमित्यत्राह॥त्रिभ्यासस्यसवगोमित्वात्तदिय
महतीपरपरेतिकःप्रकारानत्रिसमीक्षतेकिंचरागात्मकआछेद्यस्तिरागजन्यत्वात्तदात्मकंनखछेद्यंरागविवृद्धौहि
नखविलेखनंतच्चतदानींरागांधत्वादरूपवदेवप्रयुक्तोकोत्रछेद्यवस्तुनिष्प्रकारंप्रयोक्तुमर्हतितदानीमलंविकल्प।
मपिनवक्तव्यमितिनवतिहिरागेपीतिहिज्ञाष्टोवधारणेरागकालेपिकेषांचिन्नत्पाननेतेवैचित्र्यापेक्षाछानवत्वेवा
पिज्ञाष्टरागकेपियदाहवैचित्र्याच्चेत्पाद्यरागेत्तत्रिमरागेवरंतेपरस्परस्परागहत्यद्यमानःसन्विनावैचित्र्येपि
तिनज्ञाननाछेचवैचित्र्यापेक्षयाकेपुनस्तेरागेसमरागेचवैचित्र्यमपेक्षंतइत्याह॥वेजस्समाएंयुक्ताश्चेतिनख
याःयुक्तादेवदत्तासदत्प्रयोगणिकास्तत्कामिनश्चमूलदेवेतसदाश्लेचविशिष्टरतार्त्तिनःपरस्परस्यप्रार्थनीयास्त
ज्ज्ञानवंतिमान्यदन्यत्रखलरतमितितत्रतेषांवैचित्र्यमेवरागंजनयति॥धनुर्वेदादिघपीतिज्ञास्त्रांतरंणास्मा।
धर्म्मेदर्शयितव्यादिशब्दात्कुंतखड्गादिशास्त्रंपरिग्रहःशास्त्रंकर्म्मशास्त्रंचेतिज्ञानविद्याकर्म्मविद्याचेतिद्विधाविद्या

धनुर्द्वेदृष्टिपरशरणमागच्छतांशरीरस्वेदनमेकसंधानेनानेकशरमोक्षणमित्यादिकंकर्म्मवैचित्र्यंकिंचनरिङ्कामस्त्र
त्रैयत्रवैचित्र्यमेवमुख्यमनिप्रेतमन्यथानागरकानागरकयोःकोनेदःसर्व्वत्रचवैचक्षण्युक्तेषुवैचित्र्यप्रतिषेधमाह॥
नत्वितिपरपरिगृहीतामुवैवक्षण्युक्तास्वप्येवमितिवैचित्र्युक्तंतासांप्रयोक्तुन्नायकोपनोप्यनास्वन्नेघिस्मृ
जघनवेक्षणादिघनुस्मरणर्द्धमितियेनखलेद्यविशेषास्तान्दृष्टास्मरंतिनित्समागमस्यदुर्लभत्वात्प्रागवर्द्धनाच्चेति
प्रमोदमात्रस्वरूपत्वादिसृष्टिजक्षणंप्रीतिंमङ्गतींजनयति॥स्मरणमधिकृत्यात्वमतिरेकाख्यांप्रशंसामाह।नाव
क्तानीतिगूढस्थानादिघनिनवःप्रथमंसमागमइवप्रीतिःस्नेहःपेशलात्रक्तत्रित्रिमात्रोत्सृष्टेघनुन्नयविरयतित्व
क्तेषुपरानवविनाशंगागायतनंसंस्मारीतिरूपंयौवनंगुणाश्चेतिरागायतनंतस्मारयितुंशीलंयस्येतिनक्कृतेर्
र्शनात्रूपादिषुस्मरणतःप्रीतिवासनात्वबोधःसामान्येनप्रशंसामाह॥हरादितितत्प्रकारमनुपलक्ष्याप्युछिष्टं
रिक्तुकंबकुमानोतिगौरवंपरस्मापियेनापिनसंगतारागयोगइतिरागेणयुज्यतइत्यर्थःउरुरुषश्चेतियथाउरुष
श्चेतियथाउरुषस्यतथायोपितोपिउरुपंदृष्ट्वारागःप्रदेशेउसदृशेउदंतयइणंतुल्यफलत्वदर्शनार्थंसंगिकं

विचित्रिवोविलिखितेस्तपश्चरणादिनिनियतमपिप्रायश्चलयतीतिप्रक्तेरित्यर्थः॥नान्यदितिरागयोगोत्पटु
तरंरागवृद्धीयोग्यतरंकर्म्मणोगतंयथेतिछेद्यानांपदत्तयोपथादेर्हांतरस्थितापिनतथालोकेन्यदस्तिसंपद्यो
गेपिरागवर्द्धनंपूर्व्वपूर्व्वमितिवक्तिनखरदनजातयोदशमंप्रकरणं॥ ॥छ॥ ॥इतिद्वितीयेधिकरणेचतुर्थो
ध्यायआदितोनवमः॥ ॥एवंनखछेद्यानुपक्रम्यतदधिकेनदशनछेद्योपक्रमितुंदशनछेद्यनिधयस्तथा
लिंगनादयोदेशप्रवृत्तिमनुरूप्यप्रयुज्यमाणानखरागहेतवइतिदेशोनवादेरुपचारइतिप्रकरणद्वयम
त्राध्यायेतत्रछेद्यस्यस्वरूपविषयकज्ञानोपपूर्व्वत्रनिर्द्दिष्टत्वात्स्थानानीत्याह।उत्तरोष्ठमितिचुंबनसंबंधत्रापु
त्तरोष्ठश्छिद्यमानप्रमुखावहमंतर्मुखंस्त्रिकोशेषमपिदशनगोचरत्वान्नयनस्यछेद्यासंनवात्यंतपीडाक
रत्वाद्रूपवैरूप्यकारणत्वमुत्कारोषालललाटाधरोष्ठगलकपोलवक्षःस्तनास्तथालाटानांभ्रूसंधिबाहूनांनिम्न
लानिसंतितानिस्थानानिनतुसर्व्वजनप्रयोज्यानीसेतत्रसर्व्वेषांचुंबनेसदैकविधत्वाद्दशनरदनस्थाना
निदंतविक्षेपनस्थानानुत्तरोत्तरवैचित्र्यदर्शनार्थंचुंबनविकल्पानंतरंमिदंनोक्तंगुणानाह॥समाश्रकाश

त्वाच्युत्पत्तेश्च निष्पादयंतीति स्निग्धछायाश्रपरुषारागग्राहिण स्तोऽलनक्तणादौ नपुष्पदंताइतिगुणद्वयं।
शोनार्हंयुक्तश्रमाणतस्तक्षणानष्टश्वेतछिद्रघनास्तीक्ष्णाग्राइतिगुणद्वयंछेद्यार्हंशोनार्हंचराज्फक्ताइति
मध्येस्फुटितालेख्याउक्तायेषामित्यादिताम्यादिषुद्रष्टव्यंगुणविपर्ययदोषाःसिद्धाश्रपित्रमाणदीर्घव्याप
नार्हंपुनरुक्तंतेनरागाग्राहित्वेनदोषस्ततःशुद्धोएवदशनाःप्रायशोवर्ण्यंते॥अत्रापिराजुक्तपरुषविषमा।
ननकोतिकरत्वापरिपंथित्वेऊचेवादीनांतुशोषाणांकार्यकरणेश्रमासमर्थोदोषाश्चछेदनविकल्पाइतिसंक्षेप।
तउक्तास्तेषांलक्षणंप्रयोगस्थानेचाह्यरागमात्रेणेतिरागएवरागमात्रंस्तेतानावादतिलोहितेनेतितस्माधिक्य
मारुतेनविनावनीयंविशेषेयंमेवंचमूढमिवमूढकंमस्फुटितत्वात्तदेकेनैवरागउदंतायेणवष्टभ्यनिष्पाद्यतेदो
च्यतेमूढकंयदापीह्यनिष्पाद्यतेतदाजातश्चयथुत्वाऽछनकतऽनयेमूढकमुछूनकंचबिंडरित्यर्थमिति
तिशुष्कश्चार्हंबिंडश्चवक्ष्यमाणलक्षणस्त्रितयमधरमध्येतेषांस्वल्पान्नागत्वात्तउछूनकस्यवैशेषिकं
स्थानमाह॥उछूनकंपवालमणिश्चवक्ष्यमाणलक्षणःकपोलेतस्यशक्यक्रियत्वात्॥कस्मिन्कपोलइत्याह

सव्यकपोलमंडनानीतिपद्माकर्णशूरश्चारुत्वाद्यमेवकर्णोविन्यस्तोवामकपोलस्यमंडनंतद्यामद्योक्तं॥दशछेद्यंचुंब
नंसतांश्लक्ष्णरागमंडनंदंतोष्ठसंयोगासनिष्पादनेनेतिउक्तंदंतोष्ठान्योवास्थानस्यसंयोगोयक्ष्यंवोपीडनंतद्या
यद्योक्तं॥दशछेद्यंचुंबनंचसतांश्लक्ष्णरागमंडनंयस्मात्सिद्धेर्निष्पाद्यंतेऽनेनेतित्तत्वात्तद्याह॥तदाग्यासात्प्रवालम।
णिरिवलोहितःक्षतविवर्जितोदंतौष्ठविन्यासोनिष्पाद्यतेमणिमानायाश्चदंतौष्ठसंयोगाभ्यासनिष्पादनाभि
द्धिरित्येवंत्रत्रापयमेवप्रकारःकिंत्वेकंनिष्पाद्यंतदनंतरमपरमपरंवायावन्मालाभूतेतिअत्रयदेशायाइतिस्था
नापेक्ष्यातत्रगलेषुत्रमात्रायाअधरेतिलमात्रयास्त्वचोदशानद्वयसंदेशयेत्युत्तरेणाधरेणचदशनापेक्षणत्वच
दशनापेक्षणत्वचमात्तप्यसंदंशःखंडनंतस्माज्जायतइत्यर्थःबिंडुसिद्धिरितिबिंडुरिवबिंडुःस्वल्पदेशखंडनाभि
द्धिरित्युत्तरेश्चतुर्निर्दशनेस्वल्पदेशायास्त्वचोयुगपत्संदंशजइत्यर्थःबिंडुमालातदाकारत्वात्तस्मान्मालाद्वय
मपीतिमणिमालाबिंडुमालाचगलनकक्षवैक्षणप्रदेशेषुश्लथैवक्षादेर्षांलनालाटेचोर्ध्वोरितितत्राप्यूर्ध्वोस्तिल
पंक्तिरिवस्थितास्यानतिर्यक्परिमंडलमिवेतिमुक्तकमालायोर्विछेदेपिपरिमंडलमिवलक्ष्यतेविषमक्रमरकयुक्त

मितिविषमैःदृष्युमध्यमूलैर्दर्शनपदैःसमंततोयुक्तंखंडाच्चकंतत्रादश्यास्तनदृष्टेसोकुर्याच्छोनितत्वाच्चउरु
षस्यक्वसीत्यर्छादवगंतव्यंतच्चकंगोपग्रहेणनिष्पाद्यंसंहताइतिस्तनदृष्टस्यैकतोनागास्वल्पदेशोत्वचेदशनदे
शसंदेशेनचर्च्चयेद्यावदपरंनागमित्यनेनक्रमेणोपर्युपरिचर्वणान्निरंतराप्रदीर्घाबक्त्रंश्रुतस्त्रःषट्वादशनपदंप
क्वयोनिष्पाद्यास्तासोवांतराजानिसंमूर्छितरक्तत्वान्नाम्नाणिनवः - - - राहस्येवचर्वणाद्राहचर्च्चितकंस्त
नदृष्टएवबक्त्रमांसत्वाडनयमपिखंडात्रकंवराहचर्च्चितकंवक्ष्येवंउवेगयोस्तस्मात्पाद - - थिकाकापि
प्रयोक्त्रीदृष्ट्याउनयोरपिशास्त्राधिकारादेशकालकार्य्यवशात्किंचिदेवकस्यचिदसाधारणमेतावंतिदश
नछेद्यानिसोप्रयोगिकाल्पक्तानिप्रयोज्यारीरेप्रयोज्यमाणत्वादनियोगित्वंसंनवादाकारप्रदर्शनोनाखंसं
क्रोतिकमानियोगिकमाह॥विशेषकइक्षुनूर्जपत्रकादिकल्पितेतिलकेकर्षुरेनीलोत्पलादौपुष्पापीडनै
इक्षुफलक्षणेशोखरेसंसक्षितंतोक्षलीपत्रेतमालपत्रेसुरनिष्पेषंगलेखीक्षतेएषाछेद्यविषयत्वादितिशास्त्रः
प्रकारेप्रयोज्यागामिष्यंतीतिगामिनः नविष्यतिगम्पादयइतिनिपातनात्प्रयोज्यागामिनोविशेषक

दयोगमिगम्पादीनामितिसमासस्तेषुदिछेद्यानिसंक्रोतकान्यनियोगिकानिनवेतिनखदशनछेद्यादीनिनखछेद्य
मानियोगिकंप्राङ्नोक्तमिहैकविषयत्वादेकीकृत्योक्तंदशनछेद्यविधयएकादशमंप्रकरणं॥ ॥देशप्रवृत्तयोदे
शप्राउपचाराःस्मृताइह॥ ॥देशात्म्यादितिल्यब्लोपेपंचमीसात्म्यंहिविधेदेशतःप्रवृत्तितश्चतत्रखुबनादीनांयेनय
स्मिन्देशेसात्म्यमवस्थितेतदपेक्षतेनतत्रयोषितउपचारेस्वयं - छीलनत्वेउपलक्षणमेतत्पुरुषाननियोषित
त्रमध्यदेशस्यप्रधानत्वात्तत्सात्म्यमाह॥मध्यदेशइति॥हिमवद्विंध्ययोर्मध्येयत्प्राग्विनशनादपिप्रयागेवप्र
यागाद्यमध्यदेशःप्रकीर्त्तितः॥१॥इतिनृगुरुगंगायमुनयोरित्येकइतिवसिष्ठःत्रयमेवशास्त्रकृतोप्राधान्येनानिर्दे
तस्तत्रनवामध्यदेशेपुरुषोपचाराःपुरंध्रिषुविसमुदाचाराआर्यप्रायत्वात्खुबनादित्रयंद्वेषुशीलमासालिंगनमिछे
तिप्रहणनेषुमध्यानोवाक्षीकादशप्राउत्तरापथिकाआवंतिकादाक्षिणात्यादौत्रेतेषुस्त्रियोरुचयोश्चि
त्रकर्मसुदाचारानिराचाराश्चनिन्नमर्यादाइत्यर्छः॥मूलाराष्ट्रिकाइतिनर्मदाकर्म्मदाविषययोर्म्मध्येमहाराष्ट्र
विषयस्तत्रनवाःसकलायाश्रुतयश्चपांचालिकागीनाद्याश्चप्रयोगेणरागस्तासांनवतीतित्रयोगग

रागिणः अश्लीलेग्राम्यपरुषवनिष्ठुरंवाक्यंवदंतिसहंतेवेतितत्रियाः रायनेवेतिसंप्रयोगेरत्नसोपक्रमाइतिधृष्टत्वा
दृष्टत्वरत्नसेनपुरुषमनियुंजतइत्यर्थः नागरिकाइतिपाटलिपुत्रिकास्तथाविधाएवेतिनैवप्रकारेणसकलचतुः
षष्टिप्रयोगरागितयाश्लीलपरुषवाक्यप्रियतयाचरहसिविजनेत्रकाशंतेसत्रपत्वान्महाराष्ट्रिकासुप्रसह्यरहसि
चेतिविशेषः रायनेचरत्नसोपक्रमत्वेतुल्पेऽविद्यइतिकर्मारविषयादृद्धिर्णनइविडविषयस्तत्रनवाअनियो
गादितियंत्रयोगात्पागालिंगनाद्यनियोगात्पन्नतिपुरुषेणमृड्यमानाबहिरंतश्चशिथिलीक्रियमाणावय
वामंदंमंदंप्रसिंचंतइतिस्तोकस्तोकंमूर्छनामुखवर्द्धि – क्षरणकार्यतइत्यमदत्वात्तेतेसमाद्धिप्रवेगाविमृष्टि
स्तेनैकस्मिन्नेवरतेनिश्चरागानवैतीतिदर्शयति॥वानवासिकाइतिउरुकर्णविषयास्तद्वर्णवनवासविषयस्त
त्रनवामध्यवेगान्नावाःकालतश्चसमालिंगनादिकंसहंतेव्यक्तमात्मनोदोषंशरीरप्रकाशयंतिपरस्योपहसंति
ऊश्चितरूपेणव्यवहारेणवाश्लीलेग्राम्यमिति॥अप्रगल्भेतिकाश्चड्यायिनीदेशनवास्ताएवापरमाजब्भ्रुव
नादिद्वीपिनःप्रबलान्योविशेषमाहुः॥चित्ररतेष्वितिचित्ररतानिवसंतेतेषुसिनिवेशोऽतिप्रीतिकरत्वान्मान्यइ

तिप्रबलमालवनवापरिघगर्जनानिप्राधान्येनेतेतिचित्तविवर्द्धितास्तोकदंतनखदंताग्रामिछंतिप्रहणनसाधा
प्रहणेनज्ञातरतयश्चानीर्यइत्यनीरदेशःश्रीकंठकुरुक्षेत्रादिरूमिस्तत्रनवाः॥सिंधुषष्ठानांवेतिसिंधुनदःषष्ठो
यासांनदीनांतद्यथा॥विपाट्शतद्रुरिरावतीचंद्रभागावितस्ताचेतिपंचनद्यस्तासामंतराले शुनवाश्वपरिष्टक
सात्म्याइतिसत्यपिपरिघगर्जनादौमुखेजघनकर्म्माणःस्वरवेगाःप्रीयंतइत्यर्थःअपरांतिकाइतिपश्चिमसमु
द्रसमीपेपरांतदे – – – – नवाअत्रवैःकिलार्जुनसकाशाद्विद्योरंतःपुरमाछिन्नमितिज्ञाद्यश्चेतिअपरमाज
वात्पश्चिमेनस्त्रीराज्यंतत्रकोशलायांचयोषिता – तप्यालिंगनादौदृढप्रहारैःप्रीयमाणासंप्रयुंजतेस्वरवेगाः
एवंतेवसाधारणाअद्यदेवेत्यर्थः कैदूतेराधिक्याद्रागःस्वरइत्युच्यतेतद्यावेतुचंडइतिविशेषएवंवसत्यप्र
व्यप्रधानाःकंदूतिप्रतीकाराद्यर्थेप्राधान्येनतत्रिमत्साधनमिछंतीत्यर्थः॥ओप्रहतिनर्म्मदायादृद्धि – नदेशोदृद्धि
णापश्यत्रकर्म्मटविषयात्पूर्वेणांध्रविषयस्तत्रनवाप्रत्यत्यनावेनमृदंगोनप्रहणनादिसहंतेतेकिंतुर
तिप्रियाः॥पुरुषो – – सप्तमिछंतीत्यर्थः अशुचिरुचयोविविक्तसमुदावारानिराचारोश्चेतिप्राक्पृथ्वांववद

ष्टारेणचाश्लीलेग्राम्येपरुषेपरिहरंतिनतेनसंप्रयुज्यंते- दर्शनंचैतदन्यदपिलक्ष्येतत्प्रवृत्तिसात्म्यमितिप्रवृत्तिःस्वभाव
स्तस्यौसात्म्यमेवंमन्यतेदेशाप्रवृत्तिसात्म्येनैवोपचाराःकर्तव्याउन्न--निपाते--वरोधेसतिदेशासात्म्यात्प्रवृत्तिसात्म्यं
बलीयइतंतरंगत्वान्नतत्रदेशाउपचाराःमुक्तर्षिनानस्त्राचार्याणांतुप्रवृत्तिस्तात्म्यपरिहरेणैवदेशासात्म्येनोपचरे
दितिशास्त्रतोपिमुक्तर्षिनानंमतमेवानिमत्तमप्रतिषिद्धत्वाल्लक्षयोगाच्चेतिकालांतरेणदेशास्त्रस्थातत्रत्यानुपचा
रान्विषंलीनेलोपस्यंवेषाविशेषमनुगछंतित्वेतिदेशांतराद्यनुगमनंतत्वतोविद्यादन्यथोपचारादिदशनिनतद्देशयेजे
यमितुपचर्यमाणाद्विगुणोक्तिगुणास्यात्तस्मात्रैवात्रिगुणत्यागेनस्थायिदेशाप्रचारैरेवावधार्यप्रवृत्तिसात्म्येनोपचरे
न्नउपगूहनादिस्त्रियालिंगनचुंबननखदशनक्षेद्यग्रहणनखीकृतेषुषडुबर्हिःकर्मसुसुखंदुःखंरागवर्धनंतत्रस्त्रीकृता
श्लीलरमणीयात्वग्रहणंनखस्त्रीकरंरागवर्धनंततोदशनक्षेद्यमतिस्पर्श--रंततोपिपरिहारेणनखक्षेद्यंनतस्मादपिचुंब
नंमृदुस्पर्शकरंततोपिसर्वांगिकमालिंगनंमतिस्पर्शकारीतिविचित्रमुत्तरोत्तरमिति॥तत्रोपगूहनास्थूलकर्मशुंब
नंकुटिलंकर्मविचित्रंततोनखविलेखनंतस्मादपिदशनक्षेद्यमतिकुटिलंततोपिग्रहणंनेयंतत्कृत्स्नाघवान्मंदकर्म

परिहारेणरागदीप्तयतितोपिसीत्कृतंयदुपदेशोपिदुर्ग्रहमितिसेवंदेशासात्म्यात्परस्परमुपचितोक्षेद्यकलहोपिस्यान्न
त्रप्रीतिस्थिरीकरणार्थंचेष्टितमुच्यतेतद्विविधंरहसिप्रकाशेवसेवतेतत्रगूढंमधिकृत्यगूहनाचार्यमाणइत्यंगिकेनवा
चिकेनवालिनयेननिषेध्यमाणःप्रतिसात्म्याद्यदात्वनिषेध्यमाणस्तदानंतोप्रतिपत्तेरुपरिष्टात्क्षयमेवपक्षोनद्विगुणो
योजनंकलहानावान्यूतकलहेपियूतमधिकृत्यैकोद्देशसात्म्यविशेषःअमृतप्यमाणोत्यक्तमाणाद्विगुणंप्रयुक्तादधि
कंक्षेद्यंयत्रदेवनविनातीयंप्रयोजयेत्प्रतीपंयोजयेत्कस्यकिंद्विगुणमित्याहुःबिंदोरितिमालेतिबिंदुमालातस्याश्च
प्यत्रखंडकंप्रतीकारइत्येवंद्विगुणंप्रतीकारंबुधायोजयेत्कलहंप्रतिथात्रखंडस्यवराहवर्धितकंगूढकस्योद्धृत्य
कंतस्यप्रवालमणिमुक्तास्यापिमणिमालातस्यापिबिंदुरितितत्रपूर्वाणिवत्वारित्वेचिह्नितानिशेषाणित्वत्वमतिक्रम्य
क्रोधादिवाविशेषेतित्रतकंकोपेनदर्शितावस्त्रांतरंकलहांतरंत्रतककलहदर्शनार्थंमुखंपिवेदक्षरपानाख्येनचुंबने
नतत्रचायंविदग्धक्रमसकलयेग्रहमुन्नमेतिपाणिनैकेनकचेषुद्वितीयेनचिबुकेपरिगृह्योन्नानीतस्तेत्यर्थंनि
लीयेतदंतेश्लिष्टेतदर्शनंतत्रतत्रक्षेद्यस्थानेयत्रयत्रवातेनदृष्टामदेरितापानमदत्तेरितातदेवमुचेष्टमुखयतिउ

न्नमपितिविधातांतरमाह। संश्रितावदनःस्वजीमेकेनबाऊपाशेनवेष्टयकवमुन्नम्यद्वितीयेनहस्तनविङ्कंगृहीत्वामणि
मालांप्रयुंजीतगलेस्वस्थानेकंठिकायामिवाह॥यद्यान्यदपिलक्षितंदशांछेद्यमनोहरिअत्रापिवैचित्र्यापेक्षेतिसूचय
तिप्रकाशेचेष्टितमाह।दिवापीतिरात्रौनायिकयायत्कृतंविङ्कंतद्दिवापिनायकेनकथमस्मिञ्जनसमूहेप्रच्छाद्यमितिनाव
माकारंप्रादुर्येत्प्रदर्शयेदुद्दिश्यस्वयंकृतंविङ्कंमितिपुरुषस्यायमेवनिग्रहोयुक्तइतिनावंप्रादुर्यंतीहसेदभैरलक्षितेति
नायकेनाप्यलक्षितेतियोजयेत्।अथाघावप्यनागरकोजनसंबधिस्यातामितिसापितकृतानिविङ्कानिप्रदर्शयेदिसा
हाविङ्कणयंतीवव्यथचुंबनार्हंसंकोचयंतीवसंकोचस्पृष्ट्वाकुञ्चयंतीवन्नूनयनविकारैश्चिङ्कंविदग्धमितितर्जय
तिपावांतरंफलमस्यप्राप्स्यसीतितर्जनंसामूयेचाङ्गममाणेवतदितितस्मात्संवत्सरज्ञातेनपुरुषायुःप्रमाणेनेत्यर्थः॥
प्रीतिर्नपरिहीयतेस्त्रिरीनवतीत्यर्थः।नोजनमप्रियेकरसमुपसेव्यमानंविरागंजनयति।देशपाउपचाराद्दाक्षिण्यप्र
करणे॥ ॥द्वितीयेधिकरणेपंचमोध्यायः॥ ॥आस्तिोदशमः॥ ॥१०॥एवंदेशाद्यक्तस्तिसात्म्यापेक्षयालिंगनाद्यप्र
वाऽज्ञातरागयोःसंवेशनप्रकारास्तथासंवेशविशेषत्वोच्चित्रतानीतिप्रकरणद्वयमत्राध्यायेप्रदर्शयतिरागकाल

DR. BHAU DAJI MEMORIAL
डाक्टर भाऊदाजी इन्स्टीट्यूट ऑफ ओरिएंटल रिसर्च

लोयत्रस्तत्रलिंगनासाधनसंबाधयोःसंयोगार्थंसंवेशनंतद्यतदानीमेवयुज्यतेतेनप्रमाणतोरतमधिकृत्यसंवेशन
प्रकाराऽपलक्षणंचैतऽन्यतरतेवाश्वेनसंप्रयोक्ष्यमाणेतिविशालंयंतीवसंविशेदत्रातिदेशंवक्ष्यतिअवकाशयं
तीवेत्यूर्ध्वंसंश्लेषणमंकोचयंतीवयथासंवृतमुखंनवतिरुस्तिनीनीचरवेवृषेणसंप्रयोक्ष्यमाणसंविशेदितिवत
स्यावडवलंघ्रत्वाऽश्वेननीचतररतेवकाशयंतीतत्राप्यतिदेशंवक्ष्यतिन्याय्योयत्रयोगस्तत्रसमदृष्टमितियत्रय
स्मिंस्तेन्यायतेनपेतोयोगःस्वनावमिहत्वासमरतइत्यर्थः॥तत्रसमदृष्टंसंविशेदितिक्रियाविशेषणमेतत्संको
चनसारणानावासमंजघनदृष्टंपसोक्रियायोमित्यान्योवडवाख्यातेतिसाधुतररतेनाश्वेनप्रयोक्ष्यमा
णाविशालयंतीवज्ञश्वेनावकाशयंतीवन्याय्योयत्रवृषेणतत्रसमदृष्टंसंविशेदितिमृगीहस्तिनान्योव्याख्यात
तथाचोक्तं॥विवृतोरुकमुद्येतुनीवेस्यासंवृतोरुकाः।यथास्त्रियोरुकंचापिसमदृष्टंसमंरतेः॥संवेशनस्यप्र
तियदफलत्वाद्यतिप्रहरमाह॥तत्रेतिसंकोचनप्रसारणेदाक्षिण्यंदृष्ट्वाश्वेविविधेसंवेशनेजघनेनस्वेनप्रतिगृह्यीया
तत्रस्थलिंगंप्रीछेदितिवर्ष्मः।अत्रपद्व्याख्येवेतिवृषेणश्वेनवाप्रयुज्यमाणानिवस्त्रिमसाधनानिवडवाहस्तिनीवा

प्रतिगृह्णीयात्सूत्रयेल्लिंगपीडेत्यर्थः॥ अपडव्राणिचेतिगृह्णीयादित्येवतत्रापिविशेषायदिसमरते नस
दशांतत्रिमंतदानावकाशयंतीविशालयंतीवततोप्यधिकंचेद्विशालयवीवप्रतिगृह्णीयादित्यर्थः॥ नीचरइत्य
धरतेऽपडव्यप्रयोगासंनवाद्यथायुक्त्याविवृतेसंवृतेवाजघनेस्यात्तद्यथाक्रमंमाह॥उत्कुल्लकविज्ञे
मिंद्रणिकंचेति॥ उत्कुल्लकमितिसमरतेलौकिकीयुक्तिरुक्तानशास्त्रीयात्लोकेद्रियाम्यनागरकनेदाकुतान्ना
याःसंवेशनद्वयंप्रतीतंपार्श्वसंघटकंतत्त्रितयमपिसमपृष्ठंघट्यतीतिायघोक्तं॥ प्राप्तमासीनकोतोरुवि
न्यस्तप्रमदोरुकोनागरंचनरोरुस्तंस्त्रीपादांनोरुहृदये॥१॥त्रितयंमृगीप्रायेणत्रितयमितिऋवयेवंसंवेश
नंप्रायेणलोकांतेनशिरोविनिपात्योर्ध्वजघनमुत्कुल्लकंशिरइतिऊघनशिरोनागामध्येधस्तात्रव्यायोविनि
पात्यौत्तानमूर्ध्वजघनंऊर्ध्वादितिनेदमेवंरूपंपश्चाद्भागेनेत्यर्थः॥यद्यपितत्रतोनवतितथाप्यतिविस्तारेणा
र्थमुपर्युपरिस्थितहस्तपृष्ठत्रिकनागंविनिवेश्यतादृपार्श्वचस्फिजौबाह्यतएवंचजघनस्योर्ध्वंविवृतत्वाउ
त्कुल्लकमिवोत्कुलंतत्रापसारदद्यात्तत्रेत्कुल्लकेऽपसारदद्यादितिनायकेनयंत्रेणसंयोज्यमानाकटिनागेना

पसरेन्नायकोवाशनैःशनैःसंयोज्यापसरेद्यावत्सर्दसंबाधतानवतिसहसोपसृप्यायाहिपीडानायकस्यवेलिंगचर्मो
द्वर्तनंयदेवपाटिकेतिवैद्यैरुच्यतेत्रनीचेसक्थिनीवृतिर्यगवसज्येतितिरश्चीनेनचवात्रत्रापिशय्यायांपादयोरुत्ता
नविन्यासादपितिरश्चीनेनवतःकिंतुनीचेरत्याद्यत्रनीचेतिप्रतीतेर्नायकोऽर्जुनितमिवसममनुकार्यंविन्यस्यपार्श्वये
रितिऊधासंश्लिष्यजरुपार्श्वयोर्ऽनुनीनिदध्यात्कक्षावहिर्नागयोरित्यर्थः एवंचबाऊमूलान्यामवष्टभ्यगृहीतत्वा
त्सर्वस्माद्विवृततरनवत्सन्यासयोगादितिसइसामिप्यादयितुमशक्यत्वादस्माइशणीतिशब्दीप्रोक्तत्वादत्यर्थसं
श्लयाव्यपदेशस्तत्रापसारदद्यादितियोगपतयोश्चतररतस्यापिपरिग्रहस्तयोंतीशणेपोश्चततररतस्यापीतिन
केवलमिंद्राणस्यांऽसुवृषंप्रतिगृह्णीयादश्वमपितस्याधृतरागत्वाद्विवृतरागहेतुत्वान्ततश्चततररतेतिविशा
लयंतीवतिसिद्धंनवतिउत्कुल्लकेनप्रतिग्रहेनीचरतेसंवृतेनप्रतिग्रहेनीचरतइतिहस्तिनीसंवृतेनवक्ष्यमाण
लक्षणेनवृषंप्रतिगृह्णीयादितत्सर्वंनीचतररतस्यापिसंवृतकंपीडितकंवाउवकमितिनीचतररतेपीतिशा
मपिगृह्णीयादित्यर्थस्तत्संवृतेहेतुत्वानावेनचप्रतिगृहीतेहितकादिप्रयोक्तमतेनाप्यवक्ष्यमंतीवेति॥

सिद्धं वडवापिसंपुटकेनत्रांशेप्रतिवृक्षीयादित्यर्द्धोक्तेऽर्द्धमितिदिष्टत्वात्संकोचयुक्तिमाह।संपुटकमितिहस्तिन्यात्त्व।
जुघसारिताङ्घ्रावप्युनयोश्चरणावितिसंपुटः।ऋजितिप्रयुक्तेप्रसारितेयथायंत्रयोगःस्याऽनयोरितिस्त्रीपुंसयोः
संपुटइतिसंपुटएवोनयोरेकत्रसंश्लेषात्सद्विविधःपार्श्वसंपुटऊर्द्धानसंपुटश्चतथाकर्म्मयोगात्पार्श्वेणतुज्ञायानोद
क्षिणेननारीमधिज्ञायीतेतिसार्द्धत्रिकसंपुटस्तथाकर्म्मयोगादितितेनप्रकारेणरतारनुष्ठानयोगादित्यर्थस्तत्पार्श्वसं
श्लिष्टयोरुपर्युपरिसंविष्टस्यैकोपिविपर्ययेणद्वितीयऊर्द्धानसंपुटकोऽन्यतरेणव्यपदिश्यतेकथमत्रयंत्रयो
गइतिनात्रांकनीयंमुकरत्वात्पार्श्वसंपुटकेतुनायकस्यकटिरुपधानिकायोतिरुन्नायिकायाश्चशयनीयेऽ
न्यथाशयनीयस्थयोर्द्वयोःकतिनागयोर्विश्लेषाद्यंत्रंकदाविद्धिघटतेकात्सायनस्तुसंपुटकमन्यथाग्रहःआकुं
चितस्तनानार्यःसंकोचनकषःपुनःत्र्यस्रस्थनरयोगात्तुसंमुखःसंपुटस्मृतः॥१॥त्रात्रांहसंहतोकृत्वाऊर्घ्वनाव ७१
क्षासोनसंनवतिअतोननीचरतेहस्तिन्याःसमरतेतुस्याद्यथास्थितोरुकतयास्यलौकिकत्वात्पार्श्वेणतुज्ञायान
इतिनिश्चंगेतुदक्षिणेननारीमितेतयायोगेद्वितीययानार्यादक्षिणेनागेआत्मनोवामेनपार्श्वेणासनपेरिणतायत्र

सनीयमधिज्ञायीतेत्यर्द्धःसार्द्धत्रिकमितिसर्व्वस्त्रीवशृंगादौशिष्टानुज्ञातःस्यासंपुटकप्रयुक्तयंत्रेणोत्कृष्टानसंपुटेपार्श्वसं
पुटेवातत्प्रयुक्तयंत्रेतदेवविश्लिष्टेतनायकायाघटस्वरूपत्वात्पीडयेदितिपीडनासंपुटकमेवपीडितमितिसंवृताका
रेनवतीमूरुच्यस्यांसंपुटकेयंत्रेणोत्कर्षःयउत्तानसंपुटकेवामदक्षिणतोवायदक्षिणंवामइतिदेवपरस्परोरुवेष्टना
ऊर्घ्वनीऽर्द्धस्मात्संवृततरेनवतितत्रनावेनसिद्धत्वान्निष्ठुरंनिश्चलमवगत्यायांबाधोऽपुटेनसाधनमित्यर्थःवाडव।
वीवडवायाइवएतेननीवतररतस्यापिपरिग्रहःइदंकर्म्मान्यासिकंसइसाप्रयोगेप्रयोक्तुमशक्यत्वादाधीष्टायेण
रूपेतेतासांयत्नपरत्वात्तस्यान्यासोपायश्चसंप्रदायनिरूपणतोन्यासात्तंनिरपेक्ष्यग्रहणमितिबात्रवीयाबात्रवेण।
प्रोक्ताःसप्तेतेसंवेशनप्रकारात्रेनविकल्पवर्गस्यन्यूनतामाहुःसप्तिवर्त्मनानास्तुहस्तिन्याइतिवक्ष्यतेसुवर्त्मनाने
नप्रोक्तात्रेनद्वैविध्यमाहउत्तानानाकाघवक्षूरुसंश्लिष्टाऊर्ध्वंचैवावस्थापयेन्नायकोपिज्ञानूत्तरेणघ्रान्यामा
श्लिष्योपसर्प्पेत्तदुन्नकमित्यूर्द्धोरुर्धमनिःसृतत्वाच्चरणावूर्ध्वमितिनायिकाजानुसंधीस्कंधयोर्विन्यस्यचरणऊर्ध्वं

नायेनधारितोनवतइतिजृंभकोंतर्कुचितौधारयेदित्येवनायकोरमिवरणौनिदध्यान्नायकोपिबाकुपाशेननायिका
यायीवामावेष्टोपसप्पेदेवंवरणाङ्घ्रीमकुंचितौनाधस्ताङ्घरसारितोस्पातोंहयोश्चोरसिपीडनात्पीडितकैतदितिपी
डितकमेकस्मिंश्चरणेप्रसारितेव्यत्यासेनेतिद्वितीयमप्यर्द्धपीडितकमर्द्धपीडनान्नायकस्यांसेस्कंधेवामश्चरणःस्थितः
क्षणातदनुतदधस्तात्प्रसारितइत्येकंउनर्वात्यासेनदक्षिणास्कंधेवामा--रितइतिद्वितीयंवैणुविदारितकमिति
वंशस्येवदारणंपाटनमेकइतिवामोदक्षिणोवाचरणःशिरसइतिनायिकायाद्वितीयइतिदक्षिणा---वाऽधएवं
द्विविधंशूलाचितकंशूलवारोपणाच्छूलभिन्नवल्लरीरस्पलक्षमाणत्वादान्यासिकमन्यथाकथमुपरितनजंघाका
ऽस्थगितकःस्या--चितौनायकाचरणौजानुसंकोचात्स्वबस्तिदेशेस्वनाभिमूलेनिदध्यान्नायकःकार्कटकमि
तिकर्कटस्येवकर्म्मयदग्रचरणौतथातिष्टतऊर्ध्वा--व्यत्यस्यदित्फुल्लानंवामंदक्षिणोनयेद्दक्षिणंवामतःपी ७८
डितकंऽघनपीडनाऽऽघात्यासेनेतिफुल्लानानायिकादक्षिणपादंवामेस्वोरुमूलेनि--हामंचदक्षिणेपद्मासन
मितिप्रतीतंदृष्टप्रतियंत्रमविश्लिष्यपूर्व्वकायेनपरावृत्तस्यनायकास्पृष्टेमेवगूहमानायाःपरावृत्तकंपरावृ

खेननायकेनसंप्रयोगाऽपलक्षणंचैतत्सृष्टमुपगूहमानस्यपरावृत्तायाःपरावृत्तकमान्यासिकंसङ्क्षाकर्तुम ×
शक्यत्वाऽनयकायंपरिवृत्तसंविष्टायाःदृष्टमुपगूहमानस्यपरावृत्तायाःपरावृत्तकमान्यासिकमर्द्धोक्तं।एते
संवेशनप्रकारानत्रित्रालोकेहिस्खलेदृष्टतःपार्श्वतोवाशयनेप्रतीतंततोन्यच्चित्रंतदेतेरुपलक्षयेदितिदर्श
यन्नाह॥ऊलेचेतिचकारात्स्खलेवतत्राप्यूकीडायांऊलेशिरोनिधायसंविष्टयोःसंवेशनात्मकोपियःस्खला
नावाचित्रयोगस्तेसंप्रयोगेनचोपलक्षयेऽपविष्टनायकस्योपवेशनात्मकस्तंसर्द्वैरवप्रकारैरूर्ध्वस्थितायाः
स्थितात्मकःस्खलन--नानावाचित्रयोगस्तंशूलाचितकेतथासुकरत्वादितितैःप्रकारैःसंयोगस्यासुखो
कर्य्याघार्त्तेचितथासुकरत्वादितिसत्संवात्तुतदसारमितिसर्द्धःशिरैरपसृतत्वादितिकारैर्निश्चिद्वादि
त्यर्द्धगतथावगौतमीयंवचनं॥त्रैयुमिथुनसंयोगेनरकइतिप्रायश्चित्तविधानेनागर्ग्यवचनं।रितःसिद्धो
ऊलेचैवत्तछेचोप्रायणंचरेदितितस्मात्स्खलप्रयोजनेवचरेत्॥संवेशनप्रकारास्त्रयोदशमंप्रकरणं॥
॥ ॥छ॥ ॥अथचित्ररतानीतिप्रकरणसंबंधमाह॥अथेतिसंवेशनप्रस्तावेतद्विशेषत्वात्स्खलप्रयोज्यानी

क्रम्यंतेतत्रोर्ध्वमधिकसाङ्॥परस्परापाश्रययोरितराश्रयंतरानावाङ्ऊपाशेनान्योरुजनयो॥ ऊङ्ड्यस्तेनापाश्रित
योरितिनायिकायांऊङ्ड्योस्तेनेवापाश्रियांतायांद्वितीयोपितदाश्रयादाश्रितइत्यर्थेस्त्रितरतंतयोर्मूर्ध्नस्त्रित्वाक
रणत्रयमवोचत॥ यद्योक्तं॥ अस्त्रिप्रमदापादमेकेनरपाणिना॥प्रसारणविशेषेणव्यायतंसंमुखंस्मृतं॥१॥ ना
रीपादतलन्यासान्नरस्तत्तलेतुयन्मुखं॥चितप्रमदाऽनुहृयंद्वितलसंस्थितं॥२॥ नरस्यूर्परविन्यस्तस्त्रीनिकुंचि
तजानुकोन्यानुरूर्ध्वरमुद्दिष्टमितिमुद्गोविधिःस्मृतः॥३॥ ऊङ्ड्यापाश्रितस्येत्यपलक्षणार्थत्वात्स्तेनापाश्रित॥
स्यवानायकस्यकंठेवंसक्तोलग्नोबाऊपाशोयस्याइतिऊङ्ड्योस्तेनेवाऽनऽनश्चरणविक्षेपेणस्वकटिप्रेख
यैसाऽवलंबितकंनायककंठान्नायिकायाश्चवलंबनादेतऽनयंवैदग्धासिकंत्वाद्विचित्रं॥मूलंचतुष्पदवदास्ति॥
तायावृषलीलयावस्कंदनंधेनुकं॥सूत्रं॥चतुष्पदवदितिसामान्यनिर्देशोवक्ष्यमाणापेक्षः॥तत्रधेनुकावच्च
तुर्निगोत्रिरधेमुखमवस्थितायावृषलीलयावस्कंदनंधेनुकं॥सूत्रं॥चतुष्पदवदितिसामान्यनिर्देशोवक्ष्य
माणापेक्षः॥तत्रधेनुकावच्चतुर्निगोत्रिरधेमुखमवस्थितायावृषलीलायेतिवृषवेश्यानायकात्यावस्कंद

नंधेनुकमितिधेनुकायाइदंएतद्यामनुष्यधर्म्माचरणाद्विचित्रं॥तत्रदृष्टमुक्तकर्म्माणि
लक्षयते॥सूत्रं॥तत्रेतिधेनुकेदृष्टमुरःकर्म्माणिलक्षणतइतियानिनायिकोरसिप्रहणानछेद्योपगूहनादीनिता॥
निदृष्टेप्रयुंजीतेसर्वः॥एतेनेवयोगेनश्रोणमेणंखलागलेगर्दनाक्रांतंमार्जारिललितकंव्याघ्रावस्कंदितंतु
रगाधिरूढकमितियत्रश्चविशेषणोयोगोऽपूर्वस्तत्तदुपलक्षयेत्॥सूत्रं॥एतेनेतिधेनुकयोगेनश्रोणादिक
मुपलक्षयेदित्यर्थः॥श्वादीनांचतुष्पदत्वात्तदनमनेनव्याख्यातमित्यवगछेदित्यर्थः॥विशेषप्रतिपत्तौलुका
रणमाह॥ यत्रयत्रेतियस्मिन्यस्मिन्नेनयेनविशेषणस्वरगतेनवयोगोऽपूर्वोदृश्यतेतत्तदुपलक्षयेत॥
त्रश्रुनीवदवस्थिताश्चलीलयानायकस्यावस्कंदनमेवंखलीवखगलीलयाखागलंमेणीवदेणली
लयैवंशोयमेणपाटक्यारस्यापिविकारत्वाद्गर्दनावद्गर्दनलीलयाक्रमणंगर्दनाक्रांतकंमार्जारीवन्मा
र्जारलीलायानुलुलितकंमालुलितकंव्याघ्रीवद्व्याघ्रीवद्व्याघ्रलीलयावस्कंदनंव्याघ्रावस्कंदनंगजवद्गजली
लयोपमर्दनंगजोपमर्दितंतुरगवत्तुरगलीलयाधिरोहणंतुरगाधिरूढकंमत्रश्वादीनांस्वरकायगतेवे

ष्टितप्रसक्ततोवगंतव्यमप्रसक्तौचित्तस्यप्रयोक्तुमशक्यत्वात्।मिश्रीचित्तसज्ञावाग्यांघाग्यांसहसंघाटकरतं॥सूत्रं
॥मिश्रीचित्तसज्ञावाग्यामितिदंपत्योर्हिरतेघाग्यांतुपरस्परोपजनितविश्वासाग्यांनायिकाग्यांसहैकनायकस्यरतं
चित्रसंघाटकाग्यांस्त्रीयांएकशयनेस्त्रीयुग्मस्ययुगांपसंप्रयुज्यमाणत्वाद्यदैवहिउरुषोयमन्येयदेकस्यारागापन
यनेतदैकस्याश्चुबनादिनारागजननेततोस्यारागव्यापनयनप्रशांतरागायाश्चरागजननमितिबकीनिश्चसो
हगोमूथिकांसूत्रं॥बकीनिश्चमिश्रीचित्तसज्ञावानिःसहैकस्यचित्ररतंगोयूथिकंवृषस्यैवगोयूथेस्त्रीसमूहे
वर्तनाद्वारिक्रीडितेकंडागलमैणेयमितितत्कर्म्मानुक्तितियोगात्॥सूत्रं॥वारिक्रीडितकमितिवार्यांगजस्यव
करिणीनिःस्त्रीनिःसहरमणात्तथाखुगलवदेणचत्रिनिःसहखागलमैणेयकमितितत्कर्म्मानुक्तितियो
गादितिवृषादीनांगवादिषुयत्स्वरगतंकायगतंकर्म्मतदनुक्तितियोगात्तथाव्यपदिश्यतइत्यर्थः॥यथैकस्य
घाग्यांबकीनिश्चतथाघाग्यांनायकाग्यांबकनिश्चैकस्यारतंसंभवतितत्रनायकसंघाटकैनैकस्यावश्यमा
णयोगेनकाम्यमानत्वात्संघाटकरतंद्वयोर्वासंविष्टयोःउरुषायितेनकाम्यमानत्वात्॥यथोक्तं॥जरूव

DEBANU DAU

त्सासंविष्टपरिवर्त्तितदेहयोः॥वृषयोरुक्तानेचित्ररतेस्त्रिन्यापुरुषायिते॥२॥बकीनिश्चगोयूथिकगोयूथस्यैवैका
स्यागविनायकयूथस्यवर्तनात्तथावारिक्रीडितेकमित्यादितत्कर्म्मानुक्तितियोगात्तेदवगोयूथिकावत्देशप्र
वृत्तेदर्शयन्नाह॥ ॥ग्रामनारीविषयेस्त्रीराज्येवाबकीकबहवेयुवानोऽतष्पुरसधर्म्माणएकैकस्याःपरियहनू
तास्तेतामिकशोयुगपद्वयथायोगंयथासाम्यंवरंजयेयुः॥सूत्रं॥ग्रामनारीविषयइतिस्त्रीराजसमीपएवपर
तोग्रामनारीविषयोयुवानोव्यवायदुष्टाश्चेतःउरसधर्म्माणोरक्षणयोगादस्यतेत्राएकस्यायोषितःपरिग्रहंगता
स्वरवेगत्वान्नैकेनतुष्टिरितेतांकथंरंजयेयुरित्याहएवैकशोयुगपद्वैसेकैकेनकर्म्मणायोगपद्येनचेत्सर्व्वया
थासाम्यंयथायोगंचेतियेनयस्याउपचारेणसाम्यंयत्रयस्यवयुज्यतेप्रयोगस्तेननतामनुरंजयेयुस्तस्यास्तृप्तिं
जनयेयुरित्यतश्चैस्तत्रैकैकंकर्म्मयोगपद्येवदर्शयन्नाहएकोधारयेदेनामन्योनिषेवेतान्योजघनंमुखमन्यो
मथमन्यइतिवारंवारेणव्यतिकरेणवानुतिष्ठेयुरेकोधारयेद्यस्माकमपाश्चित्यसंविष्टामुखमन्योनिषेवेतचुं
बनदशननखक्षतैर्जघनमन्योपक्षतैकैर्मध्यंमुखजघनयोश्चुबननखच्छेद्यप्रहणैर्नैरन्यइत्येकैकेनकर्म्म

ण्युगपद्येतितत्रापिपुनर्विधानंतरमाह॥ वारंवारेणानुतिष्ठेयुरितिवारंनियोगंवारेणपरिपाद्यातत्रयोजनंनिषेवितवान्सी
निर्वृत्तरागत्वाद्वारेणवारमनुष्ठेद्वारेणवारिकोमुखवारंतद्वारिकोमध्यवारंतद्वारिकश्चजघनवारमितिकरणेचेतिद्वितीय
कर्म्मसंयोजनेनवातद्यथाजघनसेवकोजघनमध्यंचनिषेवेतमध्यसेवकोमध्यंमुखंचतत्सेवकश्चमुखंमध्यंवारंको
धरयेन्मुखंचनिषेवेतेत्यनेनविधिनातावदनुतिष्ठेयुर्यावत्सर्व्वएवजघनवारमनुप्राप्ताएवंयागोष्ठीपरिग्रहावेश्यारा ज
योषापरिग्रश्चाख्यातः॥ सूत्रं॥एतयेतियथोक्तयास्त्रियाऽन्यत्रापिदेशेसंभवेसतदितिदेशेनवर्त्तयतिगोष्ठीपरिग्र
हइतिविटैःसंभूयपरिगृह्यतेयावेश्यागोष्ठीयेषांपरिग्रहइतियोषिच्छब्दसमानार्थोयोषाराष्ट्रसंज्ञांतऊरिकामि
योषिद्भिर्यैपरिगृह्यंतेपरंतुरुषावक्ष्यतिचसंहत्यानवदशेलेकैकंयुवानंपञ्चाद्यंतिप्राच्यानामितिवेश्यापीटायुवा
नंचस्त्रियश्चर्व्वदनुरंजयेयुरितिचर्चः॥ वेर्कीर्त्तिश्चगोमूथिकमित्येतत्स्वदारेषुनायकव्यापारमधिकृत्योक्तंअथो
रतंपायावपिदाक्षिण्यात्स्वानामितिचित्ररतानि॥ सूत्रं॥अथोरतमितित्रयाणांसंजघनाधिकृत्वात्तद्यस्त्रीपुंसा
विषयत्वेनेहविधंतदपिविमार्गमेहनाद्यचित्रं॥ अपरिष्टंतुरतीयाप्रवृत्तिविषयत्वात्रचित्रंस्त्रीपुंसयोश्चचित्र

चित्रमेवविमार्गमेहनादाक्षिण्यात्स्वानामितिदेशप्रवृत्तिंदर्शयति॥ उरुषोपसृप्तानिपुरुषायितेवक्ष्यामः॥ सूत्रं॥पुरुषोपसृप्तानितु
संवेशनानंतरत्वादवसरप्राप्तान्यपिपुरुषायितेवक्ष्यामःतत्राप्युपयोगित्वाच्चित्रस्यवर्द्धनमाह॥ नवतत्रात्रपशूनांमृगराजजाती
नांमृगजातीनांपतंगानांचचित्रमे॥ तैस्तैरुपायैश्चित्तज्ञैरतियोगान्विवर्द्धयेत्॥॥ सूत्रं॥पशूनामितितत्राश्वेदशानांपशवऊर्ध्वाधो
दशानांमृगाःपतंगाःपक्षिणस्तेस्तैरितियेयेप्रयोक्तृतयोपलक्षितास्तैश्चित्रमैरितिविचेष्टितैःस्वरकायगतैश्चित्तज्ञइतिस्त्रियमिप्रायं
ङुधोत्पर्ङ॥ रतियोगानितिरतसंज्ञान्योगान्विवर्द्धयेदपरानपरान्प्रयुञ्जयेदित्यर्थः॥ तद्विवर्द्धनेकिंफलमित्याह॥ तज्ञात्मादेशास्व
त्मान्यत्तैस्तैर्नवैःप्रयोक्तृभिः॥ स्त्रीणांस्नेहश्चरागश्चबहुमानश्चजायते॥॥ सूत्रं॥तत्रात्मादितिनायिकायाःप्रवृत्तिरात्मा
देशात्मंप्रागुक्तैस्तैरितिपश्चादिचित्रमैर्नवैरितिनावहेतुत्वात्प्रयोक्तृभिर्नायिकायातदभिप्रायेणविनायकेनप्रयुज्य
माणत्वाज्ञावैर्वाप्रयोजकैरितियोज्यंस्नेहइ॥ मत्तीरागस्तृप्तिर्बहुमानोगौरवमिति॥ चित्ररतानिवतुर्दशमेप्रकरणे॥ ॥
॥इतिद्वितीयेधिकरणेषष्ठेआदितएकादशं॥ ॥एवंसंविधानायांत्रयोगेप्रधानत्वेनप्रहणनमितिप्रहणनप्रयोगात्प्रहण
नोक्तंत्वाच्चसंक्षिप्तमस्यतत्कलाएवसंक्षिप्तक्रमाइतिप्रकरणद्वयमाराधायेयंप्रहणनस्यप्रयोगइतिसूत्रनार्थक्रमप्र

हणेन द्वेषव्यनेकथेसुरतोपयोगीत्याह।कलहरूपेसुरतमावर्त्ततेविवादात्मकत्वाद्धामशीलत्वाद्यकामस्यासूत्रे।कलहरूपमिति
कलहसदृशमितर्द्धकथमित्याह।विवादात्मकत्वादितिस्त्रीपुंसयोःस्वार्द्धसिद्धयेपरस्परानिभवेनसंप्रयुज्यमाणत्वाद्विवादात्म
कंनामशीलत्वाद्येतिप्रतिकूलस्वभावत्वात्कामस्यसुकुमारकमलस्यजन्मनोपिमनोज्ञवस्यसुरतेनिर्दयोपक्रमेणातिवाद्य
मानत्वात्तथाचोक्तं॥आदृतानखपदैःपरिरंभाश्लेषितानिघनदंतनिपातैःसौकुमार्यगुणसंहृतकीर्त्तिर्ह्रीमएवसुरतेघपि
कामः॥१॥अत्रअपिशब्देनिक्तक्रमःसौकुमार्यगुणसंहृतकीर्त्तिरपिसुरतेषुवामएवेतितेनहेतुफलनेदोवनावस्थानात्कामस्य
स्वभावद्वयमेक--योगेस्थानलक्षणोऽन्योविसृष्टिलक्षणइतितत्समाप्रहणनस्थानमंगस्कंधौशिरःस्तनौवरंघृष्णंजघनंपा
श्वयोरितिस्थानानिसूत्रेतत्सुरतस्यप्रहरण--स्थानमंगमुपकरणंस्थानानीतिप्रहरणनस्यवात्रचतुर्विधमपहस्तकंप्र
सृतकंमुष्टिःसमतलकमितिसूत्रेतदितिप्रहरणेघातश्चतुर्विधमपहस्तक-----नस्यचतुर्विधत्वात्प्रहरणंतेवा॥
स्थानमनेनेतिप्रहरणनमपहस्तकारीतिकरणेऽनुवृत्तत्रापहस्तकोहस्तःसृष्टेप्रसृतोगुलिःप्रसृतकंवक्ष्यतिमुष्टिःप्रसि
द्धःसमतलेमुष्टिरहस्ततलेत्यस्यमुक्तकेतिप्रसिद्धःद्वितीयेप्रकरणेप्रहरणेनोतगर्तमितिदर्शयिष्यन्नाह॥तदुक्तवेचसीत्कृते

नस्यार्द्धिरूपत्वात्तदनेक-वमितिसूत्रे॥तदुक्तवेत्येतदुवेप्रहरणानुक्तवतीतिक्रमेणतदित्याहातस्यार्द्धिरूपत्वाद्धितिसीत्कृ
तेहिपीडयाजन्यमानत्वात्तदूपमिक्तक्रीत्यध्याकाल----हुमार्द्धिरूपत्वाद्धितिसीत्कृतंक्रियतेतथेहापिपीडाद्योतना
र्थंयत्तद्धितंतत्सीत्कृतमिवसीत्कृतंपूर्वाचार्यैःसंज्ञितंतेनानुसीत्कृतंतदनेक-----रादिनेदाहृतानिचाष्टौसूत्रेविकृ
तानितानिमूलवर्गेणसंगृहीतानिसीत्कृतप्रकरणएवधनिस्वनावत्वादुक्तानितेषांवारंतित्वाजन्ये-त्प्रहरणेचाप्रहरणेचमनो
ज्ञत्वात्प्रयोगःसीत्कृतस्यतुप्रहरणनएवेतिविशेषःहिंकारास्तनितेरुदितरुदितमूत्कृतंहूतंफूत्कृतंघ्मृत्कृतानिसूत्रेतत्रहिंका
रोयःसानुनासिकेनहिंशब्देनक्रियतेकवर्गानुनासिकान्मूर्धगतेनमधुरोधनिर्निष्पाद्यते-स्वनितंमेघस्येवक्ष्वेडोनीरंधनितंतच्चकंग
द्गद्गशब्देननिष्पाद्यतेरुदितंप्रतीतंतच्चमनोज्ञासिस्यात्सूत्कृतंसूत्करणंचश्वसितापरनामकूजितंहूत्कृतंहूत्कृतानोज्ञहूणंवस्त
निःसृतानव्यक्तानिचरणेषु---स्त्रीशब्दावारणार्त्तीमोक्षणार्त्तीश्वासलक्षणार्त्तीस्तेतेवयोगात्॥सूत्रेतत्रोवार्त्तीइति
अंबमातरित्यादयोवारणार्त्तीमातरित्यादयोलक्षणार्त्ती---पर्यायइतिस्यादयोमोक्षणार्त्तीस्वज्जमुंचेत्यादयस्तेतेवार्त्तयो
गादिमन्येपिपीडार्त्तयुक्तामृताक्षिपरित्रायस्वेतेवमादय॥णावतपरन्तत---तमुकमधुकरदासूदहंसकारंडवत्लाव

हणेन द्वेषउननेक थेसुरतोपयोगीत्याह।कलहरूपेसुरतमा वदतेविवादात्मकत्वाद्धामशीलत्वाच्चकामस्य।सूत्रे।कलहरूपमिति
कलहसदृशमित्यर्थः कथमित्याह।विवादात्मकत्वादितिस्त्रीपुंसयोः स्वार्थसिद्धयेपरस्परानिनवेनसंप्रयुज्यमाणत्वाद्विवादात्म
केनामशीलत्वाच्चेतिप्रतिक्रूलस्वभावत्वात्कामस्यचसुकुमारक्रमलब्धजन्मनोपिमनोनवस्यसुरतेनिर्दयोपक्रमेणातिवाह्य
मानत्वात्तथाचोक्तं॥आदत्तानखपदैःपरिरंभा श्चुंबितानिघनदंतनिपातैः।सौकुमार्यगुणसंहृतकीर्त्तिर्ब्रीमएवसुरतेषपि
कामः॥१॥अत्रअपिशब्देनिक्रमःसौकुमार्यगुणसंहृतकीर्त्तिरपिसुरतेषुवामएवेतितेनहेतुफलनेदोवनावस्थानात्कामस्य
स्वभावद्वयमेक - - योगेस्थानलक्षणोन्योविसृष्टिलक्षणइतितस्मात्प्रहणनस्थानमंगंस्कंधौशिरःस्तनोवरंघृष्टेजघनंप्रा
प्तयोइतिस्थानानिसूत्रेतस्यसुरतस्यप्रहण - स्थानमंगमुपकरणंस्थानानीतिप्रहणनस्यवातच्चतुर्विधमप्रहस्तकंप्र
सृतकंमुष्टिःसमतलकमितिसूत्रेतदितिप्रहणनेघातश्चतुर्विधमप्रहस्तक - - - - नस्यचतुर्विधत्वात्प्रहणंतेवा
स्थानमनेनेतिप्रहणनमप्रहस्तकादीतिकरणेल्युट्तत्रापहस्तकोहस्तपृष्ठेप्रसृतोगुलिःप्रसृतकंवक्ष्यतिमुष्टिःप्रसि
द्धःसमतलेमुष्टिरहस्ततलेत्यस्यमुष्टकेतिप्रसिद्धःद्वितीयेप्रकरणेप्रहणनोतगर्तमितिदर्शयन्नाह॥तत्रकक्षेवंक्षीकृतं

नस्यार्त्तिरूपत्वात्तदनेक - वमितिसूत्रे॥तत्रकक्षेवंक्षेतितत्रवेप्रहणनाकक्षवतीतिकक्षएतदित्याहातस्यार्त्तिरूपत्वादितिसीक्ष
तेरपीडयाजन्यमानत्वात्तदूपमित्यर्थः कक्षायध्याकाल - - - दमार्त्तिरूपत्वादितिसीक्षतेःक्रियतेतथेहापिपीडाद्योतना
र्थंयत्तदितंतत्रीकृतमिवसीक्षतेपूर्वाचार्यैःसंस्तितेनन्वसीक्षतेःतदनेक - - - - रादिनेदाहृतानिचाष्टौसूत्रेविकृ
तानितानिमूलवर्गेणसंगृहीतानिसीक्षतप्रकरणएवधनिखनावत्वाद्धुक्तानितेषांवारंतित्वाजन्ये - त्प्रहणनेचाप्रहणनेचमनो
ज्ञत्वात्यथाःसीक्षतस्यतुप्रहणनएवेतिविशेषःहिंकारास्तनितेरुजितरुदितसूक्षतहूतफूक्षतशूक्षतानिसूत्रेतत्रहिंका
रोयःसानुनासिकेनहिंशब्देनक्रियतेकवनासिकास्यामूर्धगतेनमधुरोधनिर्निष्पाद्यते स्तनितंमेघस्येक्यर्कं नीरंधनितंतत्रकंग
र्जंशब्देननिष्पाद्यतेःरुदितंप्रतीतंतत्रमनोज्ञासिस्यात्। सूक्षतंसूत्कारेणश्वसितापरनामाकूजितंशूक्षतंशूक्षतानोत्तक्षणंवक्ष
तिःसत्तेतानयवक्तानिचरणि - - - र्क्षांशक्षावारणार्क्षमोक्षणार्क्षोश्चालमर्क्षास्तेतेवयोगात्॥सूत्रे॥तत्रोवार्क्षइति
त्रेवमातरित्यादयोवारणार्क्षमितिरेत्यादयोनमर्क्षा - - पर्याप्तमित्यादयोमोक्षणार्क्षास्त्यजमुंचेत्यादयस्त्वेतेवार्क्षयो
गादित्यत्रेपिपीडार्क्षयुक्तामृताक्षिपरित्रायस्वेत्येवमादय॥एवंतपरन्तत - - - तमुकमधुकरदासूद्दंसकारंडवत्वाव

क्रमिचिरुतानिसीत्कृतनूपिष्टानिविकल्पयेत्प्रयुंजीतसूत्रेपारावतादीनामिवविरुतानिपारावरुतानिदात्यूहोयस्यडाळकइतिप
सिद्धःसीत्कृतनूपिष्टानीतिसीत्कृतत्वकूजानिग्रहणनकलेपिसीत्कृतस्यप्राधान्यादंतरांतराप्रयुंजीतेत्यर्थः॥सीत्कृतंहिस्वरांतरसं
श्लिष्टंमनोहारिस्पाद्दिनागाश्लिष्टगीतवत्तत्रापिविकल्पश्चोविकल्पेमेकैकमितिसर्वेःग्रहणनसीत्कृतयोर्यत्रदेशेव - - - प्रयोगस्तद्ध
नयमाह॥संगेपविष्टायाःदृष्टेमुष्टिनाप्रहारः॥सूत्रेउसंगेपविष्टायाइतिनायकस्योसंगेदृष्टेमुष्टिनाप्रहारोनान्येरननुरूपधात
।तत्रसासूयाषाइवस्तनितरुदितकूजितानिप्रतीघातश्चस्यात्।सूत्रे॥तत्रेतिमुष्टिनाप्रहारेसासूयायाइवप्रहारमहमहमाण
यादवप्रयोक्तास्तद्- - तकानिस्तनितकूजितरुदितानिस्मुक्तत्वद्वारानुरूपत्वात्प्रतीघातश्चेतिमुष्टिनैवतत्रदृष्टेप्रतीघातः
स्यात्॥युक्तयेत्रायाउत्तानायास्तनांतरेऽपहस्तकेनप्रह - - - सूत्रे॥युक्तयेत्रायाउत्तानायास्तनांतरस्तनयोर्मध्येऽपहस्तकेनप्रह
रेन्यैरननुरूपत्वात्॥मंदोपक्रमेवर्द्धमानरागमापरिसमाप्तः॥सूत्रेमंदोपक्रमेवर्द्धमानरागमितिक्रियाविशेषणमारभ्यमंदया
दसाप्रहारस्तनोयथारागोवर्द्धतेतथाविधिकएवेत्यर्थः॥आपरिसमाप्तेस्तृप्तियावत्स्तनांतरेहिरागास्पदस्यहृदयस्यावस्थाना
त्॥योषितोह्रीणिरागस्थानानिशिरोहृदयंऊधनेचेतितेषुहन्यमानेष्वविरचेऽवेगापिरागंपुष्यतिततत्रहिंकार - - नामनियमे

नान्यासेनविकल्पेनचतत्कालमेवप्रयोगः॥सूत्रे॥तत्रेत्यपहस्तप्रहणेहिंकारादीनांसप्तानामनियमेनेतिमृदुनाहृदयस्यहन्य
मानत्वात्सर्वेषामेवाविशेषेणसूत्रकारानांसंनवोविकल्पेनमृदुमध्यातिमात्रेनेदेनान्यासेनचपौनःपुन्येनतत्कालमेव - - - - - -
लमेवतस्यसमाप्त्यवधिक - ल॥शिरसिकिंचिदाकुंचितांगुलिनाकरेणविवदंत्याःसूक्तत्यप्रहणंतत्समतर्के॥सूत्रेकिंवि
दाकुंचितांगुलिनाप्रहणाकारेणेत्यर्थःविवदंत्याइतिअत्रप्रहस्तेनासुखायमानायदिप्रहारांतराकांक्षायाप्रस्तवतिष्ठतदास्याःप्रथ
मेरागास्पदेशिरसितद्वनुरूपेणप्रमृतकेनप्रहणनमपरमेदोपक्रमंसंवर्द्धमानरागमापरिसमाप्तेविधेयंसूक्तमेतिरागदीपनार्थं
तत्रांतर्मुखेनकूजितंसूक्तंचतत्रेतिघस्यतकाघातेकूजितंसूक्तंनायिकायाःस्यात्कथमित्याह॥अत्रेतर्मुखेनेतिमुखस्यांतस्था
नमलर्मुखंतत्रकूजितंयत्रदंतेनकूजत्यनेनाक्रंशष्टितयादिविवृत्तेनजिह्वामूलेनचतत्सूक्तंतस्यानुकार्यवदनस्येवेति॥रतांते
वश्वसितरुदितेवेणोरिवस्फुटतःशब्दानुकरणंसूक्तंरतांतेवश्वसितरुदितेतदानींश्रमतृष्णाश्रमोपप
तेःश्वसितरुदितेवमथुरकोत्पाद्योक्तव्यःवेणोरिवपुरुषव्यापारेणप्रेर्यिस्थानेस्फुटतस्तद्वदूक्तोत्रमुखदस्येवनिपत
तःशब्दानुकरणंसूक्तं॥सूत्रे॥ताल्वयोःपरिनागजिह्वायसंश्लेषोऽत्यंतेबदरस्येवेतिवृत्तगुटिकोपजीवनार्थंनिपत

तः शक्त्यनुकरणमिति वर्त्तेतयस्पदं लक्षणं।सलिलेशर्करापातक'लनिस्वनितध्वनीति।सर्वत्रचुंबनादिघपक्रांताद्याः समी
क्रतंतेनैवप्रत्युत्तरं॥सूत्रं॥चुंबनादिघपक्रांतायाइतिचुंबननखदशनक्षेघेषुपुरुषेणनियुक्तायाःसमीक्रतंतेनैवप्रत्यु
त्तरंयेनैवचुंबनादीनोमन्यतमेनोपक्रांतातेनैवहिंकारादिसदायेनप्रत्युत्तरेदित्यर्थः।अनेनक्तप्रतिक्रतंकुर्यादितिस्मर
यति।रागवशात्ग्रहणानान्योसेचारणमोक्षणालमर्छनोशक्तानांबालानांवसंतांतश्वसितरुदितस्तनितमिश्रीक्रतप्रयो
गाविरुतानांचरागावसानकालेजघनपार्श्वयोस्ताडनमितित्वरयाचापरिसमाप्तेः॥सूत्रं॥रागवशात्ग्रहणानाम्यासइति
यदारागोद्रेकान्नायकःपौनःपुन्येनप्रहरेत्तदाचारणार्छनांप्रयोगोयुक्तःकिंरूपइत्याह॥संतोतेतिसहस्किन्नान्यांश्वसि
तरुदितान्यांवर्त्तेतयत्रस्तनितंतेनयोज्जितइसंस्पर्थःपारावतादिविरुतानांचप्रयोगएवंविधएवरागावसानकालइति
लिंगाद्यासन्नवर्त्तिनीरतिरितिज्ञात्वाजघनेतृतीयेरागास्पदेपार्श्वयोःकक्षाधस्ताडनंसमतलेनेतिपारिशेष्यादन्येसमतल
केनेतिपदंसेवातित्वरयेतिविस्रंभिकयाहिताडनेमार्गापन्नाहिरतिर्निवर्त्तेतात्रस्तावकंहसविक्रुज्जितंत्वग्मेदे
स्तननप्रहणनयोगाः॥सूत्रं॥मृदुनेतिसमतलताडनेजावकंहसयोरिवक्रुज्जितेशक्तिरेस्यान्मृदुमधुरत्वात्तच्चत्वरयैवप्र

हणनस्त्वरितत्वात्स्तननप्रहणनयोगाइतिसीक्रतविरुतात्मनःशक्तितस्प्रहणनस्यप्रयोगाउक्ताःस्त्रीपुंसयोःप्रहणनसीत्र
पुंकिंसहजेतेजइत्याह॥नवत्प्राप्त॥पारुष्यंरनसत्वंचपौरुषंतेजउच्यतेत्रशक्तिरत्रिरबलत्वंचयोषितः॥॥रागप्रयो
गसात्म्याच्चव्यत्ययोपिक्वचिद्भवेत्नविरंतस्यचैवंतेप्रत्यंतेरेवयोजनं॥२॥सूत्रं॥पारुष्यमितिचेतसः शरीरस्यचकोरतारत
सलमिवितृप्तकारितार्थंवितनुतेयंपुरुषस्यदंतेजोधर्म्मइत्यर्छस्तद्योगात्पुरुषःप्रहंतिात्रशक्तिर्हेतुमसामर्थ्यंहस्वसोकुमा
र्य्यादार्त्तिःपीडाघ्नंत्यायाहृत्तिःपुरुषेणहंतुंनियुक्तायास्त्रियात्रबलत्वंनिःप्राणतास्वयमीषद्धरणादेतेस्त्रैणधर्म्मानित्य
क्त्वात्नप्रहणनैसीक्रतमेवतदुज्झनंमतःसीक्रतप्रहणनेविषयप्रतिनियतेकचिदितिनसर्वत्रःरतेव्यत्ययोपिस्या
त्कारणमाह।रागप्रयोगसात्म्यादितिरागस्यप्रकर्षेणयोगाद्रेज्ञासाम्याच्चस्त्रीस्वधर्म्मोत्सक्तापौरुषंतेडोखिनर्त्ति
प्रहेतितदापुरुषःस्त्रीप्रहणनार्छस्वधर्म्मंत्यक्तादधर्म्मानालंव्यसीक्रतविरुतानिकुर्य्यात्तानपिनचिरंक्रियतीमपि
कालकलांव्यत्ययःस्यात्ततेतःकिंस्यादित्याह॥तस्यचैवेतितस्यैवव्यत्ययस्यांतेप्रत्यंतेरेवयोजनस्याद्यास्वतेजसा
स्त्रीपुंसयोर्वर्त्तनमितिसूर्यःतदेवंव्यत्ययप्रकृत्तीतियोजनास्यांप्रकृत्तेयातांमास्तमाप्तेरागप्रयोगसात्म्यानावेतुप्राक्

नएवविधिस्तत्रव्यत्ययानावात्पङ्गुष्ठनेचतुर्विधमुक्तंयथातदृष्टधादर्शयन्नाह।कीलामुरसिकर्त्तरीशिरसिविद्धकपोलयोःसं
देशिकांस्तनयोःपार्श्वयोश्चेतिपञ्चभिःसहपञ्चहस्तनमष्टविधमितिदाक्षिणात्यानांतद्भवतीनामुरसिकीलानिचतत्रतानिदृश्यते
देशस्तात्पर्यमेतत्सूत्रे॥कीलामुरसीतितत्रमुष्टिरेवतर्जनीमध्यमयोर्बहिःपृष्ठभागेननिष्क्रांतयोरुपर्य्यधोगुष्ठयोजनात्कीलात
याधेमुख्याताडनेकर्त्तरीद्विविधाप्रसृतऊर्द्ध्वितोगुल्फेनेदत्तत्रप्रसृतांगुलिर्द्विविधहस्तेनैकेननष्टकर्त्तरीदान्यांसंश्लिष्टा
न्यांयथमल्लकर्त्तरीयाऊर्द्ध्वितोगुल्फेगुल्फयोपरिन्यस्तऊर्द्ध्वितऊर्द्ध्वीकासाद्यष्टकर्त्तरीप्रयुज्यमाणाश्चयोगुल्फित्वादस्ति
तत्राष्टवतीभवति॥कैश्चिदुत्पलपत्रिकेत्युक्तेउन्यामपिकनिष्किकायनागेनशिरसितारुणेतर्जनीमध्यमयोर्म
ध्यमानामिकयोर्द्वीमध्येनांगुष्ठेनिक्षाश्चबध्नमुष्टिर्द्वेदातेयोंगुष्ठकवदनतयाकपोलयोर्यधनमेवताडनंमुष्टि
रेवतर्जन्यंगुष्ठकान्यातर्जनीमध्यमाग्रावासंदंशनाम्नंदेशिकातयास्तनयोःपार्श्वश्चमेलनद्वंकमासस्यकर्षणं——
ताडनंपूर्द्वैरित्यपहस्तादिनिरष्टविधमितिदाक्षिणात्यानामाचार्य्याणांतुचतुर्विधमस्त्रिपतत्रइक्षेणदर्शयन्नाहकी
लानिचेतितद्भवतीनांदाक्षिणात्यानांतन्मुरसी स्रूपलक्षणमुरसिस्त्रूपलक्षमुरसिकीलास्तत्रशिरसिसीमंतस्थे

कर्त्तरीस्तनेकपोलयोर्विद्धास्तत्रदेशसात्म्यमेतद्यद्यागवशात्तत्रतेविरूपैरूप्यकारणमपिसाध्यतेतन्नान्यत्रप्रयोक्तमित्या
हाकष्टमनार्यवृत्तमनादृतमितिवात्स्यायनः॥सूत्रे॥कष्टमितिदुःखावहंनिर्दयकर्म्मवादनार्यवृत्तमसाधुचरितमनादृत
मित्यनादरणीयदोषावहत्वात्तत्रयान्यदपिदेशसात्म्ययुक्तमन्यत्रनप्रयोक्तव्यं॥सूत्रे॥तत्रयान्यदपिप्रस्तरायाहनंदेश
सात्म्यात्प्रयुक्तंदाक्षिणात्यैरन्यत्रेति॥आत्तयितुंतत्रापिपरिहरेत्॥सूत्रे॥आत्तपिकंविनाशंगवैकल्यकरंतत्रापिपरि
हरेत्॥यत्रापिप्रयुक्तंतमेवात्तयंदर्शयन्नाह॥रतियोगेहिकीलयागणिकांचित्रसेनोचोलनराजोजघान॥सूत्रे॥रतियोगइति
रत्यर्थंयोगेयंत्रसंप्रयोगेचोलनराजस्त्रीलंपट्येराजातेनहिचित्रसेनागणिकारतारंनेदृढमालिंगितासैकुमार्य्यच्छरी
पीडामजनयत्तयाश्चदर्शितावस्थामपितांसुकुमारोपक्रमांरागांधाद्गणिकांतद्बलिःकीलयोरसिप्रयुक्तयाव्यापादि
तवान्॥कर्त्तर्य्याऊर्द्ध्वितलनःशातकर्णिःशातेवाहनोमहादेवी॥सूत्रे॥ऊर्द्ध्वितलइतिऊर्द्ध्वितलविषयेजातत्वात्तत्समाख्यःशातक
र्णिःशकर्त्तर्य्यापत्तंशातवाहनाइतिसंज्ञासहितमहादेवीमलयवतीमविरप्रतिषेधहितमोद्यादज्ञातबलामपिमदनो
ग्रवेगहीतवेषोदृष्ट्वाजातरागास्वामनिगलन्नागहिप्रचेताःशिरसिकर्त्तर्य्यायांतंबलयाजघान॥नरदेवःकुपाणिर्विद्ध

DR. BHAU DAJI
डॉक्टर भाऊ दाजी लाड पुरातन वस्तुसंग्रहालय

याऽऽः प्रयुक्तयानटीकाणांचकार॥ सूत्रं॥ नरदेवःपांड्यराजन्यस्यसेनापतिःकुपाणिःशास्त्रप्रहारात्कुणिहस्तःसहिराजऊ
लेनरीक्षित्रलेखांनृत्यंतींदृष्ट्वाजातरागःसंप्रयोगेरागंधौविदधेयाकपाणित्वाऽऽःप्रयुक्तयाकपोलतलमप्राप्याच्छिन्नया
काणांचकारसंदेशिकानोदाहृतास्वनावतोनात्यधिकत्वाद्यद्यदृशादयुक्तंपरिहरितिदर्शयन्नाह॥ नवंतिवात्र॥ नास्त्यत्र
गणिकाकाँचिन्नवशास्त्रपरिग्रहःप्रवृत्तेरतिसंप्रयोगेरागएवात्रकारणं॥१॥ स्वप्नेष्वतितदरूपंतेनेनावास्तेचविचित्रमा
स्वरतवद्वारेषुयेसुप्तस्त्रीकल्पिताः॥२॥ यथाहिपंचमीधारांसंप्राप्यतुरगःपथि॥ स्खलंश्चंद्रीवापिवेगांधोनस
मीक्षते॥३॥ एवंसुरतसंमर्दैरागांधैकामिनावपि॥ चंडवेगैःप्रवर्त्तेतेसमीक्षेतेनचात्ययं॥४॥ तस्मान्मृदुत्वेचंडत्वेयुवत्या
बलमेवच॥ आत्मनश्चबलंज्ञात्वातथायुंजीतशास्त्रवित्॥५॥ नसर्व्वदानसर्व्वासुप्रयोगासांप्रयोगिकाः॥ स्खलनेदेशे
चकालेचयोगएषांविधीयते॥६॥ सूत्रं॥ नाम्नोतिहिविधोरतिकामीशास्त्रतत्वज्ञस्तद्विपरीतश्चतत्रशास्त्रतत्वज्ञस्यात्र ७६
ग्रहणनविधौनस्वनावतोगणनास्तिकाचिदिदमात्ययिकमिदमिदमिसेपेसपेक्षयेत्यर्थः॥ नचशास्त्रपरिग्रहःशास्त्रवि
हितोननुष्ठानात्तस्मादस्यप्रवृत्तेरतिसंयोगेरागएवात्रग्रहणनविधौप्रयोक्तव्येकारणेनापरज्ञानेशास्त्रतत्वज्ञस्यपुन

सपिरागेप्रवृत्तिकारणंज्ञानमपरेकारणंतत्रचविमृश्यकारिणोगणनाशास्त्रपरिग्रहश्चोनयेमेवनवतितस्माऽनयोरा
पिप्रवृत्तौरागःकारणंतत्रैकस्यज्ञानपरिस्कृतोऽन्यस्यतद्विकलइतिविशेषःयदाचानयोरतिप्रवृत्तेरागस्तदातद्वशाद्द
श्यतात्रपिप्रयोगानवंतीतिदर्शयन्नाह॥ स्वप्नेष्वपीतित्रसेनाव्यवस्तुप्रकाशनयोगेष्वपिनावात्रपिस्त्रियाविचित्रमनेकेष्ठि
तानिसुरतव्यवहारेषुपरस्परंचुंबनालिंगनमनादिव्यापारेषुतत्क्षणनिर्म्मितास्तत्कालकल्पितानशास्त्रिताइत्यर्थः॥ तत्रै
कस्यज्ञानपरिस्कृतत्वाइतिजनएवोत्पद्यतेऽन्यस्यज्ञानवैकल्यादसयावद्वात्रपीतितस्मादयंज्ञानविकलोऽतिप्र
वृद्धरागात्प्रवर्त्तमानोऽन्ययैनपश्यतीतिदृष्टांतेनदर्शयन्नाह॥ यथाहीत्यश्वस्यविचित्रोवल्गितमुपकंठमुपजवोजव
श्चेतिपंचधारागतयस्तुरगतयस्तुरगस्त्रिद्यायामुक्तास्तत्रपंचमीजवाख्यांप्राप्तएवामाख्यायस्त्रिद्येत्यर्थः॥ तत्रस्खलितंवा युग
गतिर्नवतश्चश्चंचपोरुषंगत्वंदरीदेवनिर्म्मितामेवमितिदार्ष्टांतिकयोजनसुरतसंमर्दैसुसंक्रुद्धेकामिनीस्त्रीपुंसौपु
मान्स्त्रीवेत्येकइषः॥ यस्मादज्ञानवैकल्यादयुक्तंदृश्यतेतस्माज्ज्ञानप्रधानेनवनवितव्यमितिदर्शयन्नाह॥ तस्मादिति मृ
दुत्वेचंडत्वमितिमृदुवेगतोचंडवेगतोवेसर्व्वः॥ बलंप्राणआत्मनश्चमृदुत्वेचंडत्वेइतियोजयेत्तथेतिमृदादिप्रकारेणप्रयु

ज्ञीतप्रयोगानुज्ञास्त्रविदन्यथाज्ञास्त्रज्ञेतरयोः कोनेदृस्यात्वदतिवज्ञस्यज्ञास्त्रस्यतत्वज्ञोनसरागात्प्रवर्त्तते॥मृद्वादिनेदे
नप्रयोगयोज्ञनेसर्व्वेसर्व्वदासर्व्वासुस्त्रीषुसुरितिवेदाद॥नसर्व्वदेति तत्रस्त्रानेप्रयोगोयथापहस्तस्यस्त्रनांतरेप्रसृतकस्य
शिरसीत्यादिदेशप्रयोगविषयदृस्यर्च्छः॥यथामालव्याग्रहणानस्याचार्य्यामौपरिष्टकस्येत्यादि युक्तयंत्रायामग्रहस्त॥
स्योन्मेगोपविष्टायामुष्टिरित्यादिकालप्रयोगःग्रहणप्रयोगाःपंचदशोपकरणंतच्चकाश्चतदंतर्गयोताःसीत्तत्र
माःषोडशोपकरणं॥ ॥इतिसप्तमोध्यायआदितोद्वादशः॥ ॥एवंग्रहणादिव्यापारेणपरिश्रोतेनायकेनायि
कापुरुषवदाचरेदितिपुरुषायितंतदुपयोगित्वाच्चतदंतर्गतानिपुरुषोपसृष्टानीतिप्रकरणद्वयमत्राध्याये॥
तत्रकारणान्याह॥नायकस्यरतान्यासात्परिश्रमेमुपजन्यरागस्यचानुपशममनुमतातेनतमवपात्यपुरुषायिते॥
नसाहार्य्येदद्यात्स्वानिप्रायाद्वाविकल्पयोजनार्च्छिनीनायककुट्टहलाद्वा॥सूत्रे॥नायकस्येतिसंतताभ्यास्यादि
तिरतस्यपौनःपुन्येनानुष्ठानात्परिश्रमेसर्व्वामिकंश्रमंरागस्यचानुपशममज्ञातिमुपलभ्यतत्राप्यनुमतातेनेति
नायकेनानुज्ञाताद्वियोषिद्विसृज्यामाचरंतीनिस्त्रैवस्यात्तमधस्तेवपातनायकमधस्तात्कृत्वाएवंहिपुरुषवदाच

रितंतेनसाहाय्यंसहायकर्म्मप्रतिपद्यतेकार्यस्यानिष्पन्नत्वाच्चस्वानिप्रायाद्वेतिअनुमतापितेनज्ञातविस्रंभाविकल्पं
पुरुषायितनेदेज्ञयितुमर्च्छिनीतज्ञीत्वान्नायककुट्टहलाद्वेतिनायकस्यात्रकोतुकमस्तीतिज्ञात्वावातेनाननुम
तापरिश्रोतस्यापिदद्यादित्येवातत्रयुक्तयंत्रेणैवेतरेणोल्लाप्यमानातमधःपातयेदेवंरतमविच्छिन्नरसंभवतितथा
प्रवृत्तमेवस्यादित्येकोयंमार्गःपुनरारंभेणादितएवोपक्रमेतेतिद्वितीयः॥सूत्रे॥तत्रेतिपुरुषायितेद्विविधःक्रमस्तत्रा
यंप्रथमोयुक्तयंत्रेणैवापरिस्फुरत्सल्पसंयोगेनैवेतरेणानायकेनत्वस्थस्थितेनासीनेनचोल्लाप्यमानाबाढ़पाशसं
दानितासत्कृपक्रियमाणातंनायकमवपातयेदित्येवंसतिरतमविच्छिन्नरसंतथाप्रवृत्तमेवस्याद्यंत्रेहिविश्लिष्यउ
नःसंधानेरतमप्रर्व्वमेवस्यान्नसर्व्वकारप्रवृत्तंयथाप्रवृत्तश्चात्रागाविच्छिद्यतेतत्रचाकस्माद्विच्छेदेनासौमनस्यं
दृत्यत्रकामिनःप्रमाणमयंमार्गश्रमस्त्रीरागस्यानुपशमेदृश्यः॥स्वानि प्रायशयादिषुपुनरारंभेणेतिायदारत
स्यपुनरारंभस्तदातेनारंभेणापुरुषवदाद्यावेवोपक्रमेतत्प्रवृत्तेतद्वितीयोमार्गोनापरस्मृतीयोयदंतरायंत्रेवि
श्लिष्यप्रयोक्तव्यंपुरुषायितेद्विविधंबाह्यमाभ्यंतरंचतत्रप्रथममधिकृत्याह॥साप्रतीतीर्यमाणकेशकुसुमाश्रा

सविच्छिन्नहासिनीवक्त्रसंसर्गार्च्छस्तनान्यामुरःपीडयंतीपुनःपुनःशिरोनामयंतीयाश्चेष्टाःपूर्वमसौदर्शितवोत्पाएव
प्रतिरूढीतपतितापतिपातयामीतिहसंतीतर्जयंतीघ्नतिघ्नतीवऊर्ध्वंचपुनश्चव्रीडोदर्शयेदूर्ध्वंविरामानीष्यांचपुरुषोप
मर्दैरेवोपसर्पेत्॥सूत्रं॥सेतिस्वशिरसःप्रकीर्यमाणाकेशकुसुमानिचेष्टमानयायपेतिविग्रहः॥श्वासेनविच्छिन्नोयो हो॥
सःसोत्तियस्याश्रमदर्शव्यापारेणजातश्रमत्वाद्वक्त्रसंसर्गार्च्छेज्जडयानतुचुंबनादर्शनछेद्यार्च्छस्तनान्यामुरोनायक
स्यपीडयंतीस्तनोपगूहतेमेतत्पुनःपुनःशिरोनामयंतीलज्जयासर्वमेतत्स्त्रैणेनतेजसाचेष्टितमुक्तंपौंश्चेनाहायाह
तिचेष्टायोभ्रुवनादिव्यापारात्पूर्वमसौदर्शितवोत्पारुष्यस्तनसान्यांताएवप्रतीपंऊढीततदेवस्फुटयन्नाहपोतितेति
यथाहंत्वयानिर्दयरतेनक्लेशितातथाहंवामपिप्रतीपंपातयामीतिब्रूयादितिसंबंधस्त्रात्रापिहसंतीरात्रसिकतया
तर्जयंतीतर्जन्याप्रतिघ्नतीवात्सर्वमपहस्तादिनातदुत्तरंपारुष्यंदर्शयतितत्रश्वासोत्त्रेणतेजःप्रव्यापनार्च्छमद्री
रितापिव्रीडामश्रांतापिश्रमेरतुमिच्छंत्यपिविरामानीष्यामुपेत्यदर्शयेत॥पुरुषवदाचरितंहियोषितःपुरुषायितंतत
तश्चपुरुषस्ययोषितियदुपसर्प्पेणसुपस्त्रंतदप्याचरंतःपुरुषायितेप्रायशश्चपुरुषोपसृष्टान्यान्यत्पुरुषायि

तमितिनियमयन्नाह॥पुरुषोपसृष्टैरेवचोपसर्प्पयेदितिसानिवक्ष्यामः॥ इतःप्रभृतिपुरुषोपसृष्टाख्यंप्रकरणमिति
दर्शयतितानिद्विविधानिबाह्यान्यान्यंतराणिचतत्रबाह्यान्याह॥पुरुषःशयनस्थायायोषितस्तद्वदनेमाक्षिप्तस्त्रित्वायाह
वनीवीविश्लेषयेत्तत्रविवदमानंकपोलचुंबनेनपर्य्याकुलयेच्छिरलिंगश्चतत्रतत्रैनापरिस्पृशेत्प्रथमसंगतावेसंहतो॥
घीरंतरेघट्टनंकन्यापाश्चतथास्तनयोर्हस्तयोःसंहतयोःकक्षयोरंसयोर्ग्रीवायामितिचस्त्रैरिण्यांयथासात्म्यंयथायोगंब
लवत्केष्वनुबंधार्च्छनिर्दयमवलंबेरन्नुदेशेचंगुल्यःसंघट्टेरन्तत्रतत्रेतरस्यास्त्रीडानिमीलनंचप्रथमसमागमेकन्यायाश्च॥
सूत्रं॥यदापुरुषेःप्रयोक्तातदापुरुषोपसृष्टकैस्त्रीचेत्पुरुषायितमितिदर्शनार्च्छपुरुषग्रहणेमेवंचपुरुषायितेनसहा
स्यवचनंशयनस्थायाहतिन्नायनाय्यप्रतारंनेप्रकरणेवक्ष्यतितद्वदनाक्षिप्तस्त्रित्वायाहवेतिनायकोक्तिनिरूप
स्त्रित्वायानायिकायानायिकायाजडाख्यापनार्च्छदर्शनायेतीवार्च्छः नीवींनिवसनबंधस्तत्रेतिविश्लेषणेविवदमानो
कर्च्छमर्दतीकपोलचुंबनेनसमंतावदाकुलयेद्यथानीवीमुक्त्वेनस्त्रस्पतेस्थिरलिंगश्चेतिजातरागत्वाच्छिरलिंग॥
स्तस्पोवजातरागायांसिद्धंकार्य्यनवेदयाह॥कक्षोरस्तनादिघ्नोनास्त्रैवजडायांसंहतयोश्चीर्घीरंतरेवसंधौरस्ते

नसंघट्टनंचलनंयथाविवृतौस्यातांकन्यायाश्चेतिकन्यावितंचणेवितंडायाश्चप्यधोजंघयासंहतयोरंतरेघट्टनंनी-
वीस्तनसंस्पर्शनंचास्याधिकमाह॥ तन्नयोःसंहतयोर्नुजमध्यमूर्वाहस्तयोःपरस्पराश्लिष्टयोःप्रसेकंवाबद्धमुष्ठ्योःक
रयोःप्रसेकंतलसंकोचयोरंसयोर्हस्तयोःजानुग्रीवाबाहुशिखरयोजानुद्वयंसंहतयोर्ग्रीवायांहस्तयोरासंश्लेषाभ्यं
हतायांसंघट्टनमितिवत्स्यैरिएणमितियानायिकामूढविटंचनत्वाशुरतेनिस्त्रपंद्वेष्यंयथेष्टाचारिणीमास्वैरिणीनि यो-
क्तीत्यर्थस्तस्मायथासात्म्ययथायोगंचेतियद्येनसात्म्यंयच्च यत्रपुष्यतेतत्तत्रस्पर्शनमितिसर्वशुंबनार्धमेनामितिच्च
न्नतक्षोतिपूर्वोक्तोस्वैरिणीचालकेनिर्दयमक्लेबदितरस्मायंथाइतिनायिकायांविधिमाह॥ याप्रथमसंगता-क
न्याचतस्याव्रीडालज्जानिमीलनंचाद्दणोःस्यान्नत्वतिविस्रब्धायाःस्वैरिण्याश्चेसेवंनीवीविस्रंसनस्पर्शनघट्टनावलं
बनेअनुचितेद्वाद्यैरुपस्पृष्टैःज्ञायनस्कोविआस्पसांप्रयोगिकोशुंबनादीत्ययुंजीतज्ञानंतराएणनिधनमाह॥ रति
संयोगेचेनांकथमनुरज्येतेइतिप्रत्यादत्तापरीक्षेतासूत्रं॥ रतिसंयोगेचेतिइतसर्वं यंत्रसंयोगेसतिएनामि।न---
पमृद्नोप्रवृत्तायाचेष्टयातच्चपरीक्षेतयथाकथंचिदाप्तंतरैरुपसर्प्यैदितसर्वं॥ तत्रप्रवृत्तिमाह॥ युक्तयंत्रेणोप---

णायतोदृष्टिमावर्तयेत्तत्रतत्रनांघीडयेदेतदन्यैरप्युवतीनामितिसुवर्णनाभः॥ सूत्रं॥ युक्तयंत्रेणेतियतइति यंत्रसंबाधस्यांत
रंनागेलक्षीत्तत्समाधनेनोपमृष्यमाणंतस्पर्शसुखादृष्टिमावर्तयेदृष्टिमंडलंत्रमयेत्तत्तएवेतितमाश्रित्यपीडयेत्समाधनेना
लक्षुपसर्प्यतत्रदिपीडितायुतैरतिमधिगछतेतदहस्पंत्रीनिरप्रकाशपत्वात्तथाहिरतिप्राप्यर्छमन्यैःप्रकारांतरमुक्तं
शास्त्रंतःसुवर्णनाभमतमनिमतमप्रतिषिद्धत्वादत्रचरतिवेधनमेकोबहवइतिकेषांचित्पक्षेशास्त्रिवादस्तत्रोपमृष्यमा
णायस्मिन्नेकस्मिन्नियतेऽनियतेवादेशेस्पृष्टादृष्टिमावर्तयेत्तस्मिन्पीडयेदितिएकःप्रकारोबहुषुवायस्मिन्नुपमृष्य
माणादृष्टिमावर्तयेत्तस्मिंस्तस्मिन्नेवपीडयेदितिद्वितीयस्तत्रापियस्मिन्नटनंदृष्टिमावर्तयेत्तस्मिन्नत्कंठमेवपीड
येदितिवोद्दमंएतेननाद्यपदेशाश्चपित्रभ्यंतेनोक्ताव्याख्यातास्तेषामनेनैवप्रकारेणज्ञायमानत्वात्उपमृष्यमाणा
यारागस्यतिस्रोवस्थाःप्राक्पत्यासन्नःसंधुष्यमाणश्चेतित्रयोणांत्यलक्षणमाहुःतत्राणांसंवेशनंनेत्रनिमीलनंव्रीडान्य
थाःसमधिकाचरतियोजनेतिस्त्रीणांनाक्लक्षणं॥ सूत्रं॥ तत्रगात्रावसादोनेत्रनिमीलनंचयात्तस्यांनिगूढव्रीडानांयोज
नाद्भावनिवृत्तिःरतियोजनाचरत्कंठयोजनात्रयोजनेत्सर्वं।सास्वजघनस्यनायकाजघनेनात्यंतजग्राम्यमाधिकेतिप्रयास

न्नानावलक्षणमित्रिप्राप्तप्रत्यासन्नसेत्यर्थः संधुक्षमाणा स्पेत्याह॥ हस्तौ विधुनोतिखिद्यति दशत्कस्तातुंनददातिपादेनाङ्गरता वसानेचपुरुषायितवर्त्तिनी॥ सूत्रे॥ हस्ताविति विधुनोतिकेपयतियंत्रयोगात्पुरुषायितवर्त्तिनीतिपुरुषस्यरतिप्रायौतमतिक्रम्यस्वजघनव्यापारेणवर्त्तनहस्तर्छ्यतस्याःप्राप्यंत्रयोगात्करेणसंबाधंगजइवक्रीनयेदामृद्नावातोयंत्रयोजनेसूत्रेतस्याश्चेष्टितमीदृशंबुधायंत्रयोगात्स्वस्वयंरतमधिगम्यपश्चात्तदानींमस्यारतंविच्छिन्नरसंस्यात्तच्चतुर्विधं॥ यथोक्तं॥ अंतःपद्मदलस्पर्शोगुटिकावच्चयोषितः॥ वलिनंचवराङ्गंस्याद्गोजिकाकर्कशांतथेति॥ तत्राद्यंतत्क्षोभेकंडूतिबहुलत्वात्करेणक्षोभनयेदामृद्नावादितियावन्मृदुतोगतेततोयंत्रयोजनेमृदुनूतेहितस्मिन्नुपसृप्यमाणेदुतंरतिमधिगतिगजइवेतिकरोपम्यार्छ्यगजाकारेणतर्छ्यः॥ तथाचोक्तं॥ अनामिकाप्रदेशिन्यौश्लिष्टेपेजेषुयासदा॥ गजहस्तायसादृश्यात्तत्संज्ञंनत्रिमंस्मृतं॥ एवंचकरग्रहणं

JAWAHARLAL NEHRU UNIVERSITY
जवाहरलाल नेहरू विश्वविद्यालय पुस्तकालय
100

नत्रिमसाधनोपलक्षणार्छ्यतेननत्रिमेणान्यंतरास्पृपसृप्तानिदृष्ट्वानिताह॥ उपसृप्तकंमैथुनेऽलोवमर्दनंपीडितकंनिर्घातश्चटकविलसितंसंपुटइतिपुरुषोपसृप्तानि॥ सूत्रे॥ न्यास्यासृजुसंमिश्रणमुपसृप्तकंहस्तेनसर्वतोचामतेदितिमैथुनंनीवीस्तनजघनमुपरिष्टाद्वदयेदितिऽलत्तदेवविपरीतंसरतसमवमर्द्नंलिंगेनसमारब्धपीडनापश्चिरमवस्थितेदितिपीडितकंमुहुरभ्रुष्पवेगेनस्वजघनमवपातयेदितिनिर्घातएकतएवसूचयिष्यमवलिदितिवराहघातःसएवोनयतपर्यायेणवृषायतःसहस्रनिःसृतमनिश्चमयतत्रतत्रैवहिस्त्रिश्चतुरितिचुंबदयेदितिचटकविलसितंलिंगेनसंबाधस्यमिश्रणात्सर्वमेवोपसृप्तकं॥ तत्रयद्रजुपगुणंन्याय्यमानोपालोगनापसिद्धंमिश्रणंतदुपसृप्तकमितिकन्प्रत्ययेणविशेषसंज्ञांदर्शयतिदुस्तेनलिंगंगृहीत्वासंबाधान्यंतरेसर्वतोमंथन्निवत्रमयेन्नीवीस्तनजघनमधस्तादितिविशेषस्यापरोयःसरतसमितिरतसेनमृदुतयादित्यर्थः अश्वेनागस्यकंडूतिबहुलत्वात्लिंगेनेतिवेगादामूलंपवेशमानेनसमारब्धपीडयन्नगमवस्थितेस्थितावचिरमितिवावंतंकालंलिंगोन्नमनावनमनानिकर्तुंसमर्थंमुहूरमितिपवेशितलिंगमानिबंधमात्रस्यवेगेनजघनएवनिद्यतिवक्ष्यिपेदेकतएवेतत्कस्मिन्नेवपार्श्वेनूयिष्टेबहुत्वाद्वेत्वराऽव॥

दंशुयाऽवलिखेत्सएवेतिवराहस्यघातउन्नयतइत्कनयोःपार्श्वयोःपरिपाद्याद्यवलूंगान्यामवलिखेत्सकृन्निश्रितमितिसेक
वारंप्रवेशितंलिंगमनिष्क्रामयानिष्क्रामयवहिरंतरमेवकिंचिद्दारुचटकवत्तत्रैवलिंगसंघट्टयेद्दित्रिर्वाप्रकर्षेणचतु
रिति॥ रागावसानिकंव्याख्यातंकरणंसंपुटकमिति॥ सूत्रं॥ रागावसानिकमेतद्दिमृष्यवस्थायामेषत्स्वनावत्वाद्याख्या
तमितिकरणंसंपुटंतत्त्वमाख्याते॥ ऋजुप्रसारितावुनयोश्चरणावितितत्रलिंगमनिष्क्रामयज्जघनेनजघनमवगृह्ययत्सं
मिश्रणंतदपिसंपुटइत्यर्थःतेषांस्त्रीसात्म्याद्विकल्पेनप्रयोगः॥ सूत्रं॥तेषामितिउपसृप्तकादीनांस्त्रीसात्म्यादितियेनय
स्याःसात्म्येतेनतस्यांप्रयोगोविकल्पेनमृदुमध्यमिमात्रतेदेनतत्रपुरुषोपसृप्तेशुयद्वाद्यंनीवीविस्रंसनादिकंतृ
तीयेमार्गेनायकःकक्षाबंधविस्रंसनादिवाद्यंपुरुषायुतंयत्रान्यंतरमुपसृप्तेतन्मार्गद्वयेप्यन्यंतरंपुरुषायितेत्र
स्थंपुरुषोपसृप्तंप्रवरणमुत्कावियोगाज्जिघृक्षयापुनःपुरुषायितमाह॥ पुरुषायितेतुसंदंशोचमरकंपेखेलिं
त्यधिकानि॥ सूत्रं॥ पुरुषायितेत्विसन्यंतरेपुरुषाधिष्ठितेप्रवर्त्तमानापास्त्रीणधिकानिवाडवेनलिंगमवगृह्यनिःक
र्षयेत्यःपीडयेत्सावाविरावस्थानेसंदंशः॥ सूत्रं॥ वाडवेनेतिवरांगोष्ठसंदंशेनलिंगमवगृह्यनिष्कर्षेत्सात्रेनःसमाकर्षे

त्पाःस्थानमवस्थितिः॥ युक्तयंत्रावक्रवक्त्रमेदितिचमरकःआसनिकः॥ सूत्रं॥युक्तयंत्रेतिनगप्रवेशितलिंगाऊरुजालंचक्रवत्कृ
त्वितचरणानायकोरुस्थान्यांशरीरविष्टंभंकृत्वाचमेदयमन्यासाऊरुवतिः॥ तत्रेतरःस्वजघनमुच्छ्रिपेत्स्वजघनमेवदोलायमानं
सर्व्वतोचामयेदितिप्रेंखोलितकं॥ सूत्रं॥तत्रेतिचमरकेऽन्तरोनायकोयंत्राविश्लेषार्थंचमरसौकर्य्यार्थंवस्वजघनमूर्ध्वंक्षि
पेद्दोलायमानमितिदृष्टतोनीत्वाप्रेतोनयेदेकंपार्श्वंनीत्वाद्वितीयमितिसेवंतत्रेंखणान्प्रेंखोलितंमेऽलेनलुचमितैर्मथनो
तर्त्तनंतेषांऽनरुषसात्म्याद्विकल्पेनचप्रयोगइत्यत्रापियोज्यं॥ युवक्तयत्रैवलालाटेलालाटैनिधायविश्रामेतेतिसूत्रंयु
क्तयंत्रैवविश्रामेतनविश्लिष्टयंत्रारागस्यानुपशांतत्वाद्भूलालाटेलालाटैनिधायेतिश्रमापनयनकारणं॥ स्त्रियांतायांव
पुरुषस्यपुनरावर्त्तनमितिपुरुषायितानि॥ सूत्रं॥पुनरावर्त्तनेपुनरुपरिगमनमित्यर्थःरतधिगमात्रुपरिश्रांतायांनपु
नरावर्त्तनमित्यर्थोऽर्थात्॥ यथारतपरिश्रांतोनपुंसाह्यायिकास्त्रंपुरुषोनुमन्यतेतथातत्स्वनावप्रतिपत्त्यर्थमितितत्रनियो
ज्यादिदर्शयन्नाह॥ उ॥नवेतिचात्र॥ प्रलोदितस्वनावापिगूढाकारापिकामिनी॥विदग्धोऽपेक्षतेनावंस्वराणाऽपरिव
र्त्तनं॥१॥॥ यथाशीलानवेनारीयथाचरतिलालसा॥तस्याएवविचेष्टानिस्वस्मर्द्धुपलक्षयेत्॥ २॥सूत्रं॥प्रलोदित

स्तनावपिगूढाकारावीकृति॥लज्जयाप्रच्छादितोतिप्रायोव्यक्तमित्याह॥गूढाकारेतिश्रेतिप्रायसूचकस्याकारस्यगोपि
तत्वात्सामान्यपरिवर्त्तिनीकामयमानास्तनावमालीयातिप्रायेणागात्त्वकाशयतिनगूहितुंशक्नोतिश्रेतोनियोजयेत्तदेवस्फु
टयन्नाह॥यथाशीलितियादृशःस्तनावोयस्यायथाचरतिलालसायेनप्रकारेणरतौजातश्रद्धातस्याउपरिवर्त्तिन्या
विवेष्टानिस्तस्कारानिस्तत्सर्व्वप्रीतिशीलेरतिप्रकारंवसर्व्वमुपलक्षयेद्येनोत्तरकालेतथैवसुरतेमनुषक्तमेणतत्रा
पवादमाह॥नत्वेवत्रौनप्रजातीनमृगीनवगर्निणी॥नवातिव्यायतोनाडीयोजयेत्पुरुषायिते॥२॥नत्वेवेतिश्रुतौन॥
नियोगंजयेऊर्ध्वग्रहणनयात्पुनरावर्त्तनेचगर्भग्रहणाद्बालकदारिकेव्यक्तशीलेस्पोनप्रसूतामचिरप्रसूतांप्रदर
कटिनिर्गमयान्नमृगीवृषाश्वयोरवपाटिकानयान्नगर्द्भिणीगर्भस्रावनयान्नातिव्यायतामतिस्थूलोन्मापारयि
तुमशक्यत्वात्॥॥पुरुषायितंसप्तमेप्रकरणेतदेतर्गतानिपुरुषोपसृष्टानिश्रेष्ठादशेप्रकरणे॥द्वितीयेधिकरणे॥
॥ष्ठोध्यायश्चादितस्त्रयोदशः॥॥आलिंगनादिपुरुषायितांतंचतमष्ठनायिकासूक्तंतृतीयासाप्रवृत्तिः॥
वमीत्येकइत्यत्रतंद्विषयमेवपरिष्टकमुच्यते॥॥द्विविधातृतीयाप्रवृत्तिस्त्रीरूपिणीपुरुषरूपिणीच॥सूत्रे॥द्विविधे

त्यादिनातृतीयाप्रवृत्तिर्नपुंसकंस्त्रीरूपिणीस्त्रीसंस्थानास्तनाद्वियोगात्पुरुषरूपिणीपुरुषरूपिणीपुरुषसंस्थाना॥
रमश्रुलोमादियोगाद्यद्वृत्तमाश्रित्यौपरिष्टकमनयोस्तदुच्यतेतत्रपूर्व्वमधित्यौत्तेरन्॥तत्रस्त्रीरूपिणीस्त्रियावेषमालापं
लीलांनाववृद्धत्वंनीरुत्वंमुग्धतामसहिष्णुताव्रीडांचानुकुर्व्वीत॥सूत्रे॥तत्रतितयोःसम्यक्स्त्रीत्वस्थापनार्थंता
स्त्रीधर्म्मानुकरणंतत्रवेषंकेशेपरिधानादिविन्यासेनालापंकाकल्यनुगतंलीलांमैथुनादिगमनीनावेहावादिकंमृद
त्वभकार्कश्यंनीरुत्वंनयशीलतांमुग्धतामृजुतामसहिष्णुतांग्रहणनवातातपाद्यक्षमांव्रीडांलज्जामनुकुर्व्वीतात्म
तस्यावदनेजघनकर्म्मतदौपरिष्टकमावक्ष्यते॥सूत्रे॥तस्याइतिस्त्रीधर्म्मानुकुर्व्वतामुखेजघनकर्म्मेतिस्वरू
पाख्यानंनगेलिंगेनयत्कर्म्मतन्मुखेक्रियामाणमौपरिष्टकमावक्ष्यते॥इतिश्रुर्व्वाचार्य्यसंज्ञाउपरिष्यान्मुखे
पेनवर्त्तीतसूत्रक्रमयानांनमात्रेतिलोपःपश्चात्संज्ञायांकसूत्रक्षमेहकृतसित्रेत्यइतिपरिगणनाल्पपूनवतिफलम
॥॥सातंतारतिमानिमानिकीवृत्तिंचलित्रेद्वेस्पावच्चरितंप्रकाशयेदितिस्त्रीरूपिणी॥सूत्रे॥सातंतश्चौपरिष्ट
कावृतिंप्रीतिमालिमानिकीप्राग्वक्तलक्षणांवृत्तिंतीविकोनाटीलानाच्चरितमितिवेश्यायावृत्तेवेशिकेवक्ष्यतितद्वे

हिःसंदेशमित्यनेनक्रमेणसर्वंसमुच्चयेननिर्दिशेत्स्वरागपरिसमाप्त्यर्थंतस्माद्यानिमानिकमुष्वउननार्च्छनायिकापितथैवप्रयुंक्तीतित्ययंवेदनायोविधिःस्वयमुपक्रमेचखानिप्रायेणैवसमुच्चयप्रयोजंतत्कर्म्महिविधंबाह्यमाभ्यंतरंचतत्रबाह्यमाह्यमाह॥ ॥करावलंबितमोष्ठयोरुपरिविन्यस्तमपविध्यमुखंविधुनुयात्तन्निमित्तोमूत्रे॥करावलंबितमित्यवनमनवारणार्च्छकरेणगृहीतमोष्ठयोरुपरिविन्यस्तमयनाग्रोनापविध्येत्तोष्ठेयोनवर्तुलीकृतेनावक्त्रमुखंस्वविधुनुयात्कंपयेद्दोष्ठयोरुपरिविन्यस्तचान्निमित्तेहस्तेनायमवस्थाद्यपार्श्वयोर्तोनिर्द्दर्शनयोर्मोष्ठाभ्यामवपीड्यानवत्वेतावद्दितिसंलयेत्तत्पार्श्वतोदृष्टेमूत्रेहस्तेनायमवस्थाद्यमुष्टियहणेनततःपार्श्वतोलिंगमाघ्रास्यामवपीड्यनिर्द्दर्शनमितिक्रियाविशेषणंदर्शवर्ज्जमित्यर्च्छदैतेषुग्रहणमस्तियदाहनवत्वेतावद्दितेतावद्देवास्तुनग्रहणेनपरंखंडनमितिसंलयेत्फूत्कृत्योद्दित्वासंमीलितौष्टीतस्याग्रेनिष्पीड्यकर्षयंतीवचुंबेद्दितिबहिःसंदेशः॥मूत्रे॥न्यस्यास्योद्दितेतिपार्श्वतोदृष्टेसंचोदितायुनरन्यत्रचोदितोयुयमुपक्रमेत्यचोदितैवसंमीलितौष्टीतिलिंगस्याग्रमंतःप्रवेश्यसंमीलितावोष्ठौययासातान्यामेवनिष्पीड्यकर्षयंतीवचुंबेद्दित्योष्ठान्यामेवास्यकर्षणेऊर्द्ध्वौवत्पद्मेद्दित्यर्च्छः॥बहिसंदेशश्चर्म्मणोबहिःसंदेशनादाभ्यंतरमाहतस्मिन्नेवास्यर्च्छनया

किंचिदधिकंप्रवेशयेदितिसापिचाग्रमोष्ठाभ्यांनिष्पीड्यनिष्टीवेदित्यंतःसंदेशः॥सूत्रे॥तस्मिन्नितिबहिःसंदेशोक्रियमाणेभ्यर्च्छनयायाआयाकिंचिदधिकमितिनिष्कास्यपश्चेयंयावन्नायकःप्रवेशयेदित्ययंवादनापक्षःस्वयमुपक्रमेतुकिंचिदधिकंप्रवेशयेदग्रेणंबंधमोष्ठाभ्यांनिष्पीड्यनिष्टीवन्निरसेदंतःसंदशोनिष्कोशितस्यसंदेशनात्॥करावलंबितस्योष्ठवद्ग्रहणंचुंबितकं॥सूत्रेऽोष्ठवदितियथाधरौष्ठस्योष्ठाभ्यांग्रहणंतथानिष्कोशितस्यतिचुंबितकंसमयग्रहणाभ्यांतत्कृत्वाजिह्वाग्रेणसर्वतोघट्टनमग्रेवन्धनेस्तितिपरिमृष्टकं॥सूत्रे॥तदितिचुंबितकंकृत्वाभ्यांओष्ठाभ्यांजिह्वाग्रेणंतःपरिभ्रमितासर्वतोघट्टयेन्मृदुनेदंतमूलेवन्धनेस्तोतःस्थानेतादृनंजिह्वाग्रेणैवपरिमृष्टकं॥समंतात्तथानूतमेवरागवशादतिप्रविशेन्निर्दयमवपीड्यावपीड्यमुंचेद्दित्यासमन्वूषितकं॥सूत्रे॥तथानूतमेवेतिनिष्कोशितमेवरागवशादितिनायकस्यरागाधिक्यात्तद्दष्टविशेषकंनिर्दयमत्यंतमवपीड्यावपीड्यावपीड्येतिजिह्वोष्ठपुटेनहिस्त्रिरवपीड्यावपीड्यमुंचेदंतरएवतदासमस्यैवन्वूषितकं।पुरुषानिप्रायादेवगिरेत्पीडयेच्चापरिसमाप्तेरितिसंगरः॥सूत्रे॥पुरुषानिप्रायादेवेतिपुरुषानिप्रायमेवबुध्यापरास्यारतिरितिगिरेत्पीडयेच्चेतिजिह्वाव्यापारेणपिंडवत्फिरेद्दोष्ठव्यापारेणपीडयेदासमाप्तिरितिशुक्रविमृष्टिंयावत्सं

गरःसमंताऊिरणन्।यद्यार्छेवात्रस्तननप्रहणनयो:प्रयोगाइत्यौपरिष्टकं॥सूत्रं॥यद्यार्छमितियथारागोनिमित्तादिषुमृदुमध्याधि
मात्रेणस्थितस्तद्यास्तननप्रहणनयोःप्रयोगाआलिंगनादीनामन्त्रासंत्तवादित्यौपरिष्टकमितिवेविषयस्वरूपफलप्रदत्तप्रकारै
रौपरिष्टकमुक्तंदेशासात्म्यवशादविषयेप्यस्यवृत्तिरितिदर्शयन्नाह॥कुलटाःस्वैरिण्यःपरिचारिकाःसंवाहिकाश्चाप्येतत्त्व
योजयंतिति॥सूत्रं॥कुलटाइतियाःस्वंकुलमन्यद्वासदृशमटंत्योच्चष्टेजीवंत्तास्तःकुलटायाःसदृशमसदृशंवाकुलमविचा
र्यस्वछंदचारिण्यस्तास्वैरिण्योयाअन्यपूर्व्वावाभुक्तपरित्यक्तानांयकमुपचरंतिताःपरिचारिकाःसंवाहनकर्म्मणाजीवंतिताःसं
वाहिकाएतत्त्रयोजयंतीत्यौपरिष्टकंकारयंतिनकेवलंतृतीयाप्रवर्त्ततिस्मसिद्धाश्चास्तदेतत्सुनकार्य्यंसमयविरोधादस।
त्यत्वाच्चपुनरपिद्यासांवदनसंसर्गोस्वयमेवार्त्तिप्रपद्येतेत्याचार्याः॥सूत्रं॥तदेतत्सुनकार्यमितिप्रयोजमाणमपिसमय
विरोधादितिधर्म्मशास्त्रंप्रतिषिद्धत्वान्मेतन्मुखेमेहतिं। असत्यमेईत्वाचेतिसङ्गर्गर्हितत्वादसत्यत्वोक्तरूपस्यसत्य
त्वहृष्टएवदोषःअथैचापरस्त्यात्पुनरपिद्वातियदिहिकुलटादीनांमुखेजघनकर्म्मकुर्य्यात्तदापुनरपिजघनक
र्म्मकालेरागवशाद्वदनसंसर्गोसंस्पर्शोसतिआर्त्तिःप्रतिपद्येतदुःखमधिगछेद्विलितोस्मीतिस्वयमेवेतिनतत्रनायिका

पिवेश्यकामिनोयमदोषश्चन्यतोपिपरिहार्यःस्यादितिवात्सायनः॥सूत्रं॥वेश्यकामिनइतिकुलटादयोवेश्याविशेषा
स्तत्कामिनोनायकस्यादोषोयमितिसमयविरोधादित्यंदोषोननवतीत्यर्छेःपन्यात्पौपरिष्टकाशेषोनमुखेमेहतेति।तथ
चाहवत्सिष्टःयत्तुपाणिगृहीतायांमुखेमेथुनमाचरेत्।पितरस्तस्यनाश्नंतिदश्चवर्षाणिपंचच॥॥अन्यतोपिपरिहार्यंति
श्चसत्यत्वाद्वदनसंसर्गाश्चश्चसत्यत्वमार्त्तिश्चेत्सयंदोषःपरिहार्य्यःगुह्यावश्चनहृणाश्चकस्यचिद्देशप्रवृत्तेरदोषत्वाद्।
परिहार्यइत्यपिशास्त्राऽनयमपिदेशंप्रवृत्यादर्शयन्नाह॥ ॥तस्माद्याअपरिष्टकमाचरंतिनतानिःसंसृज्यंतेसंप्रयुज्यं
तेमात्रवदनसंसर्गइतिश्चन्यानिरदोषत्वात्सैसृज्यंतएवार्छेतैं।प्राच्याश्चंगात्पूर्व्वेणवेश्यानिश्चेतनसंप्रयुज्यंते॥
आहिछत्रिकासंसृष्टाश्चिमुखकर्म्मतासांपरिहरंतिसूत्रं॥आहिछत्रिकाश्चहिछत्रनवानसंसृज्यंतेश्चदृश्यमश्चत
मप्योपरिष्टकंतासुसंनाव्यतइतिसंसृष्टाश्चितासएवकथंविद्यागवशान्मुखेकर्म्मचैवनांनिरपेक्षाःसाकेतकाःसं
सृज्यंते॥सूत्रं॥साकेताश्चायोध्यस्तेनिरपेक्षावेश्यानांसंप्रयोगेमुखकर्म्मणिश्चैवाचार्यौचाविकल्पानावात्।नतुस्व
यमौपरिष्टकमाचरंतिमागरकाः॥सूत्रं॥नागरकापाटलपुत्रकाःसंप्रयुज्यंतेसवेश्यानिनंतुस्वयंतासांमुखेजघन।

DR. BHAU DAJI

कर्म्मऊर्द्धतिमानूरुदनसंसर्गइतिप्रयोक्तिात्वावरंतिवदनसंसर्गवईं॥सर्व्वमविशंकयाप्रयोजयंतिसोरसेना॥सूत्रं॥
सर्व्वमितिसंप्रयोगमोपरिष्टकंमुखकर्म्मवअविशंकयेतिसर्व्वमुचीतनिप्रायेणोत्सर्ज्जः॥सौरसेनाःकोशांब्यादक्षिणतःकू
लेयेनिवसंतिशंकायांहिस्वनार्य्यास्वपनाश्वस्तमेवदर्शयन्नाह॥ ॥एवंह्याऊः कोहियोषितांशीलंशौचमाचारंचरितंप्र
त्ययंक्वचनेवाश्रद्धातुमर्हतिनिसर्गादेवहिमलिनदृश्योनवंतेतानूपरिताज्जास्तस्माद्दासांस्मृतितएवशौचमन्वेष्टव्यंएवं
ह्याऊःवेश्मःप्रश्नवनेमेध्यःश्वामृगग्रहणेमुचिःशऊंनिष्फलपातेतुस्त्रीमुखंरतिसंगमइति॥सूत्रं॥एवंहीतिशीलं
स्वनावंशौचमशुचिद्रव्यविश्लेषणमाचारस्त्रीकर्म्मनुष्ठानंचरितंतेऊजकमागतेस्थितंप्रत्ययंविश्वासंवचनंवचनंवल्गो
तकंकःश्रद्दधातुमर्हतिपरमार्द्धतःप्रेक्षेतुनैवेत्यर्द्धः कुतइत्याहनिसर्गादेवेत्यात्मनोनादेवनान्यस्मान्मलिनदृष्ट
योमलिनबुद्धयोयत्नोकशास्त्रविरुद्धमप्याचरंतिनचपरित्याज्यपक्षेतूतापिपुरुषार्द्धहेतुत्वात्तस्माद्दतविधेस्मृतितए
वशौचमन्वेष्टव्यंलोकस्मृतेप्रामाण्यात्तांस्मृतिमाह॥एवंहीत्याहस्मृतिकारःमुखवदूर्गोःसर्व्वतोमेध्येकर्कंप्रश्नवनव
त्तुमुखंमुचिउच्छिष्टेचीरमपिश्वपक्षच्छिष्टेसद्देरिक्तंकोमृगग्रहणेफलपातकालेतुमुखंमुचिलाम्नांसफलेवमुचितथा

रतिसंगमेरत्यर्द्धसंगमेस्त्रीमुखंचतोपरिष्टकमन्यद्धामेध्यंमन्यदासर्व्वमुचिनिधानत्वादितस्मिन्स्मृत्यर्द्धसर्व्वत्रवुंबनप्रसं
गइतिसोरसेनंतर्दर्शयन्नाह॥शिष्टविप्रतिपत्तेःस्मृतिवाक्यस्यचसावकाशत्वाद्देशस्थितेरात्मनश्चरत्तिप्रत्ययानुरूपेवर्त्त
तितिवाभ्यायनः॥सूत्रं॥शिष्टविप्रतिपत्तेरितिशिष्टानांव्रात्याहिछत्रनागरकाणांविप्रतिपत्तिदृश्यतेयथोक्तं॥विरुद्धाचवि
गीताचदृष्टार्थादृष्टकारणात्स्मृतिर्नश्रुतिमूलास्पाद्यावैषासंनवश्रुतिरिति॥२॥अत्रोत्तरमाहसावकाशत्वादितिपत्नी
मेवाधिश्चेत्तेतुक्तस्त्रीमुखंरतिसंगमइतियद्येवंवेश्यासुचुंबनविकल्पानर्थकमितत्रपाक्षिकमन्यनुज्ञानमाह॥देश
स्थितेरितियोयस्मिन्देशेआचारस्तदनुरूपंप्रवर्त्तेतेदेशावारस्यतत्रत्यानांग्रामाण्यादृत्तिप्रत्ययानुरूपमितियथास्वो
मनस्यंयथावविश्वासस्तथाप्रवर्त्तेतनशास्त्रेणैवकेवलेनेतीदंस्त्रीविषयमसाधारणंमोपरिष्टकंमुखंस्त्रियाएवपुरु
कर्द्दत्वात्पुरुषविषयमाह॥ ॥नवंतिचात्र॥प्रमृष्टकुंडलाश्चापियुवानःपरिचारकाः॥केषांचिदेवकुर्व्वंतिनरागेमोपरिष्ट
कं॥१॥प्रमृष्टकुंडलाइत्कर्णेकुंडलेयेषामितिनेपथ्योपलक्षणंगृहीतनेपथ्याइत्यर्थः॥युवानःप्राप्तरागत्वात्कुत्र
त्राश्चेदयुक्तरूपंश्वपरिचारकानान्येदोषान्॥यथोक्तं॥त्रिलातत्रमश्रवश्चेरावित्यास्यमुखकर्म्मणि॥योजागृहीतनेपथ्या

नेतरेस्मऋदोषतइति॥केषांचिदितिभयेमंदरागागतवयसोऽतिव्यायतायेचस्त्रीष्वलब्धवृत्तयइदमप्यसाधारणमेकस्मै॥
कंकर्तृत्वाद्वयोःकर्तृकेत्वात्साधारणं॥यद्वाद्यूतद्यानागरकाःकेचिदन्योन्यस्यपरिग्रहं॥१॥सूत्रेतद्यैतिनागरकायेनागरकद्यू
तावधिक्षत्ताःकेचिदितियोषिप्रायाहितैषिणोविस्रष्टिसुरक्षकारित्वाद्दृढविश्वासामैत्र्यापरस्परपरिग्रहमितिममतावत्कु
रुतावत्कुरुपश्चात्तवापिकरिष्यामीतियुगपदादेहमत्सामेनरागाल्लालनमनपेक्षमाणावितिहिविधसाधारणमित्फल
क्षणं॥स्त्रियोपिकर्त्रंतिं॥यथोक्तं॥श्वेतःपुरगताःकाश्चिदपाप्तनांडकाःस्त्रियःपुरुषेषुतथास्त्रीषुपुरुषाःपरिचारका
नायकावाकेचिद्रागेमत्वेनकर्मकुर्वंतिकिलेतिसंज्ञावनायातस्यवेतिपुरुषकर्तृकस्यवासःप्रकारोमुखचुंबनवदितिक
न्याचुंबनेनिमित्तादिनान्यत्रसमाद्दिग्रहणेनयोविधिःसोस्यापियथासंज्ञवंविज्ञेयस्तत्रपरिचारकेकर्तृयंसाधारणं॥
मपिसंज्ञवतितच्चयुगपत्परिपाद्यावातत्रयुगपत्कथमित्याह॥परिवर्त्तितदेहोतुस्त्रीपुंसौयत्परस्परंयुगपत्संप्रयुंजा
ते—किलःस्मृतइतिस्त्रीपुमांश्चकाकश्चवका———ध्यग्रहणात्तौविद्येतेयस्मिन्कामइतिपिलादिषुद्रष्टव्यंकक
नेवाकाकोलौल्यकेकलौल्यइतिधातुपाठात्तद्विद्यतेययोःस्त्रीपुंसयोरितिनीप्रत्ययस्तौलात्यादत्तेयइतिनारयोषितो

श्चपरिवर्त्तितदेहयोर्व्याख्यातस्तत्रसाधारणासाधारणयोरसाधारणंश्रेयस्तत्तोपिपरिचारकविषयंद्विरक्तसंसर्गादिप
रिशुद्धमितिदर्शयन्नाह॥तस्माद्गुणवत्स्यक्षावतुरास्त्यागिनोनागनूवेरूपाःस्त्रीषुरज्यंतेदाक्षिण्यकादिषुसूत्रे॥तस्मा
दितिगुणवतोनायकगुणयुक्तास्यतुरास्त्रोकयात्राकुशलास्त्यागिनोदानशूरावरानिजनिजनाद्युपेसानूस्त्रीषुवि
शेषतानेवदर्शयतिदाक्षिण्यकादिषुतिरज्यंतइतिस्वनावाख्यानमशिष्टधर्म्मावरणाद्धतेषुवरकाश्चपस्वारेतमपिप्रका
शयंतिं॥नन्वेतद्ब्राह्मणोविद्वान्मंत्रीवाराजधूर्धरः॥गृहीतप्रत्ययोवापिकारयेद्दौपरिष्टकं॥१॥सूत्रं॥नन्वेवदितिनैवंवेश्या
निःकारयेद्ब्राह्मणंविद्वान्ऋतिस्मृतिसंज्ञेतत्वज्ञोमंत्रीराजधूर्धरःप्राधान्येनन्योराजसंवारयतिसमासांतोत्रानित्यत्वान्न न
वतिअन्योवाकश्चिद्गृहीतप्रत्ययोलोकेविद्वास्यत्नासुक्रियमाणलोकेलज्जसमाख्यानंगौरवंभावयतोमानूहदनसं
स्पर्शदोषोऽसत्यत्वदोषस्तुदुर्निवारोमेतरेषामविवक्षितत्वान्ननुवेश्यासत्तन्मुखचुंबनवदिधिरितिशास्त्रेनिहितत्वाच्चा
धारणस्यापिप्रयोगप्रसंगइत्याह॥नशास्त्रमस्तीत्येतावत्प्रयोगेकारणंनवेत्॥शास्त्रार्थज्ञानेपिनोविद्यात्प्रयोगास्वेक
दृशिकानू॥१॥नशास्त्रमितिअनिधायकंशास्त्रमस्तीतिनैतावत्प्रयोगेकारणंयतःशास्त्रार्थोव्यापीत्यलिंगनादेरर्थस

रसौपयिकत्वात्सर्व्वानेकवकामिनोधित्तत्प्रवृत्तत्वात्प्रयोगोनेकदेशिकानूकस्यविदेवार्च्छस्यशिष्टैःप्रवर्त्तनादयैवन्पा
योन्यत्रापीत्याह॥रसवीर्य्यविपाकाइहश्मांसस्यापिवैद्यकेकीर्त्तिताइतिकिंतस्यक्षत्रणीयंविचक्षणैः॥१॥रसवीर्य्यविपा
काइतिरसोमधुरादिवीर्य्यसामर्च्छंविपाकउपपुक्तस्यपरिणतौमधुरादिःश्वमांसस्यापिकीर्त्तिताइतिव्यापितेरसादीनां
किंनक्षणीयंविचक्षणैरित्येकदेशिकत्वंयद्यवंविशिष्टपरिहृतत्वादिहापदेशानर्च्छव्यमित्याह॥संसेवकुरुषाःकेचिन्नेति
देशास्तथाविधा॥संतिकालाश्चयेघ्नेतेयोगोनस्यूर्निरर्च्छका॥॥सूत्रं॥तादृशोइतिसंतियेषुचिशुनिर्व्विकल्पादेशास्त
थाविधत्वाटसिंधुविषयादृयःकालाऽपरिष्टकसात्म्यास्त्र्यायत्तायदाजीवितादयःप्रयोगाइतिमुक्त्वुबनवद्विधे
यीतस्माद्देशंवकालंचप्रयोगंशास्त्रमेवच॥आत्मानंवापिसंप्रेक्ष्ययोगोन्युंजीतवानवा॥२॥सूत्रं॥तस्मादितियतश्चैवंतस्मा
त्साधारणास्यासाधारणस्यवायथास्वंदेशंकालौसंवीक्ष्यप्रयोगमुपायंचप्रयुञ्जतेनेतिशास्त्रमनिधायकमात्मानंचकत
रन्मेयुक्तमिनवाप्रयुंजीतेनयमपिविद्वान्स्वात्मानंसंवीक्ष्यपृथवानार्यंपुरुषादितियमङ्कत्याह॥अर्च्छस्यास्यरहस्यत्वा॥
च्चलत्वान्मप्रसक्तत्वा॥कःकदाकिंकुतःकुर्यादितिकोज्ञातुमर्हति॥१॥सूत्रं॥अर्च्छस्येतौपरिष्टकस्यरहसिनवत्वाधित्व

त्तस्यास्थिरत्वाद्विशेषतोरागसंप्रयुक्तस्यकःकुर्य्याद्विहानितरोवेतिकदाकिंमात्रावस्थायामितरस्यांवेतिकिंकुर्य्याद्धा
रणंलौकिकंवासंप्रयोगमितिकुतोहेतोःकिंरागाद्देशाप्रवृत्तेर्व्वेतिकोज्ञातुमर्हतिनवेतर्च्छः॥ ॥अपरिष्टकमष्टादशेऽ
करणं॥ ॥द्वितीयेधिकरणेनवमोध्यायःऋतुरिष्टश्चतुर्दशः॥ ॥एवमौपरिष्टकोतैरतमुक्तंतस्यारंभेवसानेचकिंप्रति
पत्तव्यमितितदुक्तंवैरतावसानिकमुच्यतेयत्रयद्येपिद्यपिप्रीतिर्विशेषानंतरंतारंभिकंयुक्तंरतावसानिकंचेद्वैवंतथानं
तत्वादनुष्ठानक्रमस्येतितथाप्रीतिसंबद्धत्वादालिंगनादीनांतदनिधानंतदनंतरंचप्रकीर्णकेन्यायेनसर्व्वशेषयारता
रंभस्तत्प्रतिबद्धत्वाद्यावसानिकंतत्रसर्व्वमधिक्तमाह॥नागरकस्मइमित्रजनेनपरिचारकैश्चक्तपुष्पोपहारेसंवारि
तमुरभिधूपेरत्यावासेप्रसाधितेवासगृहेक्ततस्नानप्रसाधनोयुक्तापीनोस्त्रियंसांत्वनैःपुनःपुनपानेनचोपक्रमेहृद्धि
णतश्चास्याउपवेशनकेशइस्तवस्त्रांतेवीव्यामित्यवजेवनेरत्यर्च्छसंज्ञेनबाऊनानुहृतःपरिष्वंगःपूर्व्वप्रकरणसंवदै
परिहासानुरागैर्व्वचोभिरनुवृत्तिर्मृदाश्लीलानांववस्तूनोसमस्यासापरिनाषणंसनृत्तमनृत्तंवागीतंवादित्रंकलासु
संकथाःपुनःपुनःपानेनोपच्छंदनंजातानुरागोयोऽनुमानुलेपनतांबूलदानेनचौषऽमविचृष्टिर्विसर्जनेनच

यथोक्तालिंगनादिभिरेनामुद्धर्षयेत्ततोनीवीविस्रंसणादियथोक्तमुपक्रमेतेत्यर्थैरनारंभः॥ सूत्रे॥ नागरेकंदृत्तावधि
हतस्तत्रजनेनपीडमर्दादिनापरिचारकैस्तोऽलंदायकसरकर्मातिकादिभिःसहोपक्रमेतेतिसंबंधः॥ पुष्पोपहा
रःपुष्पप्रकरोरत्नावासश्चरत्नच्छोयेत्रावासोबाह्यवासगृहंतत्रहिशयनीयंप्रकल्प्येतेत्ययंवासगृहसंस्कारःप्रिया॥
हिविधाम्रानेतेपथ्यग्रहणंचेतिशरीरंसंस्कारोःसंस्कृतायादर्शनमपिप्रतिषिद्धंयुक्तापीतामितिमनःसंस्कारोना
तिपीतांविचमकरत्वात्पीतमस्यांविद्यतइतिप्रथमैस्तोलनैःप्रियवाक्यैःऊरुजघनप्रभृतिभिरुपक्रमेतपुनःघानेन
सरकःपीयतामितितत्रदक्षिणेपार्श्वेत्रस्याउपविशेद्यत्रदक्षिणहस्तेनचषकोवामेनचबाहुनापरिष्वंगस्तत्रप्र
थमंकेशहस्तादिभिश्चबलेबर्नसंस्पर्शनंततएतःसर्वेनवामेनपरिष्वंगःअनुरूपइतियथानाद्विजातेरूर्ध्वप्र
धूपकरणंसंबद्धेरितिक्रोतेनप्रस्तावेनयुक्तैःस्मरसिसुनागेयदावयोस्तत्रतत्रपरिहासानुरागश्चासीदित्येवं
वचोभिरनुरूपैर्नूदाशीलानांश्चेतियमूढंडुबीधमशीलंग्राम्यलोकप्रतीतंवस्तुगाथास्कंधकादिभिर्बद्धंतस्यो
नपस्थापितुनुन्नायोसमस्यासंक्षेपेणपरिज्ञानंपरिकथनमित्यर्थः॥सदृत्तमनृत्तंवागीतमितियानृत्तानि॥

ज्ञातसमहेंगीतार्द्धमोगिकाद्यनिनयेनप्रकाशयीतआसीननृत्तंस्यादितरत्यागीतमेवकेवलंवादिवंमितिनागदंतावं
सक्तावीणामादायतत्रान्यस्यासंनवाक्यलासुसंकथाशेषास्वखेलाद्यिषुकौशलख्यापनार्थंएवमावर्जयेत्पुनःपानेनोप
छंद- - - - नेजातरागायांचयथोक्तानुष्ठानेनतांजलदानसंप्रेषणोपायःशेषजनामित्रपरिवारकादयथोक्तैरिति
रेतात्रयुक्तानियात्कहर्षयेदुक्तेनहर्षेणयोजनेत्रयात्रायनायंप्रतिपद्यतेयतइत्यन्तरकालेशयनगतायानी-वि
स्रंभणायोपक्रमेतइतःपरंबाह्यपुरुषोपसृष्टमितिरतावयानिकंरागगनतिबाह्यवासंस्तुतयोरिवसव्रीडयोःपरस्पर
मयत्नपतःपृथक्पृथगावसनेनिमंगमनप्रतिनिवृत्त्यवव्रीडायमानयोरुचितदेशोपविष्टयास्तांजलग्रहणमजी॥
नतंवेदनैमन्यद्यानुलेपनैतस्यागात्रेनिदध्यास्वयमेवनिदध्यात्रमेनबाहुनाचैनांपरिरभ्यवकर्षकहस्तःसोत्त्व
न्यायंयेजलानुपानंवाखंडखाद्यामन्यद्यप्रकृतिसात्म्येयुक्तमुन्नावपुपयुंजीया- - छसरकमूषमस्तयवागुं॥
त्रष्टमोसोपदंशानिपानकानिमानुलिंगचुक्रकानिसशाकोरणिवयथादेशसात्म्यंचतत्रमधुरमिदंमृदुविशद
मिति- - शेषेतत्तदुपहारेदर्पनर्तनेतयोर्वावदिकासेवनार्द्धमासनैतत्रानुक्तान्यनिःकथानिरनुवर्त्ततदंक

संज्ञीनायाश्चेऽमसंपन्नंपत्यानक्षत्रपंक्ति--करणमरुंधतीध्रुवसप्तर्षिमालादर्शनंचेतिरतावसानिकं॥सूत्रं॥रता
वसानिकमिवक्षतदृतिशेषःरागमतिवाह्यरतिमनुभूयासंस्तुतयोरिवसपरिचितयोर्यथास्त्रीजातद्वयस्त्रीउयोरवि
नयाचरणादेवंपरस्परमपन्नपतोस्तदवस्थदर्शनाद्वैरागयमपिस्यादतःपृथक्पृथगावसनभूमिगमनंनैकत्रस्थौचन्द्र
मौस्त्रीचैकार्यमित्यर्थप्रतिनिदृत्यावारभूमेरव्रीडायमानयोरेकांतेनापरित्यक्तलज्जत्वाऽचितदेशस्तदानींशयनी
यमपास्यान्यदेशस्तोभूतलस्यग्रहणंनक्षणंतदानींमुखस्याश्रीकत्वाद्वैरस्याच्चतत्रक्रीणप्रधानधनतुल्यांछरीरस्या
दृहणंबाह्यमान्यंतरंचतत्रबाह्यमान्यंतरंचतत्रबाह्येग्रीष्मकालेऽशीतलचंदनमन्यद्वानुलेपनंकालोपयिकं
स्वयमित्यनुरागख्यापनार्थंनिवेशयेत्तत्रतस्यात्मनश्चार्थं॥आन्यंतरंपानादित्रापिपरिरभ्यालिंग्यचकषेमद्यना
जनेसांत्वयात्वयाणिब्रुवन्पाययेज्जलानुपानेवासेदंस्वाद्यकंदृहणीयत्वादन्यद्वानिलग्रीकरादिप्रवृत्तिसात्म्य
मुक्तेमुनावप्युपयुंजीयातामस्यवागूंमांसेसिद्धंदृहणीयत्वाभृष्टंमांसंनस्थितंतदेवोपरंशोयेषांपानकानांभूतफ
लानिपक्वानिशुष्कमांसंबलदृहणत्वान्मातुलिंगचुक्रकानीतिबीजपूरमीषदपनीतचुक्रंखंडशःकृतंशर्करायुक्तं

दृद्यत्वाद्यथादेशसात्म्यमितियस्मिन्देशेयेनसात्म्यंतत्रेतिनक्षत्रपयोगेऽनुरागख्यापनार्थंविधिर्विदग्धपरिदग्धेषुपलक्षणंचै
तत्परिदृष्यमिदमदृष्यमित्याद्यास्वाद्यास्वाद्यपानमपिवत्रऽपहरेर्दुर्मतलक्षितयोर्वेतियदिवासगृहेस्थितयोरासनेनतापश्च
प्रियासनेनतांकावोहितातदातऽपरिसौधस्थितयोरूधयोश्चंद्रिकासेवनार्थंमासनंतसेवनंचतापापनयनार्थंयदिवातापने
तत्रतोभूतलयहणाद्यनुष्ठितंतदानीमिहानुशेयंतत्रेतिहर्म्यतलेशुक्लविरलत्वात्कामस्यदृहणंनेतरंकामजननार्थंतदनुक्त
त्वान्निःकंपानिस्नुवर्त्ततेतदेकसंज्ञीनायाश्चेत्यासीनस्यनायकस्यैकेनपस्पदेहायानियतंगगनतलदृष्टिस्तत्रचोऽमसंन
यनानंदजननंस्यांगसंगात्तक्षत्रपंक्तिव्यक्तीकरणंप्रायशःस्त्रीणांनक्षत्रपंक्तिघपरिकमादियमरुंधतीनगवतीसूक्ष्मा
यएनांनपश्यतिसषण्मासान्मृयतेऽयैवादिविस्रोरयदर्शनाद्दिवसगतंपापमपैतेतेवसप्तर्षयःपंक्त्याश्रिताइतिसं
दृयेर्थयेत्॥हयमप्यधिकृत्याह॥तत्रैतज्जवतिं॥अवसानेपिचस्त्रीरूपचारैरुपस्कृतासविस्रंभनकषायोगेरतिंजनयेत्तरां॥
१॥हस्तीसकक्रीडनैर्कार्यनैर्स्तोरामकैः॥रागलोलाईनयनैश्चेऽमंडलवीक्षणैः॥२॥आद्येसंदर्शनेजातेयेनावापेम
नोरथाःष्ठनह्यियोगेऽस्यवत्स्यसर्वस्यकीर्तनैः॥३॥कीर्तितानांचरागेणपरिष्वंगैःसचुंबनैःरतैस्तैश्चनावैःसंयुक्तोयूनो

Dr. BHAU DAJI

रागोविवर्धते॥ अतश्चैत्यारंभेवसानेचोत्त यत्राप्येतद्दृश्यमाणकंनवत्सवसानेपीत्यपिशब्दादारंभेपीतिप्रीतिःस्त्रियाःपुंसश्चस्ने
हउपचारैःस्वगोधूलिःपानादिभिश्चोपस्कृतेसतिवर्द्धितासविस्रंभकथायोगैरितिसविश्वासालापकथाभिःसविश्वासैश्चयो
गैरतिंविमृष्टिलक्षणंपरामृक्षतोऽनयतेकारणंसतथाविधत्वात्तत्रविस्रंभयोगोमधिक्तत्यमित्याह। परस्परप्रीतिकैरि
तिस्त्रीपुंसयोरुक्तदंतेसुखकरैरित्याह॥ आत्मनावानुवर्त्तनेरित्यात्मानिप्रायेणयान्यनुवर्त्तनान्यालिंगनादीन्यनुवर्त्यंतेएभि
रितिस्तत्वाद्दृक्षणक्रोधपराहतैःदृक्षणप्रीतिविलोकनैरितंतराप्रणयकलहाद्दृक्षणक्रोधेनयानिपरिवर्त्तनानिपुनःपुना
द्दाक्षणंप्रीतोयानिविलोकनानितैःस्नेहोवर्द्धतइतिप्रतिपदंयोज्यंहस्त्रीसकक्रीडनकेरितिहिस्त्रीसकक्रीडनयेषुगीयते
यथोक्तं॥ मंडलेनवयःस्त्रीणांवृत्तंहस्त्रीसकंतुतत्पुनेतातत्रनवेदेकोगोपस्त्रीणांयथाहरिः॥१॥ लाटरासकैरन्योन्यरे
जीयेस्तेषांश्रव्यत्वात्गीतविशेषणमेतत्रागलोलार्द्रनयनैरितिरागेणचंचलानिसबाष्पाणिवचनानियेषुगीतकेषु
त्रनेनरक्तकंवृत्तंदर्शयतिचंद्रमंडलवीक्षणैरितिमनोहारिवस्तूपलक्षणं। एतेनुवर्त्तनादयोविस्रंभयोगाविश्वासेन
प्रयुज्यमाणत्वाद्विश्रंभकथामधिक्तत्याह॥ आद्यतइतिपथमेमनोरथाःकथनयासंदेशेनवासंगमोस्तुइत्यादयःपुनर्वि

योगेसंतयोर्ईर्ष्यमस्तास्तुंकीर्त्तनांतेचेतिपुनर्वियोगस्यावर्त्तनमितिदर्शयति॥ तैस्तैरित्यन्यैरपिविस्रंभयोगैर्नावसंयुक्तैर्यू
मिथेकदोषनिर्दिष्टैरद्यूनोसुविस्रंभरतारंभावसानिकमेकोनविंशंप्रकरणं॥ आरंभावसानयोरतावयवत्वात्तद्ग्रहणेय
थारतेत्यवस्तुतथास्नानादिकादिरागनेदादपिविशिष्यतइत्यतोरतविशेषाउच्यंते॥ रागवदाद्यंरागंत्रिप्रारागंभवहि
तरागंपोटारतंखलरतमयंत्रितरतंमितिरतविशेषाः॥ सूत्रं॥ रागवदित्यादिनस्नानादिकआहार्यःत्रिमोदप्रमोदो विसंज
ज्ञश्चेतिरागविशेषास्तद्भेदाद्रागवदादयोपिरतविशेषाएवोलक्षणमुपचारमाह॥ संदर्शनात्स्पर्शनाच्चयोरपिप्रवृद्धरागयोः
प्रयत्नस्तेसमागमेप्रवासत्यागमनेवाकलहेवियोगयोगेवद्रागवत्॥ सूत्रं॥ संदर्शनादितिप्रथमाद्दर्शनात्स्पर्शनाच्चेति - - -
द्यवस्थायद्रागत्यक्तरागयोर्ईतसंप्रेषणादिप्रयत्नाक्तेसमागमेयद्वतंयच्चप्रवासप्रत्यागमनेविरहिणोरुत्कंठितयो
र्यश्चप्रणयकलहेप्रशांतेप्रसन्नयोरंतरागवत्स्नानादिकस्यरागस्यातिशयेनयोगात्॥ तत्रानिप्रायाद्यावदर्शंवप्र
वृत्तिरिति॥ सूत्रं॥ यावदर्शमितिप्रवृद्धरागत्वान्नकिंचिदुक्तमतेकेवलंस्वानिप्रायवशात्तयोर्यावदितिप्रवृत्तिर्मध्यस्थरागयो
रारब्धेयदनुरज्यतेतदाद्यार्यरागं॥ सूत्रं॥ मध्यस्थरागयोरितीच्छामात्रास्पदत्वात्स्नेहत्वाच्चक्षुःप्रीतिरेवनमनःसंप्रयोगादयो

ऽवस्थाइत्यतोमध्यस्थोरागस्तयोर्यदारब्धमारंभकेनविधिनानुरज्यतइतिपश्चात्प्रागेणसंश्लिष्यतेकारणेनकार्योपचारान्मि
थुनमेवरतमित्यक्तमाहार्यरागंतत्ररागस्योत्पाद्यमानत्वात्तत्रचानुषक्तिकैर्योगैःसात्म्यानुविद्धैःसंधुष्यसंधुष्यरागंप्रवर्त्तय
तत्कार्यहेतोरन्यत्रसक्तयोर्वात्रिमरागं॥सूत्रं॥चानुषक्तिकैरित्यालिंगनादिभिर्योगैःसात्म्यानुविद्धैर्यस्मयैःसात्म्यतइक्तैरा
गमिच्छामात्रमात्मनःस्त्रियाश्चसंदीप्यप्रवर्त्तंतेकार्यहेतोरित्यर्थोरत्यर्थप्रतीकारार्थानरागादन्यत्रसक्तयोर्द्वंद्वंतत्रस्मिन्पुंसि
स्त्रीसक्तापुमानप्यन्यस्यांस्त्रियांयर्दनुरोधाद्रतंतत्रत्रिमरागमुभयत्रापिस्वाभाविकरागस्यानुत्पत्तेः॥तत्रसमुच्चयेनयोगो
ह्यास्त्रतःपरेषेत्॥सूत्रं॥समुच्चयेनेतिनविकल्पेनद्वयोर्योगयोरन्यतूरयोगेस्वाभाविकरागस्यानुत्पत्तेस्तस्मात्समुच्चयेन
सर्वानेवालिंगनादिप्रयोगान्प्रयोगकालेपरेषेत्तत्रापिह्यास्त्रतस्तदुक्तस्थानकालस्वभावानपेक्षयेत्यर्थः॥अन्यत्रसक्त
योरित्यस्यविशेषमाह॥पुरुषस्तुहृदयप्रियामन्यांमनसिनिधायत्यवहरेत्संप्रयोगात्प्रभृतियावदतस्तद्व्यवहितरागं॥सू
त्रं॥पुरुषइतियोन्यप्रसक्तोप्यनावितसंतानस्तस्यापरस्यामपिरागउत्पद्यतएवास्वाभाविकत्वात्त्रिमउच्यतेयस्तुभावि
तसंतानःसोन्यस्यांनरमतेरागाभावाद्यदातुतामेवहृदयप्रियामिष्टांमनसानिध्यायचेतसिरागमुत्पाद्यसंप्रयोगात्प्रभृतिरतिंयावद्व्यवहरेत्यवर्त्ततदातद्व्य

चानुषक्तिकैरित्यालिंगनादिभिर्योगैःसात्म्यानुविद्धैर्यस्मयैःसात्म्यंतइक्तैरागमिच्छामात्रमात्मनःस्त्रियाश्चसंदीप्यप्रवर्त्तंतकार्यहेतोरित्यर्थोरत्यर्थप्रतीकारार्थानरागादन्यत्रसक्तयोर्द्वंद्वंतत्रस्मिन्पुंसिस्त्रीसक्तापुमानप्यन्यस्यांस्त्रियांतयोर्यदनुरोधाद्रतंतत्रत्रिमरागमुभयत्रापिस्वाभाविकरागस्यानुत्पत्तेस्तस्मात्समुच्चयेनसर्वानेवालिंगनादिप्रयोगान्प्रयोगकालेपरेषेत्तत्रापिह्यास्त्रतस्तदुक्तस्थानकालस्वभावानपेक्षयेत्यर्थः॥अन्यत्रसक्तयोरित्यस्यविशेषमाह॥पुरुषस्तुहृदयप्रियामन्यांमनसिनिधायत्यवहरेत्संप्रयोगात्प्रभृतियावदतस्तद्व्यवहितरागं॥सूत्रं॥पुरुषइतियोन्यप्रसक्तोप्यनावितसंतानस्तस्यापरस्यामपिरागउत्पद्यतएवास्वाभाविकत्वात्त्रिमउच्यतेयस्तुभावितसंतानःसोन्यस्यांनरमतेरागाभावाद्यदातुतामेवहृदयप्रियामिष्टांमनसानिध्यापचेतसिरागमुत्पाद्यसंप्रयोगात्प्रभृतिरतिंयावद्व्यवहरेत्यवर्त्ततदातद्व्यवहितरागमित्यक्तेहृदयप्रियायारागस्यव्यवहितत्वादेवयोषिदपिहृदयप्रियंनिधायेतियोजनंत्रत्रसमुच्चयेनयोगा
दित्ययमेवोपचारःस्वाभाविकाहार्यत्रिमरागनेदात्रयोनायकानायिकाश्चतत्रसदृशेसंयोगेत्रीण्यशुद्धानिविपर्ययेषड्
ढीकीर्णानितत्रसंकीर्णनिवोपचारान्नोजयेदेतत्सदृशसमानप्रतिपत्त्योःस्त्रीपुंसयोर्हीनाधिकयोर्दर्पज्ञादिशेषमाह

नूनायोक्तेनदास्यापरिचारिकायोयावदर्द्धंसंप्रयोगस्तत्तोदारतं॥सूत्रं॥नूनायांतुदास्यामित्यमायाक्तेनदास्यांपरिचारि
कायांवानूनायांवानूनायानसमासंचेज्ञापीहस्यैवपत्रैलेखायांयावदर्द्धंयावदतिःपोयारतंमित्कनयंजनापोटानुं
सकौतत्रोपचारान्नाद्रियेते॥सूत्रं॥तस्यामिवोपचारानालिंगनादीन्नाद्रियेतारंजनीयत्वालेक्वेनदर्प्पाद्वत्सन्नोरागोपा
नयःतथावेश्यायाग्रामीणेनसहयावदर्द्धंखलरतं॥सूत्रं॥तथेतियथानायकस्यासादृश्यसंप्रयोगोवेश्यायाइतिग
णिकायारूपाजीवायानक्तेनदास्याश्चिप्रेतमलनमानायादर्प्पाद्ग्रामीणेनकर्षमादिनासंप्रयोगःखलरतंग्रामीणस्यख
लत्वेनविरोपनकरत्वात्ग्रामवजप्रसंतयोषिज्जिश्चनागरकस्य॥सूत्रं॥तथाग्रामाद्रियोषिज्जिन्नागरकस्यपत्तनवा
सिनोदर्प्पाद्यावदर्द्धंसंप्रयोगःखलरतंनपोरारतंविरोधोपनस्यापितत्रसंनवात्तत्रग्रामयोषितःकर्षकादिस्त्रियोव्रजे
योषितोगोप्यःप्रसंतयोषितःशाबर्य्यादयोविस्त्रंननागरादिशेषमाहु॥उत्तमत्तविस्त्रंनयोस्तुपरस्परानुकूल्यादन्यैवितर
तै॥सूत्रं॥उत्तमत्तविस्त्रंनयोश्चेतिचिरकालसंप्रयोगाज्ज्ञातविश्वासयोःपरस्परानुकूल्यादित्यानुकूल्येनउत्तमानारक्तते
तदनुकूल्येनवस्त्रीश्चयंचितरतंयंत्रणानावात्तत्रचित्ररतंपुरुषायितादिनेदादनेकविधमितिबऊवचनेनदर्शयति

॥ ५६तिरतविशेषाविंशतिमंप्रकरणं॥ ॥प्रणयकलहेवक्ष्यामोयथाज्ञातविस्त्रंनयोरयंचितयैरतंतथाप्रणय्यात्कलहोपीवि
प्रणयकलहउच्यतेतत्रकलहकारणमाहु॥वर्द्धमानप्रणयातुनायिकासपत्नीनामग्रहणंतदाश्रयमालापंवागोत्रस्खलि
तंवानमर्षयेन्नायकवल्लीकंच॥सूत्रं॥वर्द्धमानप्रणयात्तितियथाश्विश्वासोवर्द्धतेतथातथाहृदमध्याधिमात्रेणनमर्ष
येदित्यर्थःप्रायशश्चनायकोविप्रियकारीतन्मूलश्चकलहइतिदर्शयन्नाहानायिकेतिनायकस्यविप्रियंकारणंवाच॥क्रि
यायातत्रवाचासपत्नीनामग्रहणंतदाश्रयमित्यर्थात्त्वेवनामसपत्नीसंबद्धंगुणसूचकमालापंभागोत्रस्खलितंतन्नाम्ना
नायकाक्ष्णानेनायकवल्लीकमितिसपत्न्यागृहगमनेतांकूलादिप्रेषणंसंयोगादिकंनायकस्यापराधनमर्षयेक्रियया विप्रि
यकारणमेतदमर्षणचानुशयनादिसाहु॥तत्रमुहुश्चःकलहोरुदितमायासःशिरोरुहाणामवक्षोदनंग्रहणनमासनात्यय
नाद्रमध्योपतापेमाल्यनूषणावमोक्षौनूमोरश्यावा॥सूत्रं॥तत्रेतिसपत्नीनामग्रहणादिष्वनुशयनंवाचाक्रियायाचतत्रवा
चाकलहःमुहुश्चोतीवमहान्नुनर्मवंकाशीरितिक्रियायारुदितायायासःशरीरवेदनाकंपादिकोवक्षोदनंविधूननंग्रहण
नमात्मनोन्यैनायकस्यशिरोरुहावलंबनग्रहणंनीवेत्यादिकर्मद्यामितियतःपतिताया नदुखोत्पत्तिर्म्माल्यनूषणोरुनद

3

योर्म्मोचणेसागोन्नमौशय्यानतेनसहशयनेसनायकोपित्तापराधत्वात्किंप्रतिपद्येतेत्याहातत्रयुक्तरूपेणसान्त्वापादपतने
नवाप्रसन्नमनास्तामनुनयन्नुपक्रम्यशयनमारोहयेत्॥सूत्रं॥तत्रेतितस्मिन्ननुनयेसान्त्वेतिप्रियवचनेनतस्ययुक्तरूपता
पराधविशेषात्पादपतनेनायकविशेषात्प्रसन्नमनाइतिप्रदर्शितविकारोमाकुरुतेद्वारइतितामितिनूपुरौसुप्तोमनुनय
न्प्रसादयन्नुपक्रम्योत्थापयितुंशयनमारोहयेत्प्रसीदोत्तिष्ठशयनमध्यास्यतामितिततस्यचवचनमुत्तरेणयोजयंतीवि
दूरुक्रोधमकत्वयहमस्यास्यमुन्नम्यपादेनवाहौशिरसिवक्षसिपृष्टेवासक्तद्विस्त्रिरवदन्द्वारदेशंगछेत्तत्रोप
पत्तिरूपाश्रुकरणमित्यतिक्रुद्धापितुनद्वारदेशाऽऽनूयोगछेद्दोषत्वादितिदत्तकस्तत्रयुक्तितोनुनीयमानाप्रसाद
साकांक्षेत्प्रसन्नापितुसकणैरेववाक्यैरेनंनुदतीवप्रसन्नरतिकोद्धिणीनायकेनपरिरभ्येत॥सूत्रं॥तस्यचेत्प्र
नुनयतोवचनमुत्तरेणयोऽयंतीतत्कालोचितेनविदूरुक्रोधापुनःपुनरपराधस्मरणशकत्वयहणमस्यास्यमुख
मुखंनम्यकिमङ्गावंनेतिज्ञातुंसन्नद्वहसद्विस्त्रिरितिक्रोधवशात्तदानींशिरसिपादपतनमपिनदोषायसौन

ग्यचिह्नंतदितिनागरकवृद्धास्तत्रचेतिद्वारदेशेऽश्रुकरणमश्रुमोचननूपुरोनबहिर्दोषवत्वाऽऽनूयोगमनस्यकोपे॥

व्याजेनान्यत्रदेशेऽश्रुकरणमश्रुमोचननूपुरोनबहिर्गमनाशंकोत्तरेदत्तकयहणंप्रज्ञार्जितन्मतस्यापतिषिद्धत्वात्तत्रेत्य
श्रुकरणेपादताडनक्रोधस्यावधिरितिमन्यमानानायकःपुनस्तांयुक्त्यानुनयेत्सातेनयुक्तितोननुयमानापादपतनप्रसा
दनोपायस्यावधिरितिमन्यमानाप्रसादमाकांक्षेततःप्रसन्नानायकेनात्यंतेनतथापिसकलुषैःसान्त्वयेद्वाक्यैरेनंना
यकंतुदव्यथयंतीप्रसन्नरतिकोद्धिणीतिप्रसन्नाऽतिमाकोद्धमाणाऽन्यथायदिनपरिरभ्येतदातिनूपिंगतीकोपा
नायकोप्यप्रसन्नइतिमनोयंऊलयुक्तयाःपुनर्लुवाश्चविधिर्वेश्यायाःपरस्परंपरिगृहीतायाश्चविशेषमाह॥॥स्वनवन
स्थातुनिमित्तात्कलहितातथाविधिचेष्टैवनायकमनिगछेत्तत्रपीठमर्दविटविदूषकेर्नायकंप्रयुक्तैरुपशमितरोषा
तैरेवानुनीतातैःसहैवतद्भवनमधिगछेत्तत्रैववसेदितिषण्णकलहः॥सूत्रं॥स्वनावनस्थात्तिनिमित्तात्सद्योकृत
कलहितेतिकलहःसंजातोयस्याःप्राप्ततकलहसर्ज्ञः॥वाचिकमभर्षणमेतत्कायिकमाह॥तथाविधचेष्टौवेतस्तयास
यासूचकैर्ज्ञनिरीक्षणान्नूपुरोगादिनिर्नायकमुपगछेत्तस्यसमीपदौकितैर्त्सर्ज्ञस्तत्रतस्मिंश्चोपानुष्टानेनायकंप्रयुक्तै
स्तस्याःप्रत्यानयनेनोपशमितरोषासान्त्वातैरेवानुनीतात्रपादपतनेननायकेनबहिःस्त्रीषुपादपतनस्यप्रतिषिद्धत्वा

तूमरैवगछेत्स्वगौरवोत्पादनार्छतत्रचवसेन्नायकनवनेतांगत्रिस्त्रिरुसंधुक्षणार्छएवमित्यधिकरणार्छमुपसंहरति॥ ॥न॥
वेतिचात्र॥एवमेतांचतुःषष्टिबाचष्टेएषकीर्त्तितांप्रयुंजानोवरस्त्रीषुसिद्धिंगछतिनायकः॥१॥ब्रुवन्नप्यन्यशास्त्राणिचतु
षष्टिविवर्जिताः॥विद्वत्संसदिनासर्छकथामुपरिसृजते॥२॥चतुःषष्टिमालिंगनादिकोग्रबात्रवेणपांचालेनवरस्त्रीषु
तद्विज्ञासुसिद्धिंगछतितौनाग्पमान्नोतितस्माच्चतुःषष्टिरालिंगनादीनांज्ञातव्याऽन्यथाह्यपरिज्ञानेन्यशास्त्रपरिज्ञानेपि॥
नकेवलसिद्धिंनाधिगछत्यन्यत्रापिनासर्छसृज्यतेअस्यास्तुपरिज्ञानेपिकेवलंसिद्धःसृजश्चायणीस्यादितिदर्शयन्नाह॥
॥ ॥क्रवन्नपीत्यर्छतःप्रयोगतश्चकथयन्विद्वत्संसदीतिविवर्गप्रतिपत्तौयेधिक्षतास्तेविद्वांसस्तत्समायांकथामुक्ति
वर्गस्य॥वज्रितोप्यन्यविज्ञानैरनयायस्खलंस्ततःसगोष्ठीनरनारीणांकथास्वग्रेविगाहते॥१॥अन्यविज्ञानैर्मा
रणादिशास्त्रपरिज्ञानैरेतयेतिचतुःषष्ट्यालैस्ततःप्रयोगतोऽर्छतश्चज्ञातत्वाज्जोष्ठीनरनारीणामासनबंधेऽन्यशा
स्त्रेनाधिक्रियतेकथामुकामसूत्रस्यायंविगाहतेऽग्रणीर्नवतीत्यर्छः॥ननुचतुःषष्टरसृजत्वाक्थंज्ञाताविद्वत्संसदि
सृज्यतइतिचेदाह॥विद्वद्भिःसृजितामेतांखलैरपिसुसृजितां॥सृजितांगणिकासंघैर्नदिनींकोनसृजेयेत्॥१॥विद्व

द्भिरितित्रिवर्गविदिनिःस्त्रीसंरक्षणोपायत्वात्सृजितांखलैरपिसुसृजितांवसुसुनस्तथाविधत्वात्सृजितांगणिकासं
घैर्जारविकोपायत्वादेवंवक्तव्यत्वान्नदिनीमितिनंदनंदःसृजासाविद्यतेयस्याःसर्छयमनुगतासर्छ
संज्ञातथान्यापीसाऽ॥ ॥नंदिनीसुनगासिद्धासुनगंकरणीतिच॥नारीप्रियेतिवाचार्यैःज्ञास्त्रेष्वेवैनिरुच्यते॥१॥सूत्रे॥नं
दिनीसुतगासर्वैर्दृष्टीश्चिरनुष्ठीयमानत्वाच्छिक्षाविद्येववंशंकरणीयंसुनगंकरणीस्त्रीपुंसयोःसौनाग्यकरणान्नारीप्रि
याविशेषतस्तत्सुखकरणादेवमनेकार्छसाधिकाकर्त्तानःसृजेयेदतोज्ञातापितद्योगात्सृजोविशेषतोनायिकानामि
त्याह॥कन्यानिःपरयोषिज्जिर्गणिकानिश्चनावतःवीक्षतेबऊमानेनचतुःषष्टिविचक्षणैः॥१॥सूत्रे॥कन्यानिरिति
सुनर्नूःपरयोषितेवांतर्नूतास्तेसैवदिविधवापुनर्नवतीतिवेश्पेतिवक्तव्येगणिकायहणंयोषिदपिचतुःषष्टिविचक्षि
णेतिदर्शनार्छनावतइतिज्ञानेनहेतुनाबऊमानेनगौरवेणाप्रयत्नेनयकलहोद्धाविशेषप्रकरणे॥ ॥द्वितीयेधिकर
णेदशमोध्यायमादितःपंचदशः॥ ॥इतिवात्स्यायनीयकामसूत्रटीकायांजयमंगलाभिधनायांविदग्धांगनाविर
हकातरेणगुरुदत्तेश्पादानिधनेनयशोधरेणैकत्तंतैसूत्रानाष्यायांसांप्रयोगिकंद्वितीयमधिकरणंसमाप्तं॥ ॥छ॥

॥ ॥चतुःषष्टिसूत्रेतहिचक्षणःकन्यादिनिर्नीवतोवीक्षमाणोपिनमागमेविनासंप्रयुज्यतइतितत्समागमोपायश्चा॥
वापद्यतेतस्मंतादृक्वाप्यतेस्त्रियोनेनेतितत्रकन्यायाःप्रधानत्वात्कन्यासंप्रयुक्तकमुच्यतेतत्रोपायाश्चैष्टिर्वाहा
ह्यआर्षःप्राजापत्यआर्षदैवोगांधर्वआसुरःपैशाचोराक्षसइतितत्रप्रशस्तेचत्वारोधर्म्याइतितद्दर्शयन्वरणसंविधानप्र
करणमुच्यतेकिंपुनर्लक्षणमेवमनुष्ठीयतइतिचेदाह॥ ॥सवर्ण्यायामनन्यपूर्व्वायांशास्त्रतोधिगतोयोधर्म्यापुत्राःसंबं
धःपक्षद्वयेनुपस्कृतारतिश्चासूत्रे॥सवर्ण्यायामितिब्राह्मणादीनांयथास्वंसवर्णायामनन्यपूर्व्वायामितिमनसा॥
कर्म्मणावचसावान्यस्मैयानदत्तातद्धिपत्यथममपसंतदस्मैवेतिस्मृत्यर्त्तेःशास्त्रतइतिशास्त्रोक्तेनवरणपूर्व्वे
णपरिणयनविधिनाधिगतायास्त्रीस्त्रियांसत्यांधर्म्यःपत्नीसंयोगाख्यइत्यादिप्रवर्त्तनेचश्रेयोयोतकलाजाई॥
स्कृत्यानुष्ठानाच्चपुत्रादृष्टादृष्टार्थःसंबंधःसहैकनोजनादिहेतुःपक्षद्वयेतिस्वपक्षस्यदृढिःपक्षांतरलाभाद्दनुप
स्कृतारतिरनुत्रिभावि श्वासातिशयोगाद्यंतश्चैवे॥तस्मात्कन्यामनिजनोपेतोमातापितृमतीत्रिवर्षात्प्रभृतिसप्त
नवयसंश्लाघ्याच्चारेधनवतिपक्षवतिकुलेसंबंधिप्रियेसंबंधिराकुलेप्रसूतांप्रभूतमातृपितृपक्षोरुपशीलवतीं

१०६

णसंपन्नामन्यूनाधिकाविनष्टेदंतनखकेशाक्षिस्तनीमरोगप्रभूतिशरीरांतयाविधएवश्रुतवान्शीलयेत्॥सूत्रे॥तस्मा
त्कन्यांशीलयेदितिसंबंधः॥अशीलितायोवरणासंनवात्तच्चशीलमनिजनतःसनाथतोवयसःकुलाचारतोनुरा
गतोरूपतःशीलतोबालक्षणतआरोग्यतश्चेतियथाक्रममाह॥अनिजनेकुलेमातापितृमतींत्रिवर्षादितिवर्षत्रया॥
त्प्रभृतिन्यूनवयसैनैकेनश्लाघ्योवापिसमवयसमधिकवयसंवाश्लाघ्यःस्पृहणीयआचारोयस्मिन्कुलेधनधान्यो
संबंधिप्रियेनुरागिणिपक्षवतिसंबंधिनिराकुलेप्रभूतमातापितृपक्षमित्यनेनातिसनाथतामितिदर्शयतिरूपंशरी
रस्यशोभनोयोवर्णःसंस्थानंचशीलंसुस्वभावतालक्षणमैदंयादिसूत्रेकैमन्यूनेतितत्प्रत्येकंयोज्ययथासंनवं
मन्यूनमनधिकमनश्वेदंतादियस्यात्रवयवरूपेणापियुक्तामित्यर्थःकन्यायादंतादीनांप्रधानावयवचादरोगिप्र
भृतिशरीरामितिस्वभावतोनरोगवत्शरीरंयस्याइत्यर्त्तेस्तथाविधएवेत्यनिजनाद्यपेतोऽन्यथाद्यगम्यएवस्याद्दिशे
षमाहश्रुतवानितिगृहीतविद्यइत्यर्त्तेःशीलयन्मनसिसमाधध्याछीलसमाधावितिधातुपाठात्॥योगृहीत्वाकृति
नमात्मानंमन्येतनवसमानैनंद्वेषतस्योपवृत्तिरितिघोटकमुखः॥सूत्रे॥गृहीत्वापरिणीयकृतिनेकृताईनवस

मानैर्निर्द्दिष्टक्रमेणोत्पन्नतमनेनेतिप्रवृत्तिर्वरणसंविधानेघोटकमुखग्रहणमधिकरणप्रावीण्यख्यापनार्थंवरणेहि
विधौपौरुषेणदैवेनचविधिनातत्रदुर्घटमधिकृत्याह॥तस्यावरेणेमातापितरौसंबंधिनश्चप्रयतन्तस्मित्राणिचगृहीतवाक्या
न्यत्रयेसंबद्धानि॥सूत्रं॥तस्याइतिशीलितायावरणेयाचनेमातापितरौनायकेनमित्रजनमभिधायप्रेरितौप्रयतेयातां
वरयितृदुरुषप्रेरणेनसैवंधिनोयेनायकक्रमेसैवंधंतन्ततवैतोमित्राणिचनायकस्यप्रयतेरन्निसेवगृहीतवाक्यानि
तद्यचनस्यानतिक्रमणीयत्वादुभयसंबद्धानिभवंतिसंबंधिपक्षसंबंधेनचातान्येषांवरयितृणांदोषान्प्रत्यक्षानाग
मिकांश्चआवयेयुःकौलान्यौरुषानभिप्रायसंबद्धकांश्चनायकगुणांश्चविशेषतःकन्यामातुरनुकूलांस्तदात्वायति
युक्तान्दर्शयेयुः॥सूत्रं॥तानीतिमित्राण्यन्येषामितिनायकादन्येवरयितारोवरईप्सायामदंतश्चौरादिकःप्रत्य
क्षान्दोषान्विरूपकान्कुवादीनागमिकान्साधुमुद्रोक्तानागमिकानितिपाठांतरेनाविनेइत्यर्थः॥आवयेयुस्तस्याः
पितरावित्यर्थौकौलान्कुलेजातवान्शीलशौंडीर्यादीन्नायकगुणान्पौरुषेयानुरुषकारनिष्पन्नान्शास्त्रकला
ग्रहणादीननिप्रायसंबद्धकांश्चेतिपित्रोःकन्यादानानिप्रायंसंबद्धंयंतियेविशेषतःकन्यामातुरनुकूलानवैतिते॥

१०७

बाल्यवयस्त्वादयस्तदात्वायतियुक्तानितिवर्त्तमानेनागतेनचकालेनफलदत्वानसंयुतान्दर्शयेयुमित्राणीत्येवदैवमधिकृ
त्याह॥दैवचिंतकरूपश्चोपश्रुतिशाकुननिमित्तग्रहलग्नबलनक्षत्रदर्शनेनायकस्यनविघ्नंतमर्थसंयोगंकल्याणमनुवा
र्त्तयेत्॥सूत्रं॥दैवचिंतकरूपश्चेतिसंवत्सरिकव्यंजनोनानायकप्रतिहितज्ञांतायांदिशिरटतःकाकादेःशाकुनस्यनिमित्त
स्यतज्ज्ञातादेःपुनयत्राणांलग्नाऽपचयस्थानेषुस्थितानांग्रहलैदिक्कालस्थोत्थानस्वभावैस्तत्पदर्शनेनलग्नक्षणस्यशोध
चक्रादेर्दर्शनेनजनविघ्नंतमनागतमर्थसंयोगंसेनापत्याधरूपत्वनादिलाभंकल्याणमितिकल्याणहेतुलाभर्क्षानुबंधमि
त्यर्थः।अपरेपुनरस्मान्न्यतोदित्रिशिष्टेनकन्यालाभेनकन्यामातरमुन्मादयेयुः॥सूत्रेअत्रपरइतिदैवचिंतकरूपाच्चस्था
नायकस्योन्यतइतियतोन्यस्माद्विशिष्टेनेत्यमुष्यसेनापतेरर्थरूपवतीसुमहिमास्मैकर्तुमिष्यतेयेनवयंसेनापतिना
श्वश्रूनेनलग्नसंयोगंदृष्ट्वाइत्यनेनकन्यामातरमुन्मादयेयुरनुरंजयेयुर्यतानुरक्ताऽहितरंदद्यात्॥दैवनिमित्तशाकुनो
पश्रुतीनामानुलोम्येनकन्यांवरयेद्यत्रेत्यत्रसूत्रे॥दैवनिमित्तोपश्रुतीनामितिदुर्घटजन्मलग्नंशुभनवमंवाकर्मदैवंतस्मा
न्निर्व्यंजकत्वाच्चक्षत्रयज्ञानपिदैवमुच्यते॥ऽस्यानुकूल्येनषड्वोष्टकादियोगज्ञानाबालेमियमूढाकल्याणकरीनेतिज्ञा

स्त्रीलक्षणनिमित्तेनाऽनष्टभावकार्य्यानिष्टीर्थेवोपश्रुतिर्यद्यातेषामानुकूल्येनषड्वेष्टकादियोगानावाक्तिमियमूढाकल्पाण
करीनेतिचाद्यावाक्तिनिमित्तेनाऽनष्टभावकार्य्यानिष्टीर्थेवोपश्रुतिर्यद्यातेषामानुकूल्येनवरायदीयमानामीप्सितदद्याच्चक
ल्पापक्षःनयदत्तयाकेवलमानुषायेतिद्योटकमुखः॥सूत्रे॥केवलमानुषायेतिकेवलंमानुषंकर्म्मयस्यांयदृच्छायांमनिज
नसानाथादिकमस्तीतिनैवान्येनवरयेद्यद्यपिसर्वेः द्योटकमुखइतिपरमतमनिमतमप्रतिषिद्धत्वाद्वरणकालेकन्यां
दृष्ट्वानिमित्तेपक्षेपेहितिदर्शयन्नाह॥मुञ्चारुदतीनिश्क्रांतांवरणेपरिवर्जयेपरिदृश्यास्तनामधेयांदत्तांगुप्ताधिगतामृष
नांद्योतांदृषतांविकटांविमुंडांशुचिदूषितांसीकरिकींपलिनींराकांमित्रांस्वनुजांवर्षकारींचवर्जयेत्॥नक्षत्राख्यांनदी
नाम्नीवृक्षनाम्नीचगर्हितांलताकारेफोपांतांवरणेपरिवर्जयेत्॥१॥मुञ्चामितिरायनमल्पायुषंसूचयतिरुदंतीदुःखना
गिनीगृहान्निष्क्रमणेगृहत्यागिनीमेनांदृष्ट्वावरणेकालेवरयितावर्जयेदप्रशस्तनामधेयामितिनेगिकाविशाटिकेतिग्रा
म्यप्रदर्शितौमाशंकयमाननदोषत्वादृत्तामित्यन्यपूर्वामित्यस्यद्योतादयश्चजक्षणसंपन्नामित्यस्यप्रपंचोवरुप।
त्यागार्हंस्वत्रद्योतांकपिलांपतिघ्नीदूषतांमुक्तकेशीमुद्वाहयुतामर्हतानिकरीपतिघ्नीवृषलांपुरुषस्थानांपुरुषस्थानां

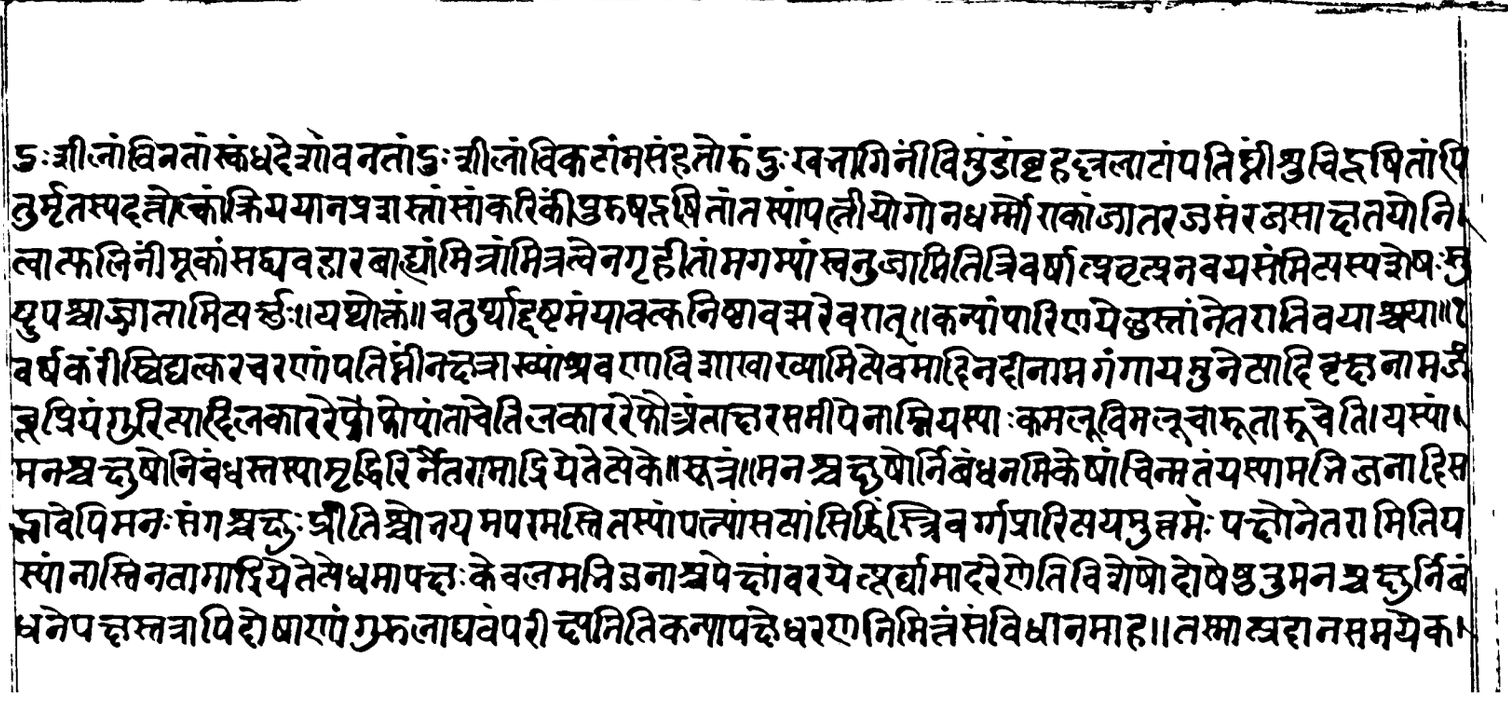

ऽश्रीलांविनतांस्कंधदेशेवनतांऽश्रीलांविकटांसंहतोरुंदुःखनागिनींविमुंडांबृहत्ललाटांपतिघ्नीशुचिदूषितांपि
तुर्मृतस्यदत्तेकांक्रियमानप्रशस्तांसीकरिकींपुरुषदूषितांतत्स्यांपत्नीयोगोनधर्म्मीराकांजातरजसंरजसाक्षतयोनि
त्वात्फलिनींमूकांसद्यवहारबाह्यांमित्रांमित्रत्वेनगृहीतांमगर्यांस्वनुजामितिस्त्रिवर्षात्वदूत्यनवयसंमितस्यशेषःसु
युपश्चाज्ञातामित्यर्थः॥यथोक्तं॥चतुर्थाद्दृष्टमेयावत्कन्यानिष्टावत्सरेवरात्॥कन्यांपरिणयेत्तुल्यांनेतरांतिवयाश्च्यां॥
वर्षकारीस्त्रिद्यत्कश्चरणांपतिघ्नीनक्षत्राख्यांश्रवणविशाखाख्यामितिवसादिनदीनाम्नींगंगायमुनेतादिवृक्षनामजं
ऋषिपंगुरित्यादितत्कारेरेफोपांतांवेतिलताकारेफोत्रेतावृक्षसमीपनाम्नियस्याःकमलूविमलूचाफूताफूवेतियस्यां
मनश्चक्षुषोर्निबंधस्तस्यामृक्षिरिनैतामादिशेत्तेसेकं॥सूत्रे॥मनश्चक्षुषोर्निबंधनमिकेषांविन्मतंयस्यामनिंद्यनाम्नि
ज्ञावेपिमनःसंगश्चक्षुःप्रीतिश्चोभयमपरमस्तितस्यांपत्न्यांसत्यांसिद्धिस्त्रिवर्गप्राप्तिसयमुत्तमेःपक्षेनेतरामितिय
स्यांनास्तिनतागादियेतेसेधमापक्षःकेवलमनिंद्यनाम्नेपक्षेवरयेत्पूर्वामादरेणेतिविशेषोदोषेषुतुमनश्चक्षुर्निबं
धनेपक्षस्तत्रापिदोषाणांगुरुलाघवेपरीक्ष्यनिमित्तंसंविधानमाह॥तस्मात्स्वदानसमयेक

न्याप्युद्वारवेषांस्थापयेयुरपराक्नेवनिसंपसाधितायाःसखीनिःसरक्रीडायज्ञविवाहादिषुजनसमवायेषुप्रायश्चित्तंदर्शनंत
त उत्सवेषुपण्यसधर्म्मत्वात्॥सूत्रं॥तस्मादितियतःसुप्राद्यनिमित्तात्कन्यानक्रियतेतस्मात्प्रदानसंप्रयुक्तपनक्षणा
र्छेत्वाद्वरणकालेपिप्रसाधितांस्थापयेयुःकन्यापक्षीयाअपराक्निकमितिप्रदानप्राग्परान्हनवेविधिंस्थापयेयुःकन्या
पक्षीयाअपराक्निकमितिप्रदानप्राग्परान्हनवेविधिंस्थापयेयुरितिसेवतमाहनिसमितिसखीनिःसरक्रीडारण्याचत्व
रादिषुयज्ञविवाहादिषुचान्यदीयेषुजनसङ्गवेषुजनाःसंभूयप्रवर्तंतियेषुसमिज्जुहुधवहतिकर्त्रेतिकारकेषड्भ्यायति
कमितिप्रयत्नसाध्यंपरिचायाधिष्ठितत्वात्कौतुकेनलोकोयत्नेनपश्यतितथोत्सवेषुचवसंतकादिषुलोकजनसमुद्गवेषु
प्रायश्चित्तंकंपण्यसधर्म्मत्वादितिविक्रेतमतुल्यकौतुकेनहिलोकोयत्नेनपश्यतिदृश्यमाणापण्यवद्भियेतवरयित्रृणां
वलक्षणमुपचारंचाह॥वरणार्क्षमुपगतांश्चनक्षत्रनाम्नादक्षिणवाचंश्रुतसंबंधिसंगतान्पुरुषान्मंगलैःप्रतिगृ
ह्णीयुःकन्यांचैषामलंकृतामन्यापदेशेनदर्शयेयुर्वैवपरीक्षणंचावधिंस्थापयेयुरापदाननिश्चयात्॥सूत्रं॥वरणार्क्ष॰
मितिहीनांगत्वान्मंगलाचारप्रयुक्तत्वात्प्रदक्षिणवाचंश्रुतसंबंधिसंगतानितियत्त्वागुर्क्षमित्यादिसंबं

धिनश्चेतितैःसहेतर्क्षमंडलैर्हृद्यकृतादिभिःप्रतिगृह्णीयाःकन्यापक्षीयैःअन्यापदेशेनेतन्यंकार्यप्रपदिश्यनरूपेत्य॰
दर्शयेद्यानस्थानिश्चितत्वाद्वैवपरीक्षणंचेतियावत्प्रदानंननिश्चीयतेतावद्देवंप्राजापत्यधीनमितिपरीक्षणंचमित्रस्वजै
र्जनैःसहनिरूपयामइत्यवधिंस्थापयेयुरन्यस्त्वाह॥गोष्ठसीताफदक्षत्रमत्राग्नेरिणदेवता॥चतुःपद्याश्वपृतिंडैः॥
र्यद्दैवपरीक्षणमिति॥स्नानादिषुनियुज्यमानावरयितारःसर्व्वंनविष्यतीत्फक्कानतदहरेवान्फगल्गुयुः॥सूत्रं॥स्ना
नादिकैषुनियुज्यमानाःकन्यापक्षीयावरयितारइतिहएवंतियेसर्व्वमितिस्नानादिकंनविष्यतिप्रजापतावनुक्षणे
तदहरेवेतितेदिवसंस्नानादिनिर्व्वर्त्तयिष्यंतीत्यर्थः॥देशप्रवृत्तिसात्म्याद्धालक्षेचब्राह्मप्राजापत्यार्षदैवानामन्यतमेनवि
वाहेनशास्त्रतप्परिणयेदितिवरणविधानं॥सूत्रं॥देशप्रवृत्तिसात्म्यादितियस्मिन्देशेयाप्रवृत्तिस्तदानुकूल्योदिसर्थः
ब्राह्मप्राजापत्यार्षदैवतानामितिसेषोधर्म्यत्वादन्यतमेन॥तथाचोक्तं॥सुहृदाकूयकन्यांतुब्राह्मेदद्यात्स्वलंकृतां॥
सहधर्म्मंचरेत्सेवंप्राजापत्योविधीयते॥१॥वस्वगोमिथुनेदद्याद्वाविवाहस्त्वार्षउच्यते॥अंतर्वेद्यांतुदैवःस्यादृत्वि
जेकर्म्मकुर्व्वति॥२॥शास्त्रतप्रनियुक्तेनविधिना॥वरणंविधानेत्रयोविंशोप्रकरणं॥ ॥अग्निजनादिनिः

ज्ञीलितायामप्यनिश्चितेसंबंधिवरणासंज्ञावासंबंधनिश्चय उच्यते॥नवेतिचात्र॥समस्याद्यासहक्रीडाविवाहःसंगता
निवासमानैरेवकार्य्याणिनोत्तमैर्नीचेश्चवाधमैः॥१॥समस्याद्याइतिसैन्यक्रीडामादित्वासंगतानिसख्यानिताद्दशै
रितिसमानैस्तुल्यजातिभिर्जनइत्यायतित्वात्तेनसमानधर्म्मोत्तमसंबंधिनेहाभेंबंधस्त्रिविधस्तत्स्पकार्यद्वारेणालक्षण
माह॥कन्यागृहीत्वावरेतिप्रेष्यवद्यत्रनायकःतेविद्याऽन्यसंबंधंपरित्यक्तंमनस्त्विनि॥१॥कन्यामितिगृहीत्वापरिणीय
प्रेष्यवद्भूत्यवदन्यायत्तनावाऽन्यसंबंधमित्यधिकेनवसंबंधनात्परित्यक्तंमनस्त्विनिर्यतुनैवेतेऊर्द्वंतेव॥स्वामिव
द्विवरेद्यत्रबांधवैस्तैःपुरस्कृतः॥अश्लाघ्यादीनसंबंधःसोपिसद्भिर्विनिंद्यते॥१॥स्वामिवरितिकन्यांगृहीत्वाप्रभुवद्वि
वरेऽन्यायतिमत्वाबांधवैस्वसुरस्यालकादिभिःप्रेष्यनृतैःपरिवृतोऽश्लाघ्यइत्यसाधनीयस्तदनुरूपलोकोचारणा
वाक्यैरितिलोकन्यवहारैः॥परस्परमुखास्वादाक्रीडायत्रप्रयुज्यते॥विशेषयंतीवान्योन्यंसंबंधःसोत्रिधीयते॥
॥१॥परस्परमुखास्वादेतिवरपक्षस्यवकन्यापक्षस्यवमुखानुनयोयस्यामन्यतरप्रयुक्तायांक्रीडायांविशेषयंती॥
वान्योन्यंघयुज्यतेयस्मिन्संबंधेसंबंधेविधीयतेऽतिसद्भिःक्रियतइत्यर्थः॥इहौतुनविधीयेतेऽत्यसर्ज्जोक्तंतयोर

पिकश्रेयानितराद्॥उक्तापिवोद्वसंबंधंपश्चाद्वंधुभुसंनमेत्॥नत्वेवहीनसंबंधंकुर्य्यात्सद्भिर्विनिंदितं॥१॥उक्तापीतिज्ञाति
भुसंनमेदितिज्ञातिगृहेवयंयायान्नसुरगृहइत्यर्थः॥नत्वेवेत्येकांतेनैवप्रतिषेधः॥ ॥संबंधनिर्णयश्चतुर्विंशंप्रकरणं॥
॥ ॥तृतीयधिकरणेप्रथमोध्यायआदितःषोडशः॥ ॥एवमधिगताप्यविश्वासितानप्रयोगार्हेतिकन्याविवेचनेनमुख्य
तेतत्रविवाहानंतरंमंगलाचारमाह॥संगतपोस्त्रिरात्रमधःशयनंब्रह्मचर्य्यंचारलवणवर्जमाहारस्तथासप्ताहंसद्
र्य्यमंडनस्नानंप्रसाधनंसहनोजनंप्रेक्षासंबंधिनोचभोजनमितिसार्द्धवर्त्मिकं॥सूत्रे॥संगयोरितिपरिणयात्प्राप्तसमागं
मयोस्त्रिरात्रमितिरात्रिग्रहणंरात्रिकर्म्मप्रदर्शनार्थंमधःशय्यानूमौशयनेनस्वद्वायाब्रह्मचर्य्यंयावच्चतुर्थिकाहोमान
क्रियतेदिवामैथुनस्यप्रतिषिद्धत्वात्क्षारःफाणितगुडादिलवणंसैंधवादितद्वर्जंनोजनंमेधुक्षीरघृतसंस्कृतप्रायंतद्य
नक्तंस्यात्रिकर्मवर्गोपवितत्वात्तथासप्ताहमितिशेषायाग्र्यहंतदधिमधूनिसप्तानीत्यर्थः॥अहर्यहरादिनकर्म्म
प्रदर्शनार्थंसवाद्यंमंगलंसगीतंस्नानंचप्रसाधनंमंडनंसहनोजनंचेत्येकस्मिन्स्थानेऽर्द्धत्रापिसहनोजनंकिंतुव्रतस्थ
त्वात्क्षारलवणवर्जंनक्तंचतदितिप्रेक्षासंबंधिनांनटादीनांदर्शनेऽजनंचगंधमाल्यादिभिःसार्द्धवर्त्मिकमितिवतुर्थे

पि ब्राह्मणदिवसेषु नवमविरुद्धत्वादेतच्छ्लोकेदशरात्रिकमित्युच्यते॥ तथाचोक्तौ॥ कन्यावेश्मनि निर्वर्तराजवद्दशरा
त्रिकं॥ सनार्य्यःस्वगृहेयायाच्छ्वश्रूतेर्वाऽऽप्तदेशयोरिति॥१॥ विस्रंभणेपायमाह॥ तस्मिन्नेतानिशिक्षितेजने मृदुनिरुपचारैरु
पक्रमेतस्त्रिरात्रमवचनेहिस्तंभनमिवनायकंपश्यंतीकन्यानिर्विद्येतपरिभवेच्चलतीयांप्रत्तमितिभिवेतिबाभ्रवीया उपक्रमेत
विस्रंभनेच्चनतुअत्यवर्य्यमतिवर्त्ततेतिवाभ्रव्यायनउपक्रममाणश्चनप्रसह्यकेविदाचरेत्कुसुमसधर्म्माणोहियोषितः सु
कुमारोपक्रमास्तास्त्वधिगतविश्वासैःप्रसनमुपक्रम्यमाणाःसंप्रयोगद्वेषिण्योभवंतितस्मात्सामैवोपचरेद्धस्तग्रहणंपितुय
तःप्रसरमुपलभेतेनैवानुप्रविशेत्तस्त्रियेणालिंगनेनाचरितेननातिकालत्वात्सर्वकायेनवोपक्रमेद्विषह्यत्वाद्दीपालो
केविगाढयौवनायाःपूर्वसंस्तुतायाबालायाश्चपूर्वायाबालायाश्चपूर्वायाश्चोधकारेऽगीतंतपरिष्वंगोयाश्चवस्त्रेण
तांश्लक्ष्णदानंतदपतिपद्यमानोसांत्वनैर्वाक्यैःसज्ञापयेत्प्रीतियाचितैःपादपतनैश्चग्राहयेत्प्रीतायुक्तापियोषिदत्संत
क्ष्यतिनपादपतनमतिवर्त्ततइतिसाध्वित्रिकंतद्दानप्रसंगेनचमृदुविश्रब्धमकाहलमस्याश्चुबनंतत्रसिद्धामालापये
त्तद्वाक्यश्रवणार्त्तोनायदिकिंविदल्पाक्षरमनिष्ठेयममानन्निवपत्रेपेत्तत्रनिःप्रतिपत्तिमनुद्देजयन्सांत्वनायुक्तोबहुशएव

एच्छेत्तद्वाप्यवदंतीनिर्बंधीयाभर्त्रेवहिकन्याःउरुषेणप्रयुज्यमाणंवचनंविषहंतेनतुलब्धक्षरमिश्रामपिवाचंवदंती
तिघोटकमुखःनिबंध्यमानापिशिरःकंपेनप्रतिक्वनानिषेधयेत्कालहरनवशिरःकंपयेच्छसिमांनेच्छसिवेतिकिंतेहृच्चि
तोवेतिपृष्टास्त्रिरस्त्रिलानिर्बंध्यमानातदानुरूपेणशिरःकंपयेत्पंच्यमानातुविवेदेसंस्तुतावेश्यस्त्रीमनुकूलापुनय
तोपिविस्रब्धांतामंतरात्मत्वाकथांयोजयेत्तस्मिन्नधोमुखीविरसेतीचातिवाहिनीमपनुदेद्दिवरेच्चसाचपरिहासार्त्तमिद
मनयोरुक्तमितिवानुक्तमपिब्रूयात्तत्रतामनुद्यप्रतिक्वनार्त्तमन्यर्त्थमानाद्रष्टीमासीतनिर्बध्यमानातुनाहमेवंब्रवी
मीत्यब्रूयात्तूष्णीमनवसितार्त्तेवचनंब्रूयान्नायकंचविदूषंतीकादाक्षिकटाक्षैःप्रेक्षेतेत्यालापयोजनंएवंज्ञातपरि
चयाचानिर्वेदंवातीतऋतौपिस्त्रीयाचितांश्लक्ष्णेविलेपनंस्वजनिदध्याद्धस्तरागेयेचास्यनिबंधीयात्तदायुक्तामा लु
रितकेनस्तनमुकुलयोरुपरिस्पृशेद्धार्य्यमाणश्चत्वमपिमांपरिष्वजस्वतोनैवमाचरिष्यामीतिब्रूत्यापरिष्वजेच्च
नदृश्यमानानिप्रदेशात्त्वसार्य्यप्रसार्य्यनिवर्त्तयेत्क्रमेणचैनामुरुमंगमारोप्याधिकमुपक्रमेताप्रतिपद्यमानांचनीष
येददेखलुतवदंतापदात्पधरेकरिष्यामिस्तनपृष्ठेचनखपदमात्मनश्चत्वयंकृत्वात्वयाऽऽक्तमितितेसखीजनस्यपुर

तःकथयिष्यामिमालंकिमनृतवक्तसीतिबालस्त्रीषुकैर्बालप्रलापायनैश्चयत्नैरेनांप्रतारयेद्द्वितीयस्यांतृतीयस्यांचरात्रौकिं
चिदधिकंविस्रंभितांहस्तेनयोजयेत्सर्वांगिकंचुंबनमुपक्रमेतोर्ध्वंरुपरिन्यस्यन्हस्तसंवाहनक्रियायोसिद्धायांक्रमे।
णोरुमूलमपिसंवाहयेन्निवारितेसंवाहमेकोदोषइत्याकुलयेद्देशांतत्वस्थिरीकुर्य्यात्तत्रसिद्धायांगुह्यदेशान्तिमर्शनंरस
नाद्वियोजनंनीवीविस्रंसनंवसनपरिवर्त्तनमूरुसंवाहनंचान्यापदेशेनयुक्तयेत्रारंजयेन्नत्वाकालेव्रतखंडनमनुशिष्या
द्यात्मानुरागंदर्शयन्मनोरथांश्चपूर्वकालिकाननुवर्णयेद्यापत्योंचतदानुकूल्येनप्रवृत्तिंप्रतिजानीयात्मपत्नीम्यश्चसा
ध्यसमवस्थिद्यात्कालेनचक्रमाद्विमुक्तकन्यानावामनुद्देजयन्नुपक्रमेतेतिकन्याविस्रंभणं॥सूत्रं॥तस्मिन्निति दशरा॥
त्रकेकन्याद्विविधासंसर्गयोग्यापेतरात्रपूर्वस्याविस्रंभणंरतापेक्षायाद्वितीयायामन्यत्रजागरापगमापेक्षयानिशीमंदसा
ध्यसाद्विजनेकौतुकएवेजागरापगमान्मृदुनिरुपचारैरित्यनुद्देजनकैरालापस्पर्शनादिभिःकिमर्थमुपक्रमतइत्याहत्रिरा
त्रमितिरक्तेनमिवमूर्कोनिश्चेष्टेतत्रनिर्वचनंपत्र्यंतीनिर्विद्येतमूर्केनयाम्येनचाहमूढेतिखिद्येतपरिवेद्येतिनिश्चेष्टत्वा
न्नपुंसकमितितिरस्कारबुद्धितत्रकार्य्यादेस्मिन्यदेसर्वस्याविश्रंभकयाकरणेप्राप्तेप्रतिषेधमाह॥उपक्रमेतयथानवि-

द्विद्येतविस्रंभनयेद्यथासंप्रयोगेउपनुकूलानवतिनतुब्रह्मचर्य्यमत्विद्वेतानुकूलाभयामप्यकालेव्रतखंडनस्याधर्म्य
त्वादुपक्रममाणश्चेत्यादिनामृदुनिरुपचारैरित्यस्यप्रपंचोनप्रसह्यकिंचिदितिस्पर्शनमपिनाभिनूयब्रह्मचर्य्यादित्यर्थः किमर्थं
:किमर्थमित्याहकुसुमसधर्माणइतिकुसुमतुल्यायोषितइतिसर्वाएवविशेषतःकन्यासुब्रह्मचारोपक्रमाइतिमृदुरुपक्र
मःस्पर्शनादिलक्षणोवासनधिगतविस्रंभैरितिलब्धविश्वासैस्तुप्रसह्योपक्रमोनदोषायसंप्रयोगदूषणोजातानिष्ठु
रत्वात्तस्माच्छनैतिमृदुनासर्वोपचाराणामयंप्रायश्चित्तोविधिस्तन्नलब्धप्रसरस्योपचारयोगासंभवात्तदुपायमाह॥युक्त्यै
तिकयाचिदर्थंयुक्त्यातत्कालनाविन्नायतःप्रसरमितितत्रव्यासमूढसंज्ञौणेक्रीडानाद्यालनेऽवकाशमुपजनयेत्तेनैवसंना
षणेनक्रीडनेनवाद्वारेणतामनुप्रविश्यैतोलब्धप्रसरस्यप्रसरमुपगूहनेनोपक्रमइत्याह॥तत्प्रियेणैतिकयंतत्प्रियमित्या
हनातिकालत्वादितियद्दत्वानंतरमेवोपनीयतेतत्स्यानुद्देजनकरत्वात्सर्वकायेनवेतितस्योयोनाभेरूर्ध्वनागस्तेनप्रथम
मुपक्रमेद्विपद्यत्वादितिनोपक्रमःशक्यतेसोढुंनावरकायेनोद्देजनकरत्वाद्बालोकेकौतुकप्रवृत्तिनिर्विगाढयौवना
पूर्वसंस्तुतयोर्नयलज्जानावाकालपूर्वयोरधिकारेलज्जाधिक्याद्विगाढयौवनाप्यन्यमुन्नलक्षणयोगाद्दालघुदोषत्वा

दूरनेनतांश्रुलहानमितिस्वेनमुखेनचुंबनव्होतेरनिषेतत्वात्तदप्रतिपद्यमानामितितांश्रुलमशृक्तीसोत्वनवाक्यैःप्रियानिधाय्यि
निःशपथैरितिमत्तरीरेणशपसीतिप्रतियाचितैस्त्वमेतर्हिदेहीतिपादपतनेनवाऽत्यावस्थायोग्याहयेत्ततःस्त्रियाक्रीडात्याजने
कोधापनयनेचनपादपतनाद्ऊर्ध्वमुपायोऽस्तिसार्वत्रिकमितिनकन्यायामेवान्यस्यामपिमृद्वितियंत्रयत्नेनास्तितस्योद्देजभ
नाद्विश्वासस्पर्शकरंमकाद्दलमशक्तेसशक्तेनलङ्घितास्यात्रसिद्धुंबनेनाकूलामालापयेद्यद्यत्रवीत्यत्रोपायमाह॥तद्ध्रुवण
र्छेमितालापश्रवणर्छेयत्किंचिद्दितिदृष्टंऋतंवातदानीमल्पाक्षरानिधेयंसुकथनीयत्वाद्जानन्निवेत्यन्यथाविडावयती
तिजानीषान्निप्रतिपत्तिंदूत्वीस्तितांसांत्वनायुक्तंनिर्बंधीयादनेनैवक्रमेणमैनिर्बंधेविरज्यतइतिवेदाह॥सर्वाएवेति।
प्रयुज्यमाणमितिषुनःपुनरुच्यमानेविषहंतेआविर्भवन्मथत्वात्त्रुमिश्रामपीतिकतिपयाक्षरामन्यार्छश्लिष्टाम।
पिनवदैतिलङ्गापरतंत्रत्वादत्रकन्यायाआलापयोजनोपायमाहनिर्बंध्यमानेतिशिरःकंपेनेतिकिमिदंजानासीति
रुक्षाजानामीत्यूर्ध्वाधःशिरश्चालनेननजानामीतितिर्यक्शिरश्चालनेनयोजयेद्वाक्यपरिहारार्छकलहंत्वित्यस्या
मवदंत्यांयदिकश्चिद्दर्छयुक्तांप्रेरयाप्रतिप्रेरणादिलक्षणोवाक्यलहोजातास्मिन्किंकुपितासिनेतिपृष्टानशि

रःकंपयेल्लोपरव्यापनार्छमकलहेहेतुःस्नेहजिज्ञासायामालापयोजनमाह॥इच्छसिमांनेच्छसिवेतिवार्तामानिकः
प्रश्नःकिंतवरुचितोहेमरुचितोवेतिपरिणयात्पूर्वकालिकप्रश्नःचिरंस्थिलेतिसंकटःप्रश्नोयदिपूर्वपक्षमाश्रयेयंत
दाधार्ष्ट्यलाघवंचेतरंचेन्नैपुर्यमितिनिर्बध्यमानानायकेनसंकटप्रश्नेकिमनुष्ठास्यतीतितस्यानिर्बध्यमानाया।
उत्तरपक्षाश्रयणमेवयुक्तमितिहतदानुकूल्येनेतिपूर्वपक्षोत्तरपक्षानुकूल्येनोत्तरयतिशिरःकंपयेदित्यर्छः
प्रपंच्यमानात्वितनिश्चितार्छपक्षत्रानान्तायकेनपत्नार्यमाणाविवदेल्लोपरव्यापनार्छविरुद्धंवदेत्तमेरुचितोसि।
नेच्छामित्वामितिसंत्रुताविदितियदिपूर्वपरिचितातदालापसोजनेविधिमाहसखीमितिसखीनांमध्येयानुकूला
विस्त्रब्धोजनयतइतिहयोरपिविश्लेस्त्रब्धाविदितपूर्ववृत्तांतत्वान्नामेतरान्तत्वाव्यवधायकथायोजनेनायकस्य
कर्तुःपूर्ववृत्तांकथांयोजयेत्किमहमस्यारुचितोनवेत्यर्छस्मिन्नितियदैवतस्यांक्रीडायांपरिचयेयान्नततएवघा
तृतिरुचितोसीतिमख्याकथनेक्रियमाणेऽधोमुखीजडयाविहसेदेवमितितदितिख्यापनार्छनासिकातांवेतिसखी
मतिवादिनीमित्यनुरागातिशयंकथयतीमधिरूढेपिदिवदेश्चतयासहकलहेधिवदेश्चसात्विसखीत्रनुक्तमपिना

धिकाया क्रूयादद्यैवयदिपाणिंगृह्णातिसाधुनचेतितत्रेत्यनुक्तकथनेऽनवसितसंज्ञमङ्गारणामस्पृष्ट्वाक्रूया--त्वष्टा
पनासंज्ञायकंचविद्देहंसंतीकंदाविदंतरांतगपरिचयवशात्कायंदेणोन्मुखीवाप्रेतानुरागातिशयनासंज्ञमेवमालिंगन
तांश्लक्ष्णंचुंबनालापैर्ज्ञातिपरिचयाऽनिर्वेदंतीगृह्णातियाचितंनायकेननिरध्यास्थापयेत्तथायुक्तामितिनिदधतीमुत्तरी
येवानिवभतीमालुरितकेनस्रष्टोक्तेनस्तनमुङ्कलयारितिमुङ्कलग्रहणमतिस्पर्शनिरस्तसंज्ञंबालत्वाद्यार्यमाणश्चेतिस्पृ
शन्नूस्तिमात्रवस्तुयापरिघट्टनेत्स्थितिमाहत्वमपीडानानिप्रदेशादितिनाभिप्रदेशंयावत्वत्सार्यनिवर्तयेदितिवी
प्सयासंज्ञंप्रसार्यप्रसार्यसर्थैःक्रमेणेतिनसहसोसंगमारोपयेदधिकमिनखदशनपदैरपीडयन्पद्यमानाम।
धिकोपक्रमैनापयेत्कथमित्याह॥अहमित्यात्मनश्चस्वयंग्रहणादंतपदंनखपदंचक्रिमसौप्रतिपन्नसेसखीजनोन
वेदाहुश्चेष्टितादन्यत्रेतेतज्ज्ञानंचीपितमस्मिन्वचनानुष्ठानेतुवीनाहमेकंवंकरिष्यामीतिबालप्रत्यायनमसंज्ञैर्ज्ञा
नैरनांप्रतारयेत्कार्य्यानिमुखंकुर्यादितिसेतत्स्थमायांरात्रौविस्रंभणमस्माकंविदधेकंहितीयस्यांरात्रौत्रतीयस्यां
चहस्तेनयोजयेदितिकक्षोरुजघनेपुहस्तस्पर्शंबंधिनीक्रम्यांहस्तेनयोजनोपायमाह॥सद्योगिकमितिज्ञात्वा

नयनादिविचुंबनमानापयोजनासद्यैमन्मथगच्छतिहस्तयोजनविधिमाहऊर्द्धोरितितत्रायंक्रमःप्रथमंहस्तंकायस्पर्शवाह
नक्रियातस्यांसिद्धायामूर्द्धोरुपरिन्यस्तहस्तंकुर्यादेषक्रमेणोरुमूलमितितत्रोरुमूलेआकुलयेच्चुंबनक्षुरितकैस्तत्रेति
यत्तूर्द्धोन्मथगतंसंवाहनंतत्रेस्थिरीकुर्वयाच्चांत्यसंज्ञंतत्रोरुमूलसंवाहनेसिद्धायांगुह्यदेशादिमर्दनंसंवाहनव्यपदे
शेनरसनाविशेषनाद्यपिकुर्य्यात्सुनरूरुमूलेसंवाहनंग्रहणमपरित्यागार्थंगुह्यस्पर्शहेतुत्वादेतद्गतिगुह्यस्पर्शा
नादयोव्यापारास्त्रयस्तिनायकस्यान्यापदेशादितित्रिरात्रादर्घागतमपदिश्यकर्तव्यानतुव्रतखंडनमधिकृत्यसंज्ञंयु
क्तयाचतुर्थिकाह्नोमाहर्द्धरंजयेदितिरंजनमनुद्दिश्यसुखोत्पादनमनुशिष्याद्यातुःषष्टिकान्योगान्शिक्षयेदात्मा
नुरागंचदर्शयेदितिमिताकारांस्यांमनोरथान्पूर्वकालीनाननुवर्तयेद्येनतस्यामधरपानादयश्चिंतिताआयत्यामित
नागतकालेतदानुकूल्येनप्रवर्तिष्यंतेतिज्ञानीयाद्यदाह।--नांतन्मयाविधातव्यंतिसपत्नीन्यःसाधसमवर्तिं
द्याद्यद्यधिविन्नास्यात्कालेनचगच्छतामुक्तकन्यानावायुवतीमनुद्दिश्यतुपक्रमेतदाप्ययमे---सस्फुटःकर्तव्यः
उक्तमुपसंहरन्नाह॥नवंतिचात्र॥एवंविज्ञानुगोबालामुपायेनप्रसाधयेत्तथास्यसानुरक्ताचमुविरक्ताचजायते॥

एवमितिचित्तानुगइतिचित्तानिप्रायेणबुधाउपायेनेतियुक्त्याप्रसाधयेद्विश्वासयेत्किमेवंस्यादित्याहतथेतिसुविस्रब्धा।
सत्यनुरक्ताप्रजायतइतियोऽयंतत्रापिविशेषमाह॥नात्यंतमानुलोम्येननचातिप्रातिलोम्यतः॥सिद्धिंगच्छतिकन्यासुत
स्मान्मध्येनसाधयेत्॥२॥नात्यंतमितिसिद्धिंसुखंतत्रतदानुलोम्येनप्रवृत्तौसएवोत्तरकालमपिमार्गःस्यात्ततश्चासं
स्वेछाविधेतद्विषयासिद्धिस्तस्मान्मध्येनसाधयेत्॥२॥नात्यंतमितिसिद्धिंसुखंतत्रतदानुलोम्येनप्रवृत्तौसएवोत्तरका
लमपिमार्गःस्यात्ततश्चासंस्वेछाविधेतद्विषयासिद्धिस्तस्मान्मध्येनोपायेनसाधयेद्विस्रंभणं किंफलमित्याह॥आ
त्मनःप्रीतिजननंयोषितोमानवर्द्धनंकन्याविस्रंभणंवेत्तियःसतासांप्रियोभवेत्॥३॥आत्मनइतिवर्द्धनमित्यपचा
रस्तयाविधत्वात्कन्यानामितिवक्तव्येयोषिद्ग्रहणंप्रथमसमागमेसर्वविषयमिदमितिदर्शनार्थंतत्परिज्ञानफल
मित्याह॥प्रियोभवेदिति॥अतिलज्जान्वितेतस्मिंवयस्तुकन्यामुपेक्षतेतासानत्रिप्रायवेदीतिपशुवत्परिचूयते॥४॥सहसा
वाप्युपक्रांताकन्याविघ्नमविंदता॥नयंविघ्नासमुद्वेगंसद्योद्वेषंवगच्छति॥५॥साप्रीतियोगप्राप्यतेनोद्वेगेनप्रदूषिता॥
पुरुषद्वेषिणीवास्याद्विद्विष्टावाततोभवेत्॥६॥अतिक्रोधान्वितेतस्मात्कारणात्कन्यानेपीड़नीयाऽनेनत्रिरात्रेनिर्वचनेपरस्पर

तीनिर्विद्येतपरिभवेद्वेत्यस्यप्रपंचःसहसेत्यनेनापिनप्रसह्यकिंविदाचरेदित्यस्यप्रपंचउपक्रांतेसुपसर्पितानयंयतो
दर्शनपश्चेपिनतिष्ठतिविघ्नासस्मरणात्शरीरविधूननमुद्वेगंनोऽजनादिन्योव्यावर्त्तनंप्रीतियोगमप्राप्तालज्जान्वितेसेवेद्वि
तत्वादुद्वेगेनदूषितासहसोपक्रांतत्वात्पुरुषद्वेषिणीसद्योपुरुषान्द्वेष्टिसद्योप्येवंविधइतिद्विष्टप्रीतियोगमप्राप्यत्वात्ततश्च
तेसत्कान्यपुरुषंगच्छति॥ ॥कन्याविस्रंभणंपंचविंशोप्रकरणं॥ ॥तृतीयेधिकरणेद्वितीयोध्यायआदितःसप्तदशः॥
वरणसंविधानपूर्वकमधिगतायांविस्रंभणोपुर्क्तायांत्रियमाणानलम्पतेतत्रगोधर्वादयश्चत्वारोविद्वाल्लक्षणकार
णान्येवतावदाह॥धनहीनस्तुगुणयुक्तोपिमध्यस्तुगुणहीनापदेशोवासधनोवाशीलवेषोवामातृपितृन्यादशुवप
रतंत्रोबालवृत्तिरुपचितप्रवेशोवाकन्यामलब्धलाभरवरयेद्बाल्यात्स्वभूतिवैनोस्वयंमेवानुरंजयेत्तयायुक्तश्चमातु
लक्रमानुवर्त्तीदक्षिणापथेबालएवमात्रावपित्राचवियुक्तःपरिभूतकल्पोधनोत्कर्षादलब्धांमानुलदुहितरमन्यस्मै
वापूर्वंदत्तांसाधयेदन्यामपिबाह्यांस्पृहयेद्बाल्यायामेवंसतिधर्म्माधिगमेसंभवनंश्लाघ्यमितिघोटकमुखः॥सूत्रे॥धनहीन
स्त्वनिंद्यादिगुणयुक्तोपिदरिद्रःकन्यांनलभतेमध्यगुणोहीनापदेशोहीनापदेशोवेतिमध्यस्थारूपशीलादयोगु

MEMORIAL
२१४

णात्रनिजनःप्रधानेतदभावाद्दीनव्यपदेशःसधनोवाप्रातिवेश्यइतिस्वगृहसमीपवासीसीमासंबंधेनकलहादिजनकात्वाद्दनगर्व्वाच्चलनतेमातापित्रोश्चार्ईचसमुपरतंत्रोन्यप्रधानःसधनोपिनलनतेबालइतिरुचितप्रवेशोवेतिस्त्रीला
डीकवद्रूपतेसोऽनिषिद्धगृहप्रवेशोपिपरिचयवान्नलनतेयदिनवरयेत्कथमधिगच्छेत्तूष्णीमाहबाल्यादित्यनुरंजयेदनु
रक्तांहिस्वयमेवगोधर्व्वेणपाणिंग्राहयतियतःस्वयंसंयोगेगोधर्व्वइतितस्मादनुरंजनार्च्चबाल्यायामुपक्रमादनेकप्रका
राज्यतेयत्रचदेशेप्रायेणैवंविधीदृष्टिस्त्रमधिकृत्याहतद्यायुक्तश्चेतिधनहीनत्वादियुक्तोदक्षिणापथइतितत्रहिमा
तुलदुहितापरिणीयतेवियुक्तःपित्रोर्मृतत्वात्परिक्षतकल्पोमातुलऊलयुक्तोऽन्यस्मैवाप्रदेयदत्तामदत्तांवाऽन्यामपि
बाढ्योमितिमातुलदुहितानवतिपित्राःसंबंधबाढ्यांतामपिस्पृहयेत्तत्रकर्त्तुःक्रियायामुमिष्टतमेलनविवक्षितत्वात्कर्म
त्वमनेनान्यस्मिन्नपिदेशेविधिरयमितिदर्शयतेवमितिबाल्यात्वनृतिसतिधर्म्माधिगमेतिबाल्यायोधर्म्मार्च्चमधिग
मेसंदर्शनाल्पलब्धएसतिसेवननंवशीकरणमनुरंजनलक्षणंश्लाघ्यमन्यथादर्शनाकथंसेवननंस्याद्धर्म्या
श्चगोधर्व्वविवाहायोक्तंतत्रपूर्व्वधर्म्याश्चत्वारःपंडितैकेउपक्रमिताहिविधेबाल्येयुवाचतत्रपूर्व्वमधिकृत्यानुरंज

नमाहतयासहउष्णावचयंप्रथनंगृहडुंडिमकाक्रीडायोजनेनलक्षपाककरणमितिकुट्टीतापरिचयस्यचयसश्चानुकुर्व्व
तआकर्षक्रीडापटिकाक्रीडामुष्टिद्यूतच्छुत्तकादिद्यूतानिमध्यमांगुलिग्रहणंषट्पाषाणकादीनिदेशपानितत्रात्मात्तदास
दासवेटिकाधात्रेयिकानिसत्तयावसडानुक्रीडितक्वेडितकानिसुनीमीलिकामारक्षिकांगोधूमकुंजिकामनिखताडितकां
लवणवीथिकामंगुलिताडितकांसखीनिरन्यानिवदेशपानि॥सूत्रं॥तयेतिबालयाश्चवचयमुच्चयावचयंप्रथनंउष्णाणांगृहकं
काष्ठमयैर्मृन्मयैर्वास्वल्पंडुंडिमकासूत्रदार्व्वादिमयीनलपानकरणमितिसङ्गलंतंडुलैरितरत्पांसुभिःपरिचयस्यव
यसश्चैवात्मनःस्वल्पमधिकंवापरिचयैर्बाल्यंतारुण्यंवावयोबुधातदनुरूपमाचरेन्नोकैमित्येवाकर्षक्रीडापाशक
क्रीडापटिकाक्रीडापरिकायप्रथनंमुष्टिद्यूतंप्रसिद्धंछुत्तद्यूतंषंवसमायाश्रिमध्यमांगुलिग्रहणमितिमांगुलिविपर्य्या
सेनगोपितुर्म्मध्यमांगुलेर्यद्ग्रहणंषट्पाषाणकमितियत्रस्वल्पानिषट्पाषाणानिहस्तस्यक्रोडेनोक्षिप्यदृष्टेनगृह्यंतेत्रा
दिशब्दादन्यानिवदेशपानिपंचिकाप्रभृतकादीनितत्रात्मादितियत्रनायिकायात्रनिवेशस्तदाप्तदासवेटिकानि
रितितस्यायेदासाश्चेटिकाश्चतानिःक्रीडंतानिःसडानुक्रीडंततोलज्जाप्रसरक्षयावक्वेडितकानिचेतियेधीगव्या

यामास्तान्याहमुन्मीलितिकौयत्रैकस्यकश्चिन्नेत्रेनिमीलयतिद्वोषाःप्रच्छन्नेघात्मानंगोपयित्वातिष्ठतिततोऽ
सावुन्मीलितचक्षुर्यगृक्षातितस्यनेत्रनिमीलनमित्यारब्धिकांक्तघफलकक्रीडोलवणवीथिकोलवणहरद्रप्रतीतामी
नेलताङ्कितकांयत्र पक्षवद्बाहूप्रसार्यचक्रवन्नृत्यंगोधूमपुंड्रिकामितिगोधूमपृष्ठेव्रीह्यपलक्षणंयंत्रबकुनामे
कःप्रेक्षेकंरूपकानाहायब्रीहिशुक्तिभ्यांसंमिश्रयतावरोनागान्करोतसतस्त्रयोद्वेछमेकैकंनागमादायरूपकमन्विष्पे
तेतत्रयोनलक्ष्यतेसोन्यद्दातिअंगुलिताडितकामितियत्रैकंनिमीलितनेत्रमन्येर्ज्ञेलाटे आहृत्यकेनापिहृतोसीति।
प्रश्नः अन्यानिवदेश्यानिमंडूकिकैकपादिकादीनिएतेप्रायशोबालस्यैवक्रमायूनस्तुयेप्रायशस्ता नाहंपीमितियोंच
विश्वास्यामस्यामन्येततयासहनिरंतरांप्रीतिंकुर्य्यात्परिचयोह्यत्रबुध्येतधन्त्रेयिकांवास्याःप्रियहितान्यामधिकमुप
गृह्णीयाद्गाढंप्रीयमाणाविदिताकाराप्रत्यादिशंतीतिवतोवयोज्ञयितुंशक्नुयादनेनेहितापीसानायकांस्यविदि
ताकारापिहिगुणानेवानुरागात्यकाशयेद्यद्यत्प्रयोज्यानुरज्येतयत्रयत्रवाकौतुकंप्रयोज्यायास्तदनुप्रविश्यसाधये।
क्रीडनकद्रव्याणियान्यप्रच्छन्नानियान्यन्यासांविरलोविद्येरंस्तान्यस्तात्रकंदुकमनेकनक्षिचित्रमल्पकालांतरितमन्येम

न्येवप्रदर्शयेत्तथाखड्गशरगवलगजदंतमयीर्डिंडिकामधूच्छिष्टपिष्टमृन्मयीश्चेदयादितिनक्षिप्याकार्डमस्याम
ञ्जनसस्यदर्शीवैकाष्टमेंटकयोश्चसंप्रयुक्तयोश्चस्त्रीपुंसयोःअंडकानांदेवकुलगृह्याणांमृद्विदलकाष्ठविनिर्मि
तानांशुकपरिच्छदनसारिकालावककुक्कुटतित्तिरिपंडरकाणांचविचित्रतंतिसंयुक्तानांरेजलताजनानांवि
विधानांवीणाकानांपिंडोलिकानामलक्तकमनःशिलाहरितालहिंगुलुकरूपमकादीनांतथाचंदनकुंकुमयो
स्रगफलानांपत्राणांकालयुक्तानांचशक्तिविषयेप्रच्छन्नेद्यनेप्रकाशेऽप्रमाणेचप्रकाशेयद्यावसद्धीनिप्रायो।
संवर्द्धकमेनेततथाप्रयतितंवीक्ष्यचप्रच्छन्नमर्ध्येत्तयायोजनेप्रच्छन्नदानस्यतुकारणमात्मनोगुरुज
नाद्भयंस्यापयेद्देवस्यचान्येनस्मृद्दीपयत्प्रितिवर्द्धमानानुरागकंवाख्यानकेमनःक्षिपंतीमन्वर्द्धोक्तिःकथानि
कथानिश्चित्तहारिणीनिश्चरेज्येद्विस्मयेषुप्रयुज्यमानासिंद्रजालैःप्रयोगेविस्मापयेत्कलासुकौतुकि
नीतत्कौशलेनगीतप्रियांश्रुतिहरैर्गीतैरारंजयुत्पामर्दीवंदकैकौमुद्यामुत्सवेषुयात्रायांप्रहेणगृहावारेव
विविधैरापीडैःकर्णपत्रनेपथ्यैःसिक्थकधानैर्वस्त्रांगुलीयकनूपुरणदानैश्चन्यैर्द्दोषकारिणिमन्येतैपुरुषवि

शेषानिज्ञतयाधत्रेयिकारक्ताःपुरुषप्रवृत्तांश्चातुःषष्टिकान्योगान्गृह्णेत्तद्ग्रहणापदेशेनवप्रयोजयायांरतिकौशलमात्मनःप्रकाश
येदुदारवेषश्चस्वयंप्रतिहतदर्शनःस्यात्तांचैकुर्वतीमिंगिताकारेङ्गितैर्ज्ञात्वायुवतयोहिसंसृष्टमनीक्षणदर्शनंप्रपरिस्फुटदर्शनंच
पुरुषंप्रथमंकामयंतेकामयमानाश्चपितुनात्मनियुंजतइतिप्रायोवादःबालायामुपक्रमाः॥मूत्रं॥अस्यामितिनायिकायांविश्वा
स्यांनिरंतरागमनवस्थिन्नोप्रीतिंक्रर्यात्सापिहिधात्रेयिकायत्कार्य्यंकरिष्यतीतिपरिचयोश्रावबुध्येतप्रीतिंकिंवमप्यस्या
मपिकरोतीतिधात्रेयिकोक्षत्राऽहितरंप्रियंतत्सुखकरंहितमायत्यामधिकोपप्रेफलमाहसारीतिप्रीयमाणास्तिद्य
मानाविदिताकारापीतिनायकोनायिकोनायिकामिच्छतीतिज्ञातानिप्रायाप्यप्रत्यादिज्ञातीतमितिनायकमपत्यावक्षाण
तांवेतिनायकांनयनजावयपमपयनेनप्रतार्ययोऽयितुंशक्नुयादनभिहिताप्रत्यावार्यकमितिसंयोऽनेत्वमाचार्य्यनिवे
देतत्प्रतिनायकेनामुक्तापिसतीयोऽयितुंशक्नुयादितियोऽसंत्रविदिताकारापीतियद्यपिनायकएनामिच्छतीतिनज्ञात
वतीतदापिगुणानेवप्रकाशयेदनुरागादितिनायकविषयेधात्रेयिकानुरागाद्यत्रचेतिप्रतारणप्रकारेतत्तदनुप्रविश्येति
विज्ञायेसाधयेदितिसंपादयेत्क्रीडनद्रव्याणिवक्ष्यमाणव्यासामितिकन्यानांविरजशोनवाऽऽलेपनायत्रेतेतिसंपादनसामर्थ्यं

दर्शयतिक्रीडनकप्रयानाहकंडुकमित्यल्पकालांतरितमितिकौतुकप्रबंधस्यपरमार्थमन्यदन्यन्नवीनांवैसादृश्यद्दारुकाष्ठंगव
वनेष्ठंगेदुहितृकाप्रत्रिकाःसंदर्शयेदितिसेवमधूच्छिष्टशिक्यकंमहानसिकस्येतिमहानसिकविषयकर्म्ममाडानसिकमित्यं
केनचग्रहणमुपलक्षणार्थंनक्तादिपाकार्थस्यकर्म्मणस्तदशास्त्रोक्तेनविधिमादर्शनेस्त्रीणांप्रधानोविद्यासंयुक्तयोरि
सिकाकाष्ठघट्टितयोःस्त्रीपुंसयोर्मृद्वयोरविप्रयोगार्थंदर्शनेमृद्दारुकानांकाष्ठमयानामुपलक्षणार्थंलाक्षावास्थायीनांचमृदा
वंशविदलैःकाष्ठैर्वाविनिर्म्मितानांदेवकुलानांदेवगृहाणांचशुक्लादिपंजराणांमृदादिनिर्म्मितानांतत्रमदतेत्रेनसारिकाप
थमतिऽलनाऽऽनानाशंखशुक्तिखंडानांमृत्काष्ठशिलानिर्म्मितानांविचित्राणांवर्त्तिकयाश्चोत्तप्तियुक्तानांसंस्थानवतांयंत्रि
काणामितियंत्रमातृकोक्तानांवीणिकास्वल्पवीणापिंडोलिकायत्रदारुहृत्काःस्थाप्यंतेपटोलिकायत्रप्रसाधनेविधीयते।
श्यातवर्त्तिकंराजावर्त्तचूर्णंचित्रकर्म्मणियोगिपत्रार्पणांतांजूनस्यकालयुक्तानामितियस्मिन्कालेयेनार्त्तिनीतत्रतस्यद।
र्शनमित्यर्थःशक्तिविषयइतियस्मिन्यत्रेनेस्वयंप्रवेष्टुंसामर्थ्यंतत्रगतंकंऊमादीनामप्रकाशप्लात्प्रकाशद्रव्याणांकं
डकादीनांप्रकाशदानंतेवकल्पनीयत्वासर्वोनिषायंसवर्दकमितिसर्वानिलाषदर्वीकंयद्यन्मनईप्सितंतत्तत्संपादयती

तिदीयमानंवयथाप्रच्छन्नमर्थयेत्किंनिमित्तमित्याहवीक्षणेचेतिदर्शनमित्रेप्रच्छन्नेदृश्यमाणेनिःशंकमुपवर्णयेत्तेतथाकथा
योजनमित्यन्यमुखेनसंवर्द्धनार्थंनकथायोजयेत्प्रच्छन्नस्यतुकारणमुनयंतत्रात्मनोगुरुजनाज्ञयंख्यापयेत्तवपितरौरुष्यत
इत्यनेनस्मृहणीयत्वमन्योप्येतद्दृष्ट्वास्मृहयतितततश्चगृह्णीयादितिस्वयंप्रयुक्तानिःशंकंतत्राराजदारिकाकथानि
श्चितहारिणीनिरन्यानिरनुरागयुक्तानिर्विस्मयेषुप्रमद्यमाणामामित्यार्यैषुप्रसक्तियोतीकल्यासुपत्रलेद्याद्दिष्ठगीतप्रिया
मितिकल्पीतगतिमप्रियुनग्गीतप्रहणंप्राक्तन्यार्द्धप्रायेणहिगीतप्रियोलोकआश्वयुक्पाजागरेऽष्टमीचंद्रकेमार्गशीर्षशुक्ल
लाष्टम्यांतत्रहिदिनमुपोष्योज्ञतेचंद्रमसिभुज्यतेकौमुद्यामितिसामान्योपादानेपियत्रकन्यानिर्ज्योत्स्नामैत्रकमुज्ज्वासात्रद्र
ष्टव्यासाकार्त्तिक्यांनवत्कन्यावेष्टिंद्रमहादिषुयात्रायांदेवतायाग्रहणेसूर्य्यांचंद्रमसोगृहाचारेगृहमागतायाआपीडानिर्वि
स्मापयेदितिसंबंधःनोचेद्दोषकरणीतितद्दाने यद्यात्मनोपायनपरेषेतान्यपुरुषविशेषाणि ततयेत्यन्येन्योपुरुषेनोममवि
शेषेधात्रेयिकाजानात्विति पुरुषप्रवृत्तविति ज्ञातसंप्रयोगामन्यथाकथंविशेषमेव ---- पदेशेनतिधात्रेयिकोपदे
शाद्धारेपारतिकौशलमितितज्ज्ञाताअनुपहतदर्शनइत्यस्योपायउदारवेषवेतथान्तेतंचदृष्ट्वानावैऊर्ध्वतीमनुरागंचेनसिञ्

मयेतीमिंगिताकारैर्लिंगैर्विद्याक्रियमित्यनुपहतदर्शनःस्यादित्याहयुवतयइतिजातयौवनासंप्राप्तेजातपरिचयमनीक्षणदर्शनेस
दादृश्यमाणेकामयेतप्रच्छंतिनानियुंजेतेकयाचित्रज्ञाद्यर्थयुक्त्याबालत्यामुपक्रमाःषट्त्रिंशंप्रकरणं॥ ॥नावंचऊर्ध्वती॥
मिंगिताकारैःसूचयेद्दिमिताकारैर्विद्यादित्युक्तंतेषसूचनेप्रकाशनमुच्यतेयदाह॥ ॥तानिंगिताकारान्वृत्यामस्तीनीति
तत्रेंगितमन्यथादृष्टिराकारोमुखनयनरागस्तद्नयमुत्तरत्रयथायोगंयोज्यं॥संमुखेनवीक्षतेत्रीव्रीडांदर्शयत्य
न्यमालनोगमन्यापदेशेनप्रकाशयतिप्रच्छन्नेनायकमतिक्रांतंचवीक्षतेदृष्टाचकिंचिन्मस्मितमव्यक्ताक्षर
मनवसितार्द्धचमंदंमंदमधोमुखीकथयतितत्रभीपेचिरंस्थानमनिनंदतिद्रेस्थित्वापत्रपतुमामितिमन्यमानापरि
ज्ञनेसवदनेनविकारमालापतेतंचदेशेनमुंचतियत्किंचिद्दृष्ट्वाविहसितंकरोतितत्रकथामवस्थानार्द्धमनुबध्नातिबा
लस्योकगतस्यलिंगनेचुंबनेचकरोतिपरिचारिकायास्तिलकंवरचयतिपरिजनानवदृन्यतामाश्चर्यलीलादर्शय
तितस्मिन्मित्रेषुविश्वसितिवदनंचैषांबहुमन्यतेकरोतिचतत्परिचारकैःसहप्रीतिसंकथांद्यूतमितिकरोतिवस्वक
र्मसुनवविघ्नुरिवतान्नियुंक्तेतेषुचनायकसंकथामन्यस्मैकथयत्यवहित्थाशृंगोतिधात्रेयिकयाचेदितानायक

स्योद्वसितंपविशतितामंतरात्तत्वातेनसहद्यूतेक्रीडामाज्ञापैवायोऽयितुमिछतिनलंक्रुताद्दर्शनपथंपरिहरतिकर्षपत्रमे
गुलीयकंस्त्रजंवातेनयाचितासधीरमेवगात्रादवतार्यदद्यासख्याहस्तेददातितेनवदत्तेनितेधारयतन्यवरसेकथामुविष
स्यानवतितत्रकैश्चसहनसंसृजतइति॥सूत्रं॥संमुखंनवीक्षतेलज्जयापराङ्मुखीतंतुनायकंवीक्षतेतिनायकेनतु
व्रीडांदर्शयतधोमुखीभूत्वारुद्यमितिमनोहरंमालतीगंधंतत्रबालमूलाद्यपदेशेनेतिप्रावरणाव्याजेनप्रमत्तमनवहितं
प्रछन्नमेकाकिनमतिक्रांतंदूरगतंदृष्ट्वायत्किंचिदितिनायकेनसस्मितमित्यादिनानुरागोन्मुखंस्त्रीडाचारव्यायतेत
समीपइतिनायकसमीपेपरिजनमित्यात्मीयंसवदनविकारंक्षितिसन्निवेशकटाक्षैर्देशमितियत्रस्थितांतंपश्यतितत्रै
वयत्किंचिद्दृष्ट्वाविहसितंकरोतितिर्य्यक्प्रेक्षंतीतत्रकथामनुबध्नातिसखीप्रोत्साह्यबालस्येतिलाडीकस्त्वंकमारोपितस्य
चुंबनावगूहनंवसंक्रांतंकंपरिचारिकायाःस्वस्यास्तिलकंरचयतिनायकंपश्यंतीपरिजनानवधृत्येतिपरिजनक्रीडापात्र
यातास्त्रीतिकेशविरचनांगवलनेविज्ञप्तिकायौदिकास्तन्मित्रेषुविश्वसितिनायकमित्रेषुस्वनावंप्रकटयतिवचनै
श्चेष्टांबहुमान्यंकरोतितदनुरूपानुष्ठानात्तत्परिचारकैरितिनायकपरिचारकैरेतानितिनायकपरिचारकांस्तेषितिपरिचा

रकेषुकस्यचिदन्यस्यकथयतासेकथांधात्रेयिकयाचोदितापविश्रांतइतितदुदवसितेगृहीतामंतरात्तत्वेतिधात्रे
यिकांवावधानीत्तत्यनायकेनसहद्यूतादीनियोजयितुमिछतिदर्शनपथंमितिनायकस्यसधीरमवतार्यकिंग्रहीष्य
तीतिसख्याहस्तेइतिलज्जयानतइस्तेददातितिनिवेधारयतिश्लाघमानतत्पक्षैरितन्यवरपक्षैःप्रकरणद्वयमुपसं
हरन्नाह॥नवतश्चात्र॥दृष्टेतान्नावसंयुक्तानाकारानिंगितानिच॥कन्यायाःसंप्रयोगार्हतांस्तान्योगान्विविंतयेत्॥१॥
दृष्टेत्येतानित्याकारानिंगितानिचलिंगविपरिणामेनयोज्यंनावसंयुक्तानित्यनुरागसंगतान्संप्रयोगार्हमितिसंप्रयो
गोत्रसमागमलक्षणोगांधर्वोज्ञेयोयोगइतिसनियोगान्त्रिविधान्बालातरुणीप्रौढाचेतियथाक्रममुपक्रममाह।
बालक्रीडनकैर्बालामितिकलानिर्यौवनेस्थितावेत्यत्रापिसंप्रयोगोविश्वासजनसंश्रयात्॥३॥सूत्रं॥बालक्रीड
नकैरितिकलानिरनुरागिणीवमलाषोदायस्तस्याविश्वासस्तत्रोपयोगःकर्तव्यः॥इंगिताकारसूचनंसंप्रयोगार्हा
वस्थाप्रकरणं॥॥तृतीयेधिकरणेतृतीयोध्यायमादितोष्टादशः॥शास्त्रकारएवप्रकरणसंबंधमाह॥दर्शितेंगिता
कारोकन्यामुपायतोनियुंजीत॥सूत्रं॥दर्शितेंगिताकारामिकन्यायतोऽनियुंजीतोपायएवानियोगात्रियुज्यतेते

DR. BHAU DAJI

रितेत्यसहायस्येत्येकपुरुषाश्रियेगउच्यतेससहायस्यापिकेविशेषेणवर्तितेद्विविधावाद्याआभ्यंतराश्चेतितत्रशर्व्वानधिकृत्याह
द्यूतेत्कीडनकेशुचविवदमानायाःसाकारमस्यापाणिमवलंबेत।सूत्रंद्यूतइतिविवदमानोवाक्कलहंकुर्वन्साकारंपाणिमव
लंबेतयथागच्छेदहमनेनोढेति।यथोक्तंचस्पृष्टकादिभकर्माश्रियेगविधिमादध्यात्॥सूत्रं॥स्पृष्टकादिकमितिस्पृष्टकंविद्ध
कमुद्वृष्टकंपीडितकमितिचतुष्टयमवसरप्राप्तत्वाद्यथायोगंविदध्या।तंत्रछेद्यक्रियायांचखलिप्रायसूचकमिथुन
मस्याःपदर्शयेत्॥सूत्रं॥अन्यदपियन्मिथुनैनवतितिलकादिकंसाकारंविरलग्राहितसततदर्शनेहियाम्पतासेनाव्य
तेकौतुकंचापेक्षितं॥जलक्रीडायांतदूरतोमुनिमग्नःसमीपमस्यागत्वास्पृष्ट्वाचैनांनिमज्जेद्वोन्मज्जेद्वासूत्रं॥स्पृष्ट्वाचैनामि
तिनिमग्न एवतत्रैवोन्मज्जेन्नायिकासमीपे।नवपत्रिकादिष्वपिचक्षुर्विशेषेणनावनिवेदनं।सूत्रं॥नवपत्रिकादिष्वपिचेति।
दिव्यक्रीडासुसद्विशेषनावनिवेदनमितिद्यूतेकैतवस्यानिष्प्रायसूचकेनयत्रछेद्यादिना।आत्मदुःखस्यानिर्व्वेदनक
थनं॥सूत्रं॥आत्मदुःखस्यचकथनंनज्ञानकिंत्वतामचेतसि।पीडितत्वाप्यनिर्व्वेदनमूर्योन्नयःप्रधानकार्यत्वात्कथ
नं॥स्वप्नस्यचनावयुक्तस्यान्यापदेशेनेति॥सूत्रं॥नावयुक्तस्यान्यापदेशेनेतितत्तुल्यरूपयासहोपगमेगमःस्वप्नमनाद्

रितिकथनंप्रेक्षणकेस्वजनसमाजेवासमीपोपवेशनंतत्रान्यापदिष्टेस्पर्शनं।सूत्रं॥स्वजनसमाजःस्वजनगोष्ठीसमीपो
पवेशनमितिनायिकायाःसमीपंतत्रेतिप्रेक्षणकादिष्वन्यापदिष्टमन्यदपदिश्यस्पर्शनं।अपाश्रयार्च्छेवरणेनचरणस्य
पीडनं।सूत्रं॥अपाश्रयार्च्छमितितदंगसमर्प्यणस्थापनार्च्छेचरणस्यपीडनंस्ववरणेनानतःसानकैरेकैकमंगुलीमनिमृशे
त्।सूत्रं।ततइतितस्मात्सिद्धाउत्तस्कालंसानकैरितिकियतीकालकलामतिक्रम्यतस्यांगुलिमनिमृशेत्पादांगुष्ठेनवन
खाग्राणिघट्टयेत्॥सूत्रं॥चालयेत्तत्रसिद्धंयदासदभिकमाकोद्दीप्तं।सूत्रंतत्रसिद्धेनखाग्रघट्टनेपरासदमितिस्थानो
त्थानंजघनोन्मर्दनेवादिकंस्त्रशुंसोपानक्रमणकांक्षेत्।क्षोभयेच्चवातदेवाम्यसेत्।सूत्रंसूत्रं॥क्षोभयेच्चेतिसह—र्च्छेत
दन्यमेद्यदेवदुर्व्वाक्पगतमांतरानधिक्षेपात्।पादशौचेवापादांगुलीष्टसंदेशेनतदंगुलीपीडनं।सूत्रं।पादशौचेवदतिपा
दधावनदर्शनात्॥द्रव्यसमसमर्प्पणे।प्रतिप्रेडेवातकृतोविकारः।सूत्रं॥तकृतोविकारइतिपूगफलादिकंसामर्प्पियतांप्रति।
रूक्षतावाप्रयोगतोविकारःका——नखस्पर्शमर्प्पयेत्प्रतिगृह्णीयादेतच्चेष्टः।आचमनांतेवेदकेनसेकः॥सूत्रं॥आचमनां
तइकपस्पृशेदरतीतंतेजलबुलुकेनाहन्यात्॥विजनेतमसिचदंडमासीनःक्षोभिंकुर्वीतसमानदेशत्वाभ्यायांच॥सूत्रं।

Digitized with financial assistance from the Government of Maharashtra on 11 June, 2017

ष्ठहमितिसारवर्य्येणासीनःस्रोतिऊवीतनखस्पर्शादिनातत्कालेलङ्गानावालक्षणायाःसमानदेशाश्रय्यायोच स्रोतिऊवीत
॥तत्रयथार्थमनुद्देजयतोनावनिवेदनंसूत्रेतत्रेत्यासनेशयनेचयथास्वंनावविविवेदनेस्पर्शादाकारेणानवावाप्रत्यना
नयादनुज्ञयतइतियथानोद्विजेतेयदावाचातदाविधिमाह॥विविक्तेचकिंविदस्तिकथयितव्यमित्यङ्गानिर्वचनेनावेचत
त्रोपलक्षयेद्यथापारदारिकेवक्ष्यामः॥सूत्रे॥विविक्तेतिकिंविदस्तिकथानीयतेतावद्दृक्कथंकिंतदितियोव्यमानं
निर्वचनेऽपिदिस्वस्तीतत्रेतिवचनोपन्यासेनावंसंप्रयोगानिलाषंमस्पालक्षयेत्कथमित्याहयथापारदारिकमितित
त्रप्रवृत्तानावपरीक्षावक्तीगिताकारैश्चयज्ञावंवेदनंतदनुरागमात्रवेदनमितिविज्ञितस्तावस्पान्यंतरमतियोग
माह॥विज्ञितनावस्तुव्याधिमपदिश्यैनांनावग्रहणंस्वस्तुदवसितमानयेत्॥सूत्रे॥विज्ञितनावस्त्रितिव्याधिमपदिश्य
तिस्तेकेशिरश्चलाटिकमपदिश्यत्वमुदवसितंस्वगृहमात—द्विश्वास्पयापाणिहितया।आगतायाश्चशिरसःपीडने
नियोगःपाणिमवलंब्यचास्पाःसाकारंनयनयोर्ज्जलाटेचनिदध्यात्॥सूत्रे॥शिरःपीडनेनियोगःशिरोमेदुःस्वयंतिपीड्य
उस्तमितिसाकारंनिदध्यात्।औषधापदेशाच्चैचास्पाःकर्म्माणिविनिर्द्दिशेत्॥सूत्रे॥यथाजानात्यस्मत्कृतेयमस्पावस्थिति